

Tamásy

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

15. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST

1972

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, EMBER GYÓZŐ, FARÁDI LÁSZLÓ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS
ALBERT, KLINGER ANDRÁS, KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI
KÁROLY, SZABADY EGON (főszerkesztő), TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE
ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Главный редактор: *Д-р Эгон Сабади*

Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

DEMOGRÁFIA

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*

Editorial Office: Budapest, V., Veres Pálné u. 10.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>G. Calot—J. C. Deville</i> : A házasságkötéssel és termékenységgel kapcsolatos társadalmi, kulturális és földrajzi különbségek	9
<i>Dr. Hoóz István</i> : A kiskorúak házasságáról (Egy Tolna megyei vizsgálat eredményei)	74
<i>Dr. Várbiró Béla—Dr. Breila István—Dr. Farkas Gábor</i> : A koraszülések néhány egészségügyi és társadalmi vonatkozása Pécs városában	89
<i>Dr. Horváth Mihály</i> : A cigány újszülöttek átlagsúlya és az alacsony súly (koraszülés) gyakorisága a Siklói járásban, 1962—1970	106

KÖZLEMÉNYEK

<i>R. Pressat</i> : A Francia Demográfiai Intézet huszonöt éves	111
<i>P. Longone</i> : Szakosítás és a tudományágak közötti együttműködés	115

FIGYELŐ

Hírek	118
A termékenységet befolyásoló törvényhozás tanulmányozására létrehozott munkacsoport budapesti ülése	118
A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei	122

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Population	126
Studia Demograficzne	132
Demography	135
Population et Famille	143

KÖNYVEK

<i>Revelle, R.—Coale, A. J.: — etc.</i> : Rapid Population Growth. — Consequences and Policy Implications. (Gyors népességnövekedés. — Következmények és politikai jelentőségük.) Baltimore, 1971. (<i>H. L.</i>)	146
<i>Acsádi Gy.—Nemeskéri J.</i> : History of Human Life Span and Mortality. (Az emberi élettartam és halandóság története.) Budapest, 1970. (<i>H. L.</i>)	146
<i>Rasevic, M.</i> : Determinante fertiliteta stanovnistva u Jugoslaviji. (A termékenység meghatározó tényezői Jugoszláviában.) Institut Drustvenih Nauka Centar za demografska istrazivanja. Beograd, 1971. (<i>M. K.</i>)	147

FOLYÓIRATCIKKEK

- O vozrasztnoj sztruktüre, urovne obrazovanija, nacional'nom czocztave, jazükah i isztocsnikah szredsztv szuscseztvovanija naszelenija SZSZSZR po dannüm vszeszojuznoj perepiszi naszelenija na 15 janvarja 1970 g. (Az 1970. január 15-i ösz-szövetségi népszámlálás alapján a népesség kor, képzettségi színvonal, nemzetiségek, anyanyelv és a létfenntartási eszközök forrása szerinti összetételéről. — A SZU Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal közleménye.) — *Vesztnik Sztatisztiki*. 1971. 5. sz. (O. Á.)..... 148
- Kiser, C. V.: Changing Patterns of Fertility in the United States. (A termékenységi szerkezet változásai az Egyesült Államokban.) — *Social Biology*. 1970. 4. sz. (M. K.) 150
- Chester. R.: The Duration of Marriage to Divorce. (A házasság tartama a válásig.) — *The British Journal of Sociology*. 1971. 2. sz. (Cs. — Sz. L.) 150

Utánnymás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Ж. Кало—Ж. Девиль</i> : Социальные, культурные и географические различия, связанные с бракосочетанием	9
<i>Д-р Иштван Хооз</i> : О бракосочетании несовершеннолетних (Результаты исследования, проведённого в комитате Толна)	74
<i>Д-р Бела Варбиरो, д-р Иштван Бреила, д-р Габор Фаркаш</i> : Некоторые аспекты здравоохранения и некоторые общественные аспекты преждевременных родов	89
<i>Д-р Михай Хорват</i> : Средний вес цыганских новорожденных и частота низкого веса (преждевременных родов) в районе Шиклош в 1962—1970.	106

СООБЩЕНИЯ

<i>Р. Пресса</i> : 25 лет Французскому Демографическому Институту	111
<i>П. Лонгонэ</i> : Специализация и сотрудничество между отраслями науки	115

ОБОЗРЕНИЯ

Известия	118
Будапештское заседание рабочей группы, созданной для изучения законодательства, оказывающего влияние на фертильность	118
Сообщения Исследовательского Института по Демографии ЦСУ	122

ЛИТЕРАТУРА

Обзор демографических журналов

Популасион	126
Студия демографичне	132
Демографи	135
Популасион е фамиий	143

Книги

<i>Ревел, Р.—Коль, А. Й. и т.д.</i> Быстрый рост населения — последствия и их политическое значение. Балтимор, 1971 г. (<i>Л. Х.</i>)	146
<i>Дь. Ачади—Й. Немешкери</i> : История продолжительности человеческой жизни и смертность. Будапешт, 1970 г. (<i>Л. Х.</i>)	146
<i>Рашиевич, М.</i> : Факторы, обуславливающие фертильность в Югославии. Институт Друственных Наука. Центар за демографска истраживања. Белград, 1971 г. (<i>К. М.</i>)	147

Журнальные статьи

- О возрастной структуре, уровне образования, национальном составе, языках и источниках средств существования населения СССР по данным всесоюзной переписи населения на 15 января 1970 г. — Сообщение Центрального Статистического Управления при Совете Министров СССР — *Вестник Статистики*, номер 5 за 1971 г. (А. О.) 148
- Кайзер, К. В.: Изменения структуры фертильности в Соединенных Штатах Америки — *Социал Байолоджи*, номер 4 за 1971 г. (К. М.) 150
- Честер, Р.: Продолжительность брака до развода — *Дэ Бритиш Джурнал ов Сосайолоджи*, номер 2 за 1971 г. (Л. Ч.-С.) 150

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ
НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

<i>G. Calot—J. C. Deville: Social, Cultural and Geographical Differences in Marriage and Fertility</i>	9
<i>Dr. István Hoóz: On the Marriage of Persons Under Age (Results of a Study in County Tolna)</i>	74
<i>Dr. Béla Várbiró—Dr. István Breila—Dr. Gábor Farkas: Some Sanitary and Social Aspects of Premature Births in Pécs</i>	89
<i>Dr. Mihály Horváth: Average Weight of Gipsy New-Born and the Frequency of Low Weight (Premature Birth) in Siklós District in 1962—1970</i>	106

ARTICLES

<i>R. Pressat: The French National Institute for Demographic Researches is Twenty-five Years Old</i>	111
<i>P. Longone: Specialization and Multy-Disciplinarity</i>	115

CHRONICLE

News	118
The Budapest Meeting of the Working Group for the Study of Legislation Influencing Fertility	118
Publications of the Demographic Research Institute	122

REVIEWS

Review of Demographic Journals

Population	126
Studia Demograficzne	132
Demography	135
Population et Famille	143

Books

<i>Revelle, R.—Coale, A. J.—etc.: Rapid Population Growth. — Consequences and Policy Implications. Baltimore, 1971. (L. H.)</i>	146
<i>Acsádi, Gy.—Nemeskéri, J.: History of Human Life Span and Mortality. Budapest, 1970. (L. H.)</i>	146
<i>Rasevic, M.: Determinants of Fertility in Yugoslavia. Institut Drustvenih Nauka, Centar za demografska istrazivanja. Beograd, 1971. (K. M.)</i>	147

Articles

Population Structure by Age, Education Level, Nationalities, Native Language and Resources of Living on the Basis of the All-Union Population Census of January 15, 1970. Publications of the Central Statistical Office of the Council of Ministers of the USSR. — *Vestnik Statistiki*. 1971. No. 5. (*A. O.*) 148

Kiser, C. V.: Changing Patterns of Fertility in the United States. — *Social Biology*. 1970. No. 4. (*K. M.*)..... 150

Chester, R.: The Duration of Marriage to Divorce. — *The British Journal of Sociology*. 1971. No. 2. (*L. Cs.—Sz.*) 150

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A HÁZASSÁGKÖTÉSSEL ÉS TERMÉKENYSÉGGEL KAPCSOLATOS TÁRSADALMI, KULTURÁLIS ÉS FÖLDRAJZI KÜLÖNBBSÉGEK*

G. CALOT — J. C. DEVILLE

A társadalmi, kulturális és földrajzi különbségek kutatása egyike a demográfia legérdekesebb problémáinak, az ilyen jellegű elemzéshez szükséges statisztikai információk begyűjtése azonban eléggé jelentős nehézségekkel jár. Azok a megfigyelési eszközök, amelyeket a globális elemzéshez szoktunk felhasználni, nem megfelelő pontosságúak, midőn az általuk szolgáltatott információt differenciálni kívánjuk a lakosság egyes sajátos kategóriái szerint. A differenciális vizsgálatok végrehajthatóságának biztosítása céljából szükségesnek bizonyul tehát, hogy speciálisan erre a célra kialakított megoldásokhoz folyamodjunk.

Kétféle módszer jöhet számításba: a *folyamatos megfigyelés módszere*, melynek lényege az, hogy a megfigyelésnek alávetett egyéneket egyszer s mindenkorra meghatározzuk, s a tanulmányozni kívánt differenciális változók szerint a jelenségeket előfordulásuk mértékében megfigyeljük, és a *visszatekintő vagy retrospektív megfigyelés módszere*, mely az egyének valamely sokaságának egy meghatározott időpontban való kikérdezéséből áll, arra vonatkozóan, hogy vizsgálni kívánt sajátosságaik ebben az időpontban, avagy a múltban hogyan alakultak.

Az első módszert használta a francia hivatalos statisztikai szolgálat — az INSEE — a halandóság szociális környezet szerinti differenciáinak felmérése végett. Ennek értelmében a felnőttalandság vizsgálata céljából¹ az 1954. évi népszámlálás anyagaiban szereplő személyekből — a kor szerinti osztályozás után — reprezentatív mintát vettek, és egyénenként meghatározták, hogy ki halálozott el közülük az azt követő évek folyamán. A csecsemőhalandóságnak a szülők szociális helyzete szerinti vizsgálata² úgy történt, hogy minden egyéves korának betöltése előtt elhalt gyermek halandósági lapját összehasonlították születési lapjával.

A második módszert 1954-ben és 1962-ben használták a házasságkötések

* A tanulmány eredeti címe: Les différentielles sociales, culturelles et géographiques en matière de nuptialité et de fécondité (*kézirat*). Egy változata „Nuptialité et fécondité selon le milieu socioculturel” címmel megjelent: *Economie et statistique*, 1971. No. 27. 3—42. p.

¹ G. Calot—M. Febvay: La mortalité différentielle selon le milieu social. (A differenciális halandóság társadalmi környezet szerinti.) *Études et Conjoncture*, 1965. évi 11. sz.

² M. Croze: Mortalité infantile selon le milieu social et la résidence. (A csecsemőhalandóság társadalmi környezet és lakóhely szerinti.) *Études démographique de l'INSEE*, 1965. évi 9. szám.

és a termékenység bizonyos sajátosságainak a mérése céljából;³ a vizsgálat időpontjában fennálló sajátosságaik alapján klasszifikált nők közül reprezentatív mintát választottak ki, és kikérdezték őket bizonyos életrajzi adataikról: házasságkötésük időpontjáról, férjük foglalkozásáról, házasságuk esetleges felbomlásának időpontjáról, egymást követő gyermekeik születésének az időpontjáról.

Egy ilyen jellegű vizsgálat azonban szükségképpen bizonyos hiányosságokkal jár együtt és bizonyos elemzési nehézségeket von maga után:

— A halandóság bizonyos torzítást eredményez, minthogy a vizsgálat időpontjában csak a továbbélőket lehet kikérdezni: ez a torzítás ugyanazon generáción belül jelentkezik, minthogy a halandóság mértéke és a demográfiai magatartás nem függetlenek egymástól,⁴ sőt az ugyanazon évben kötött házasságokon belül is, mert a halandóság következtében azoknak a házaspároknak az aránya kerül túlsúlyba (ti. a mintában), akiknél a feleség fiatalon ment férjhez, szemben a későn férjhez ment nők reprezentációjával;⁵

— a bevallásnál az emlékezet tökéletlenségéből, vagy rosszhiszemű bevallásból eredő, azaz tudatos hibák is jelentősen befolyásolhatnak bizonyos változókat: így fordulhat elő, hogy a túl fiatal korban elhunyt gyermekek, vagy a túl korán történt válások számát, ill. gyakoriságát elég erősen alábecsüljük;

— a megfigyelt nők sajátosságait a vizsgálat időpontjára vonatkoztatva ragadja meg, ami torzulást okozhat az egyes kategóriákban differenciált mobilitással jelentkező jelenségekre nézve. Így például a figyelembe vett lakóhely a vizsgálat időpontjának felel meg: s ennek megfelelően az ekkor városi közösségben lakó nőt városinak minősítik akkor is, ha élete nagyobb részét falusi közösségben élte le, és ha az elvándorlást éppen helyzete váltotta ki, vagy könnyítette meg (elvált asszony, kevés gyermekkel rendelkező házaspár). Hasonló a helyzet a férj foglalkozása és a vizsgálat időpontjában megfigyelt foglalkozás (vagy a nyugdíjasoknál a korábbi foglalkozás) esetében is: betanított munkásnak minősítenek olyan férjet, aki a megfigyelés időpontjában ebbe a kategóriába tartozott akkor is, ha később művezetővé lépett elő;

— maga a vizsgált terület is torzulások forrása lehet, amennyiben az eredmények feldolgozásának időpontjában nem járunk el kellő óvatossággal. Így például az 1962-es vizsgálat során, mely a nem hajadon és 70 évesnél fiatalabb nőkre vonatkozott (az 1892-es és ezt követő generációk), egy adott generációhoz tartozó nőt csak akkor vettek figyelembe, ha a vizsgálat időpontja előtt ment férjhez: ennek következtében az egyes generációk házassodásának összehasonlítása céljából az 1892 és 1926 között született nőkre nézve

³ Ezek a vizsgálatok kiterjedtek a családi jellegzetességeknek a végső gyermekszám szerinti vizsgálatára is, mely utóbbi azonban a népességi nyilvántartások és a népszámlálások kombinálásával nem oldható meg.

⁴ A halandóság és a demográfiai magatartás kapcsolata általában nem közvetlen ok-okozati kapcsolatot jelent, hanem közvetelt kapcsolatot, mely közös hatótényezők eredményeként áll elő. A halandóság és a termékenység tehát a társadalmi környezet közvetítésével függ össze: a legtermékenyebb nők halandósága magasabb az átlagosnál, nemcsak annak következtében, hogy az anyaság hatással van az egészségre (éppen úgy az is feltételezhető — minden más tényezőt egyenlőnek tekintve —, hogy a gyenge egészségű nőnek alacsony a termékenysége), hanem azért is, mert a magas halandóság és a magas termékenység előfordulása ugyanazokban a társadalmi kategóriákban figyelhető meg.

⁵ Tételizzük fel, hogy az 1930-ban házasságra lépett nők között a 20 évnél fiatalabbak, valamint a 30 évnél idősebbek azonosak. 1962-ben az előbbieik száma magasabb lesz, minthogy azok aránya, akik 1930 és 1962 között elhaláloztak, a második csoportban nagyobb.

a 35 éves kor elérése előtti házasodásra kellett a vizsgálódást korlátozni (1926 + 35 = 1961), — ugyanígy, amennyiben a különböző években kötött házasságokból származó és tíz év alatt született gyermekek számát kívánjuk vizsgálni, az 1922 és 1951 közötti házasságra lépett ama házaspárokra kell szorítkoznunk, amelyekben a feleség 30 éves kora előtt ment férjhez; hasonlóképpen, a gyermekek *végleges* számának a vizsgálata céljából (melyet konvencionálisan a nők 45. születésnapja előtt szült gyermekek számával vesznek egyenlőnek), szintén az 1892 és 1916 közötti generációknak azokra a házas nőire kellene korlátozni a vizsgálatot, akik 45 éves koruk betöltése előtt kötöttek házasságot — vagyis a teljes termékenység vizsgálatát tulajdonképpen a két világháború közötti időszakra kellene korlátozni;

— végül, minthogy a vizsgálat ily módon egy korlátozott körű népességből vett mintán alapul, a belőle származó eredmények is alá lesznek vetve a mintavételi eljárás véletlen hibáinak.

Mindezen hiányosságok és nehézségek ellenére, annak következtében, hogy mind a bekövetkezett események, mind az ezeknek alávetett egyének *ugyanazon módon történő* automatikus klasszifikálását teszi lehetővé, a visszatekintő vizsgálat a vonatkozó jelenségek szociális és kulturális differenciáiról jóval pontosabb információkat szolgáltat, mint amilyeneket a népszámlálási adatokból, vagy a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtésekből lehet előállítani.

Az alábbi eredményeket a családvizsgálatra vonatkozó reprezentatív adatokból nyertük az 1962. évi népszámlálás időpontjának megfelelő és a népszámlálási körzetek 2%-ára kiterjedő területi mintavétel alapján (240 000 nő).

A nem hajadon és 70 évesnél fiatalabb nők, akik a kiválasztott területeken laktak — az intézményekben (például szociális otthonban) lakók kivételével —, egy speciális kérdőívet töltöttek ki (2F minta), amelyen feltüntették minden gyermekükre nézve annak nemét, születési és esetleges halálozási időpontját, valamennyi házasságukra vonatkozóan annak megkötési időpontját, a férj foglalkozását, az esetleges özvegyülés vagy válás időpontját. Ettől függetlenül természetesen rendelkezésre állottak a népszámlálási egyéni lapon szereplő adatok minden egyes, a mintában szereplő nőre nézve: a születési időpont, az iskolai végzettség fokának igazolása, a lakóhely minősítése igazgatási körzet és település szerint. Ezeknek az adatoknak az alapját mutatjuk be az alábbiakban az eredményeket a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája, a nő iskolázottsági foka és a lakóhely igazgatási egysége és minősítése szerint.

A munkások korai és a parasztlak késői házasságkötése

A különféle szociális környezetben a házasságkötési kor különbségei,⁶ noha ez utóbbiak eléggé csekélyek, jobban mutatkoznak a férfiak, mint a nők esetében (I. ábra és I. tábla); amennyiben ugyanis eltekintünk a két szélsőséges kategóriát jelentő szabadfoglalkozásúaktól és a bányászoktól (az előbbieket a meghosszabbított tanulmányi idő miatt későn nőszülnek, az utóbbiaknál pedig a szociális és a földrajzi környezet hatásai keverednek), az átlagos

⁶ Az itt bemutatott eredmények az 1892 és 1926 közötti generációkhoz tartozó nők ama első házasságaira vonatkoznak, melyeket 35 éves koruk előtt kötöttek (a mintában ezek száma 150 000 volt).

1. Az átlagos házasságkötési kor társadalmi-foglalkozási kategóriák szerint
 Средний возраст при бракосочетании по общественно-профессиональным категориям
 Average age at marriage by socio-economic categories

Kódszám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	Átlagos házasságkötési kor (években) (2)			Házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága (%) (6)	Befejezett termékenységi csatlakozókénti átlagos gyermekszám (7)
		férj (3)	feleség (4)	házastársak közti korkülönbség ^a (5)		
0+1	1. PARASZTSÁG	27,3	23,0	4,3	13,3	2,86
	2. Ebből:					
00	3. mezőgazdasági termelők	27,4	23,1	4,3	11,2	2,83
10	4. mezőgazdasági bér munkások ..	27,0	22,8	4,2	20,5	3,00
2	5. IPARI ÉS KERESKEDELMI VÁLLALKOZÓK	26,8	23,1	3,7	11,4	1,94
20	2. Ebből:					
	6. gyárosok és nagykereskedők ...	27,0	23,1	3,9	8,4	2,09
24	7. kisiparosok és kiskereskedők ..	26,8	23,1	3,7	11,8	1,92
3	8. SZABADFOGLALKOZÁSÚAK ÉS VEZETŐ KÁDEREK	27,6	24,0	3,6	7,8	2,00
	2. Ebből:					
30	9. szabadfoglalkozásúak	29,1	24,4	4,7	7,1	2,06
33+35	10. vezető káderek	27,3	23,9	3,4	7,9	2,00
33	11. a) magán-szektor	27,3	23,9	3,3	8,8	2,00
35	12. b) közületi szektor	27,3	23,9	3,4	7,0	1,99
4	13. KÖZÉPKÁDEREK	26,4	23,7	2,8	11,3	1,70
	2. Ebből:					
41	14. tanárok	26,5	23,7	2,8	11,3	1,69
43	15. technikusok .	25,7	23,6	2,1	12,4	1,67
44+45	16. adminisztratív közép-káderek	26,7	23,7	3,0	10,4	1,71
44	11. a) magán-szektor	26,8	23,8	3,1	11,0	1,64
45	12. b) közületi szektor	26,6	23,6	3,0	9,0	1,84
5	17. ALKALMAZOTTAK	26,3	23,2	3,2	13,5	1,94
	2. Ebből:					
51+52	18. hivatali alkalmazottak	26,3	23,2	3,2	13,1	1,97
51	11. a) magán-szektor	26,3	23,3	3,0	12,8	1,83
52	12. b) közületi szektor	26,3	23,1	3,3	13,2	2,04
53	19. kereskedelmi alkalmazottak	26,4	23,3	3,1	15,5	1,68

(Az 1. tábla folytatása)

Kódszám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	Átlagos házasságkötési kor (években) (2)			Házasságkötés előtti fogamrások gyakorisága (%) (6)	Befejezett termékenységi családokénti átlagos gyermekszám (7)
		férj (3)	feleség (4)	házastársak közötti korkülönbség (5)		
6	20. MUNKÁSOK	26,0	23,0	3,1	19,9	2,34
	2. Ebből:					
60	21. művezetők ...	25,4	22,8	2,6	15,5	1,94
61+62	22. szakmunkások	25,9	22,9	3,0	18,7	2,10
61	11. a) magán-szektor	26,0	22,9	2,1	19,5	2,10
62	12. b) közületi szektor	25,6	22,9	2,7	14,2	2,10
63+64	23. betanított munkások	26,1	23,0	3,1	21,2	2,42
63	11. a) magán-szektor	26,0	23,1	3,0	21,8	2,36
64	12. b) közületi szektor	26,2	23,0	3,2	18,4	2,60
65	24. bányászok ...	25,7	22,3	3,5	22,6	2,78
67	25. tengerészek és halászok	27,0	23,3	3,6	13,6	2,44
68+69	26. fizikai dolgozók	26,6	23,1	3,4	21,6	2,77
68	11. a) magán-szektor	26,6	23,1	3,5	21,7	2,77
69	12. b) közületi szektor	26,2	23,0	3,2	20,5	2,75
7	27. SZOLGÁLTATÁSI DOLGOZÓK	26,9	23,5	3,4	14,6	1,76
8+9	28. TÖBBI KATEGÓRIA	26,3	22,9	3,5	14,2	2,00
	2. Ebből:					
82	29. hadsereg és rendőrség	25,9	22,8	3,1	13,6	2,04
0-9	30. KATEGÓRIÁK EGYÜTT	26,6	23,1	3,5	15,3	2,29

a A kerekítések miatt a házastársak közötti korkülönbség arányszáma nem mindig egyezik meg pontosan az átlagos házasságkötési korok arányszámainak különbségével (pl. alkalmazottak)

Горизонтальная графа: (1) Общественно-профессиональные категории и группы; (2) Средний возраст при бракосочетании (в годах); (3) Муж; (4) Жена; (5) Различие в возрастах супругов; (6) Частота добрых зачатий (%); (7) Среднее число детей по семьям с законченной фертильностью.

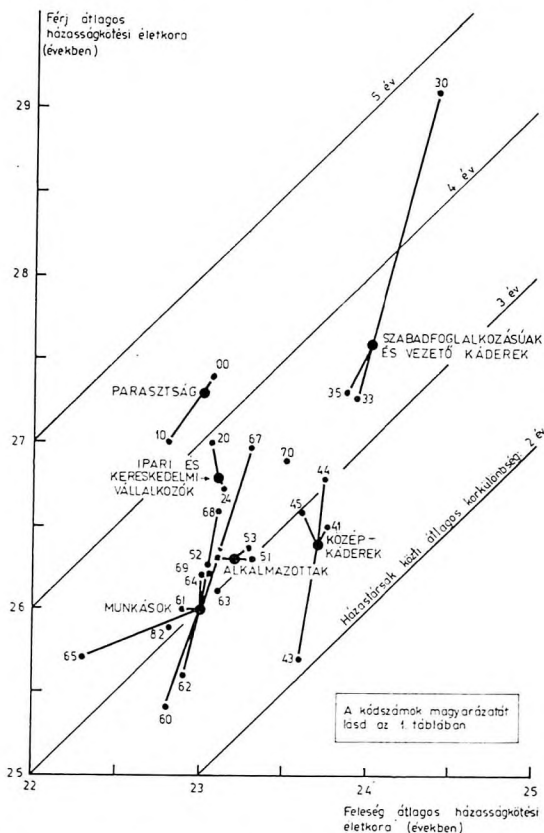
Вертикальная графа: 1. Крестьянство; 2. В том числе; 3. Сельскохозяйственные производители; 4. Сельскохозяйственные наемные рабочие; 5. Промышленные и торговые предприниматели; 6. Фабриканты и крупные торговцы; 7. Мелкие ремесленники и розничные торговцы; 8. Лица со свободной профессией и руководящие кадры; 9. Лица со свободной профессией; 10. Руководящие кадры; 11. Частный сектор; 12. Правительственный сектор; 13. Средние кадры; 14. Преподаватели; 15. Техники; 16. Административные средние кадры; 17. Служащие; 18. Служащие бюро; 19. Торговые служащие; 20. Рабочие; 21. Начальники цеха; 22. Специальные рабочие; 23. Квалифицированные рабочие; 24. Горняки; 25. Морские и рыбаки; 26. Физические рабочие; 27. Обслуживающий персонал; 28. Прочие категории; 29. Армия, милиция; 30. Категории вместе.

Heading: (1) Socio-economic categories and groups; (2) average age at marriage (years); (3) husband; (4) wife; (5) difference in age between spouses; (6) frequency of premarital conceptions (%); (7) average number of children per families with completed fertility.

Lateral text: 1. Peasants; 2. of which; 3. agricultural producers; 4. agricultural wage-earners; 5. industrial and commercial contractors; 6. manufacturers and whole-salers; 7. craftsmen and retailers; 8. professionals and upper cadres; 9. professionals; 10. upper cadres; 11. a) private sector; 12. b) public sector; 13. middle cadres; 14. teachers; 15. technicians; 16. administrative middle cadres; 17. employees; 18. clerks; 19. commercial employees; 20. labourers; 21. works managers; 22. skilled workers; 23. semi-skilled workers; 24. miners; 25. sailors and fishermen; 26. unskilled workers; 27. service workers; 28. other categories; 29. army, police; 30. Categories together.

házasságkötési korok a férfiak esetében 2,0 éves terjedelmén belül (25,4 éves kor és 27,4 éves kor között, ahol a főátlag 26,6 év), a nők esetében pedig csupán 1,2 éves terjedelmén belül (22,8 éves kor és 24,0 éves kor között, a főátlag 23,1 év) szóródnak.

Négy társadalmi-foglalkozási csoportban a nők csaknem teljesen azonos korban lépnek házasságra (23,0-tól 23,2 éves korig), de teljesen különböző korú férfiakkal: ezek közül a munkások házasodnak a legfiatalabban (26,0), majd az alkalmazottak (26,3), majd az ipari és kereskedelmi kategóriában az önállók (26,8) és utolsónak a parasztok (27,3). Míg tehát a mezőgazdasági

I. A házastársak átlagos házasságkötési életkora a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint. (1892—1926 közötti női generációk; 35 éves koruk előtt házasodott nők)*

Средний возраст супругов при бракосочетании по общественно-профессиональной категории мужа. (Женские поколения 1892—1926 гг.; женщины, вышедшие замуж до 35-летнего возраста)

Average age at marriage of spouses by socio-economic group of the husband. (Generations of females born in 1892—1926; females having contracted marriage at age under 35 years)

* Megjegyzés: A parasztnál a férj átlagos házasságkötési kora 27,3 év, a feleségé 23 év. A házastársak közötti korkülönbség lényegesen nagyobb, mint a középkadereknél.

környezetben a férfiak eléggé későn házasodnak — gyakorlatilag a vezető foglalkozásaikkal azonos korban —, addig a nők az előbbi kategóriában azonos korban, mint a többi kategóriában; ez utóbbiakban viszont a házastársak életkorának különbsége eléri a maximumot: 4,3 év az átlagos 3,5-del szemben (3,1 és 3,2 a munkások, illetve az alkalmazottak esetében).

Az ún. középkaderek kategóriája közbülső színvonalat foglal el ebből a szempontból a munkások és az alkalmazottak között egyrészt, és a szabad foglalkozásúak és a vezető foglalkozásúak között, másrészt: ez a kor 26,4 év a férfiak, és 23,7 év a nők esetében.

A munkások kategóriájába tartozó férfiak annál korábban házasodnak, és a házastársak közötti korkülönbség annál kisebb, minél magasabb a foglalkozási minősítés: a művezetők házasodnak a legfiatalabban (25,4 év; korkülönbség 2,6 év), majd a szakmunkások (25,9 év; korkülönbség 3,0 év), majd a betanított munkások (26,1 év; 3,1 év) és végül a fizikai dolgozók (26,6 év; 3,4 év).

Ily módon a munkáskörnyezetben — azzal ellentétben, ami egyéb társadalmi-foglalkozási csoportok esetében (a mezőgazdasági foglalkozásúak kivételével) általában megfigyelhető — a képzettség a házasságkötési korra csökkenően és nem növekvően hat.

A bányászokat különösképpen jellemzi az alacsony házasságkötési kor, különösen a nők esetében (25,7 és 22,3 év). Ezzel ellentétben a tengerészek és halászok, valamint az irodai alkalmazottak későn házasodnak (27,0, illetve 26,9 éves korukban a férfiak, és 23,3, illetve 23,5 éves korukban a nők, az említett sorrendben), vagyis ez utóbbiak a parasztok és a munkások kategóriái között helyezkednek el. A hadsereg és a rendőrség köreiből kikerülők a házasságkötési kor vonatkozásában inkább a munkások, mint az alkalmazottak kategóriáihoz állnak közel (25,9 és 22,8 év).

Ez utóbbiak (ti. az alkalmazottak) esetében csekély a különbség a kereskedelmi és az irodai alkalmazottak között, akárcsak a közületi és a magánszektor között is. Ugyancsak csekélyek a különbségek a kézművesek és a kis-kereskedők között egyrészt, valamint az iparosok és a nagykereskedők között, másrészt. Ezzel szemben a mezőgazdasági birtokosok jóval későbbi házasságkötési korokkal tűnnek ki, mint a mezőgazdasági bérmunkások: 27,4 év 27,0 évvel szemben a férfiak, és 23,1 év 22,8 évvel szemben a nők esetében.

A középkaderek esetében a közületi szektorban dolgozó igazgatási alkalmazottak és a tanítók eléggé hasonló korban házasodnak, a technikusok viszont jóval korábban — közeledve a művezetők vonatkozó életkorához.

A közületi szektor és a magánszektor vezető alkalmazottai ugyanabban a korban házasodnak (a férfiak 27,3 éves, a nők 23,9 éves korukban), a szabadfoglalkozású kategória egyedei ugyanakkor jóval később házasodnak (a férfiak 29,1 éves, a nők 24,4 éves korukban).

Az iskolázottság foka és a házasságkötési kor

A II. ábra bemutatja a nők iskolázottsági fokának hatását a házastársak házasságkötési korára (2. tábla). Átlagosan az iskolai bizonyítvány nélküli nők ugyanabban a korban házasodnak (23,0 év), mint az elemi iskola

2. A termékenység és házasságkötéssel kapcsolatos jellemvonások
a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a feleség iskolázottsági színvona szerint

Характерные черты, связанные с фертильностью и бракосочетанием,
по общественно-профессиональной группе мужа и по уровню школьного образования жены
Characteristics of fertility and marriage by the socio-economic group of the husband and the educational
level of the wife

Kódszám	A férj társadalmi-foglalkozási csoportja (1)	A feleség rendszeres oktatásban nyert végzettsége (2)	Átlagos házasságkötési kor (években) (3)			Házasságkötés előtti fogamzás gyakorisága (%) (7)	Bejegyzett terhességi csatlakozási átlagos gyermekszám (8)
			férj (4)	feleség (5)	a házastársak közötti korkülönbség (6)		
0	1. MEZŐ- GAZDA- SÁGI TERME- LŐK	2. nincs oklevele	27,4	23,1	4,4	11,7	2,89
		3. elemi iskola					
		4. elemi iskola	27,2	23,1	4,1	10,2	2,69
		8 osztálya	28,1	24,0	4,1	7,6	2,35
		5. Együtt	27,4	23,1	4,3	11,2	2,83
1	6. MEZŐ- GAZDA- SÁGI BÉR- MUNKÁ- SOK	2. nincs oklevele	27,0	22,8	4,2	20,7	3,01
		3. elemi iskola					
		4. elemi iskola	26,6	22,6	3,9	19,8	2,99
		5. Együtt	27,0	22,8	4,2	20,5	3,00
2	7. IPARI ÉS KE- RESKE- DELMI VÁLLAL- KOZÓK	2. nincs oklevele	26,9	23,1	3,8	12,6	1,98
		3. elemi iskola					
		4. elemi iskola	26,5	23,0	3,5	10,8	1,88
		8 osztálya	27,6	23,6	4,0	6,9	1,89
		8. érettségi	28,3	24,4	3,9	8,6	1,99
	5. Együtt	26,8	23,1	3,7	11,4	1,94	
3	9. SZABAD- FOGLAL- KOZÁ- SÚAK ÉS VEZETŐ KÁ- DEREK	2. nincs oklevele	28,0	23,9	4,1	8,3	2,06
		3. elemi iskola					
		4. elemi iskola	26,8	23,6	3,2	8,6	1,74
		8 osztálya	27,8	24,1	3,7	6,1	2,04
		8. érettségi	28,2	24,3	3,9	7,5	2,28
		10. egyetemi diploma	27,7	25,5	2,2	7,5	2,50
	5. Együtt	27,6	24,0	3,6	7,8	2,01	
4	11. KÖZÉP- KÁDE- REK	2. nincs oklevele	26,5	23,5	3,1	12,7	1,68
		3. elemi iskola					
		4. elemi iskola	26,0	23,4	2,6	11,4	1,69

(A 2. tábla folytatása)

Kódszám	A férj társadalmi-foglalkozási csoportja (1)	A feleség rendszeres oktatásban nyert végzettsége (2)	Átlagos házasságkötési kor (években) (3)			Házasságkötés előtti fogamzást gyakorisága (%) (7)	Befejezett termékenységi családokénti átlagos gyermekszám (8)
			férj (4)	feleség (5)	a házastársak közti korkülönbség (6)		
5	12. ALKALMAZOTTAK	4. elemi iskola					
		8 osztálya..	27,1	24,1	3,0	9,6	1,72
		8. érettségi ...	26,6	24,5	2,1	8,6	1,75
		5. <i>Együtt</i>	26,4	23,7	2,8	11,3	1,70
		2. nincs oklevele	26,3	23,1	3,2	14,8	2,03
		3. elemi iskola					
		4 osztálya..	26,2	23,1	3,1	12,6	1,81
		4. elemi iskola					
8 osztálya..	27,1	23,9	3,2	9,9	1,58		
8. érettségi ...	28,2	25,3	3,0	8,3	1,82		
5. <i>Együtt</i>	26,3	23,2	3,2	13,5	1,94		
6	13. MUNKÁSOK	2. nincs oklevele	26,1	22,9	3,2	21,0	2,44
		3. elemi iskola					
		4 osztálya..	25,9	23,0	2,9	17,8	2,03
		4. elemi iskolai					
		8 osztálya..	26,4	23,9	2,5	13,9	1,76
		8. érettségi ...	27,4	25,1	2,4	14,9	1,69
5. <i>Együtt</i>	26,0	23,0	3,1	19,9	2,34		
0-9	14. AZ ÖSSZES TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI KATEGÓRIA	2. nincs oklevele	26,6	23,0	3,6	16,9	2,41
		3. elemi iskola					
		4 osztálya..	26,3	23,1	3,3	14,0	2,06
		4. elemi iskola					
		8 osztálya..	27,3	23,9	3,4	9,1	1,86
		8. érettségi ...	27,7	24,5	3,2	9,1	1,99
		10. egyetemi diploma.....	28,1	25,6	2,5	8,8	2,22
5. <i>Együtt</i>	26,6	23,1	3,5	15,3	2,29		

Horizontális grafika: (1) Közvetlenül szakmában képzett férfiak; (2) Azonok a nők, amelyek valamilyen rendszeres oktatásban nyertek végzettséget; (3) Átlagos házasságkötési kor (években); (4) Átlagos házasságkötési kor (években); (5) Átlagos házasságkötési kor (években); (6) A házastársak közötti korkülönbség (években); (7) A házasságkötés előtti fogamzást gyakorisága (%); (8) Az átlagos gyermekszám a családokénti szinten.

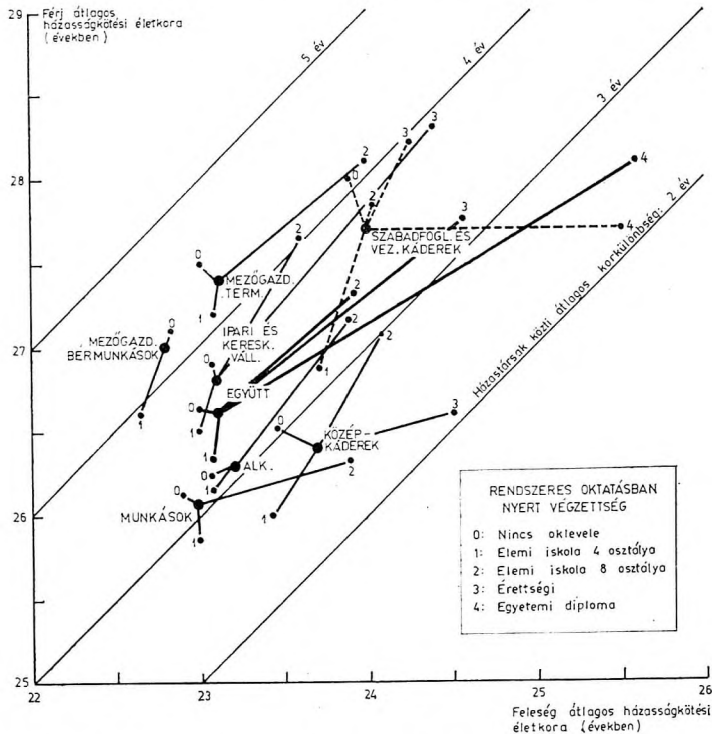
Vertikális grafika: 1. Szakmában képzett férfiak; 2. Nincs diploma; 3. Svédországi oktatás; 4. Nyolc osztályos általános iskolai végzettség; 5. Középső iskolai végzettség; 6. Szakmában képzett férfiak; 7. Szakmában képzett férfiak; 8. Szakmában képzett férfiak; 9. Szakmában képzett férfiak; 10. Szakmában képzett férfiak; 11. Szakmában képzett férfiak; 12. Szakmában képzett férfiak; 13. Szakmában képzett férfiak; 14. Szakmában képzett férfiak.

Heading: (1) Socio-economic group of the husband; (2) educational level of the wife obtained in regular education; (3) average age at marriage (years); (4) husband; (5) wife; (6) difference in age between spouses; (7) frequency of premarital conceptions (%); (8) average number of children per families with completed fertility.

Lateral text: 1. Agricultural producers; 2. without a diploma; 3. 4 forms of primary school; 4. 8 forms of primary school; 5. together; 6. agricultural wage-earners; 7. industrial and commercial contractors; 8. secondary school leaving examination; 9. professionals and upper cadres; 10. university diploma; 11. middle cadres; 12. employees; 13. labourers.

négy osztályát végezték,⁷ de náluk idősebb férjet választanak (26,6 évesek 26,3 évessel szemben). Midőn az elemi iskolai bizonyítvány felől az érettségi, illetve az egyetemi és felsőfokú iskolai végzettséget tanúsító diploma felé haladunk, az átlagos házasságkötési kor nő, mégpedig a nőké nagyobb mértékben, mint férjeiké (23,9, 24,5 és 25,6 év a nők és 27,3, 27,7 és 28,1 év a férjek esetében).

A nőknél az iskolázottsági fok szerint mutatkozó különbségek a házas-

II. A házastársak átlagos házasságkötési életkora a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a feleség iskolázottsági színvonalára szerint. (1892—1926 közötti női generációk; 35 éves koruk előtt házasodott nők)*

Средний возраст супругов при бракосочетании по общественно-профессиональной группе мужа и по уровню школьного образования, женщины. (Женские поколения 1892—1926 гг.; эсеницины, вышедшие замуж до 35-летнего возраста)

Average age at marriage of spouses by socio-economic group of the husband and by educational level of the wife. (Generations of females born in 1892—1926; females having contracted marriage at age under 35 years)

* Megjegyzés: A munkások átlagos házasságkötési kora 26 év; a feleség átlagos házasságkötési kora 23 év, amikor a feleség legfeljebb az elemi iskola 4 osztályát végezte és 24 év, ha az elemi iskola 8 osztályának elvégzését tanúsító bizonyítvánnyal rendelkezik.

⁷ Hangsúlyozzuk, hogy ez a vizsgálat a két háború közötti időszakra vonatkozik. A figyelembe vett nők 62%-ának nem volt iskolai végzettsége, 30%-uk az elemi iskola 4 osztályát végezte (4,6%-nak 8 osztály elvégzését tanúsító bizonyítványa, 2,2%-nak érettségije és 0,7%-nak egyetemi végzettsége, ill. felsőiskolai végzettsége volt). Az iskolai végzettség legmagasabb fokának ily módon jóval szelektivebb jellege van, mint a későbbi generációkhoz tartozó nők esetében.

ságkötési kor tekintetében nagy részben összefonódnak azokkal a jellegzetes-
ségekkel, amelyeket az alábbiakban a szociális környezet vonatkozásában
készülünk kimutatni: azok a nők ugyanis, akik középiskolai vagy felsőfokú
tanulmányokat folytattak, valójában olyan férjekkel lépnek házasságra, akik
a legmagasabb társadalmi kategóriákhoz tartoznak. Amennyiben azonban
minden társadalmi-foglalkozási csoportot elkülönítve vizsgálunk az iskolá-
zottsági fok hatása szempontjából (ti. a házasságkötési korra), úgy — leg-
alábbis az elemi iskolai végzettségig bezárólag — teljesen hasonló eredménye-
ket kapunk. Azok a nők, akik az elemi iskola 4 osztályának elvégzését ta-
nusító bizonyítvánnyal rendelkeznek, ugyanabban a korban lépnek házasa-
ságra, mint azok, akiknek ilyen bizonyítványuk nincsen, de ez utóbbiak-
hoz viszonyítva rendszerint jóval fiatalabb férjet választanak; a férj házas-
ságkötési korától való eltérés az előbbieknél csekélyebb, — 0,1—0,3 évig
terjed az alkalmazotti, ipari és kereskedelmi önálló, mezőgazdasági birto-
kosi, mezőgazdasági bérmunkási és munkási kategóriáknál, 0,5 év a közép-
káderek, 0,9 év a szabadfoglalkozásúak és vezetőfoglalkozásúak esetében.

Általánosságban az elemi iskola 8 osztályát végzett nők jóval később
lépnek házasságra, mint az elemi iskola 4 osztályának elvégzését tanúsító
bizonyítvánnyal rendelkezők, de az előbbieik időhátránya az utóbbiak-
kal szemben nem felel meg az egyik társadalmi-foglalkozási kategória és a
másik között mutatkozó különbségeknek: 0,5 év azoknál, akik a szabadfog-
lalkozásúak vagy a vezető állásúak közül választják a férjüket, 0,6, 0,7
és 0,8 év azoknál, akik ipari vagy kereskedelmi önallót, középkádert vagy
alkalmazottat, és felmehet 0,9 évig, amennyiben mezőgazdasági birtokost,
illetve munkást választanak férjükül: a tanult nő általában viszonylag korán
házasodik, amennyiben magas szociális szinten álló férjjel, és viszonylag későn,
amennyiben szerény szociális szinten álló férjjel köt, illetve kell hogy kössön
házasságot. Mindenesetre, amennyiben a férj szociális helyzete szerény, kora
viszont fiatal: az elemi iskola 4 osztályát végzetteket a 8 osztály elvégzését
tanúsító bizonyítvánnyal rendelkezőkkel összehasonlítva, ez utóbbiaknak fér-
jükhöz viszonyított korkülönbsége 0,5 évvel nagyobb, amennyiben szabadfog-
lalkozásúval, vezető állásúval, vagy ipari és kereskedelmi önállóval lépnek há-
zasságra, — 0,4-től 0,5 évig terjed, amennyiben középkáderrel vagy alkalma-
zottal; a korkülönbség azonos, ha mezőgazdasági birtokossal, és 0,4 évnél ala-
csonyabb, ha munkással kötnek házasságot.

Amennyiben az érettségizett nőket az elemi iskola 8 osztályának elvég-
zését tanúsító bizonyítvánnyal rendelkezőkkel kívánjuk összehasonlítani, a
reprezentatív kiválasztás véletlen hibái egyre jelentősebbek lesznek annak
a ténynek a következtében, hogy e csoportok tagszáma csökken a vizsgálat
körébe vont sokaságban. A korábbi eredmények azonban így is érvényesek:
az előbbieik 0,2 évvel később házasodnak, mint az utóbbiak, amennyiben a férj
a szabadfoglalkozású vagy vezető állású kategóriába tartozik, 0,4 évvel,
amennyiben középkáder, de több mint egy évvel, ha alkalmazott, munkás
vagy mezőgazdasági bérlő.

A Bretagne-ban és Elzászban lakók késői házasságkötése

A települési kategória hatása a házasságkötési korra jóval korlátozottabb
annál, mint a szociális helyzeté, illetve az iskolázottsági színvonalé (III. ábra

3. A termékenységgel és házasságkötéssel kapcsolatos jellemzők a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a lakóhely települési kategóriája szerint

Характерные черты, связанные с фертильностью и бракосочетанием, по общественно-профессиональной группе мужа и по типу поселений

Characteristics of fertility and marriage by the socio-economic group of the husband and the type of settlement

Kódszám	A férj társadalmi-foglalkozási csoportja (1)	Lakóhely települési kategóriája (2)	Átlagos házasságkötési kor (években) (3)			Házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága (%) (7)	Befejezett termékenységi családok szerinti átlagos ivermékszám (8)
			férj (4)	feleség (5)	házastársak kor-különbsége (6)		
0	1. MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐK	2. vidéki települések	27,4	23,1	4,3	11,1	2,87
		3. városok és városi települések: 20 000 lakos alatt	27,3	23,1	4,3	12,0	2,52
		4. Együtt	27,4	23,1	4,3	11,2	2,83
1	5. MEZŐGAZDASÁGI BÉRMUNKÁSOK	2. vidéki települések	27,0	22,8	4,2	21,3	3,08
		3. városok és városi települések: 20 000 lakos alatt	26,7	22,6	4,1	18,7	2,91
		4. Együtt	27,0	22,8	4,2	20,5	3,00
2	6. IPARI ÉS KERESKEDELMI VÁLLALKOZÓK	2. vidéki települések	26,7	22,9	3,8	12,1	2,20
		3. városok és városi települések: 20 000 lakos alatt	26,7	23,1	3,7	11,8	2,05
		20 000 —	26,9	23,1	3,7	10,5	1,79
		100 000 lakos és több	26,8	23,3	3,5	10,6	1,78
		7. párizsi agglomeráció	27,2	23,4	3,8	11,1	1,50
		4. Együtt	26,8	23,1	3,7	11,4	1,94
3	8. SZABADFOGLALKOZÁSÚAK ÉS VEZETŐKÁDEREK	2. vidéki települések	27,8	23,9	3,9	8,4	1,85
		3. városok és városi települések: 20 000 lakos alatt	27,6	23,9	3,7	7,2	2,03
		20 000 —	27,3	23,8	3,5	7,3	2,10
		100 000 lakos és több	27,5	24,0	3,5	8,0	2,19
		7. párizsi agglomeráció	27,8	24,2	3,6	7,8	1,81
		4. Együtt	27,6	23,4	2,9	12,2	1,88
4	9. KÖZÉPKÁDEREK	2. vidéki települések	26,3	23,4	2,9	12,2	1,88
		3. városok és városi települések:					

(A 3. tábla folytatása)

Kódszám	A férj társadalmi-foglalkozási csoportja (1)	Lakóhely települési kategóriája (2)	Átlagos házasságkötési kor (években) (3)			Házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága (%) (7)	Befejezett termékenységi csatlakozások száma az átlagos gyermekszám (8)	
			férj (4)	feleség (5)	házastársak kor-különbsége (6)			
5	10. ALKALMAZOTTAK	20 000 lakos alatt	26,3	23,4	2,9	12,6	1,76	
		20 000—						
		—100 000 lakos	26,1	23,4	2,7	10,6	1,79	
		100 000 lakos és több	26,4	23,8	2,6	11,0	1,84	
		7. párizsi agglomeráció	26,8	24,0	2,8	11,1	1,37	
		4. Együtt	26,4	23,7	2,8	11,3	1,70	
		2. vidéki települések	26,5	23,1	3,4	14,7	2,12	
		3. városok és városi települések:						
		20 000 lakos alatt	26,0	23,0	3,0	15,4	2,19	
		20 000—						
6	11. MUNKÁSOK	—100 000 lakos	26,1	23,0	3,2	14,1	2,03	
		1000 00 lakos és több	26,3	23,3	3,0	13,1	1,85	
		7. párizsi agglomeráció	26,6	23,3	3,3	11,0	1,60	
		4. Együtt	26,3	23,2	3,2	13,5	1,94	
		2. vidéki települések	26,3	22,9	3,4	21,6	2,72	
		3. városok és városi települések:						
		20 000 lakos alatt	26,1	22,9	3,2	21,0	2,49	
		20 000—						
		—100 000 lakos	25,8	22,8	2,0	19,1	2,26	
		100 000 lakos és több	25,9	22,9	3,0	19,9	2,26	
0-9	12. AZ ÖSSZES TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI KATEGÓRIA	7. párizsi agglomeráció	26,0	23,1	2,9	16,5	1,74	
		4. Együtt	26,0	23,0	3,1	19,9	2,34	
		2. vidéki települések	26,9	23,0	3,9	15,6	2,65	
		3. városok és városi települések:						
		20 000 lakos alatt	26,4	23,0	3,4	16,8	2,31	
		20 000—						
		—100 000 lakos	26,2	23,0	3,2	15,3	2,09	
		100 000 lakos és több	26,3	23,2	3,1	15,7	2,08	
		7. párizsi agglomeráció	26,6	23,4	3,2	13,2	1,64	
		4. Együtt	26,6	23,1	3,5	15,3	2,29	

См. Горизонтальную и Вертикальную графу на стр. 22.

See Heading and Lateral Text on page 22,

és 3. tábla). A nők általában 23,0 éves korukban házasodnak mind a falusi településekben, mind a 20 000 lakosúnál kisebb városi településekben, vagy agglomerációkban, valamint a 20 000-tól 100 000 lakosig terjedőkben, 23,2 éves korukban a 100 000 lakosnál nagyobbakban, és 23,4 éves korukban a párizsi agglomerációban.

A férj átlagos házasságkötési életkora eleinte csökkenő (a falusi településekben: 26,9 év, a kisvárosokban és agglomerációkban: 26,4 év, a közép-városokban és agglomerációkban: 26,2 év), majd növekvő (a nagy vidéki agglomerációkban: 26,3, a párizsi agglomerációban: 26,6 év).

Ezt a fejlődési sémát majdnem minden társadalmi-foglalkozási kategóriában meg lehet találni: a házasságkötési kor csökken, különösen a férfiaké, midőn a falusi közösségek felől a középvárosok és agglomerációk felé haladunk, majd növekszik az agglomeráció nagyságának a növekedésével mind a férfiak, mind a nők esetében. A munkások körében a férfiak korábban lépnek házasságra a párizsi agglomerációban mint a falusi közösségekben, a nők pedig később. Az összes többi társadalmi kategóriában azonban a férfiak és nők egyaránt jóval később házasodnak Párizsban, mint falun.⁸

Franciaország vidékei között a házasságkötési kor szempontjából eléggé nagy különbségek találhatók (IV. ábra, 1. és 2. kartogram és 4. tábla). Általánosságban megállapítható, hogy korán házasodnak északon és az ország középső részén (Somme megye: átlagosan 25,4 év a férfiak, 22,4 a nők vonatkozásában; Charente megye: 25,5, ill. 21,8 év); ezzel ellentétben későn házasodnak a Massif Central hegység dél-keleti részében (Ardeche megye: 27,3, ill. 23,9 év), a nyugati Pireneusokban (Pyrénées-Atlantiques: 28,1, ill. 24,3 év), Bretagne-ban (Ille-et-Vilaine: 27,5, ill. 24,1 év, Morbihan: 27,7, ill. 24,1 év) és az egész olasz határ mentén (Savoie: 27,9, ill. 24,0 év), a svájci határ mentén (Doubs: 27,3, ill. 23,9 év), és különösen a német határ mentén (Bas-Rhin: 27,7, ill. 24,4 év). Ezek a különbségek azonban nem teljesen azonosak a két nem vonatkozásában (3. kartogram): Franciaország északi felében (Nord: 2,6 év, Vosges és Pas-de-Calais: 3,0 év), valamint a Rhone-völgyében (Loire: 2,9 év) a házasársak közötti korkülönbség átlagosan kisebb, mint a többi vidéken (Landes: 4,8 év, Aveyron és Alpes de Haute Provence: 5,0 év).

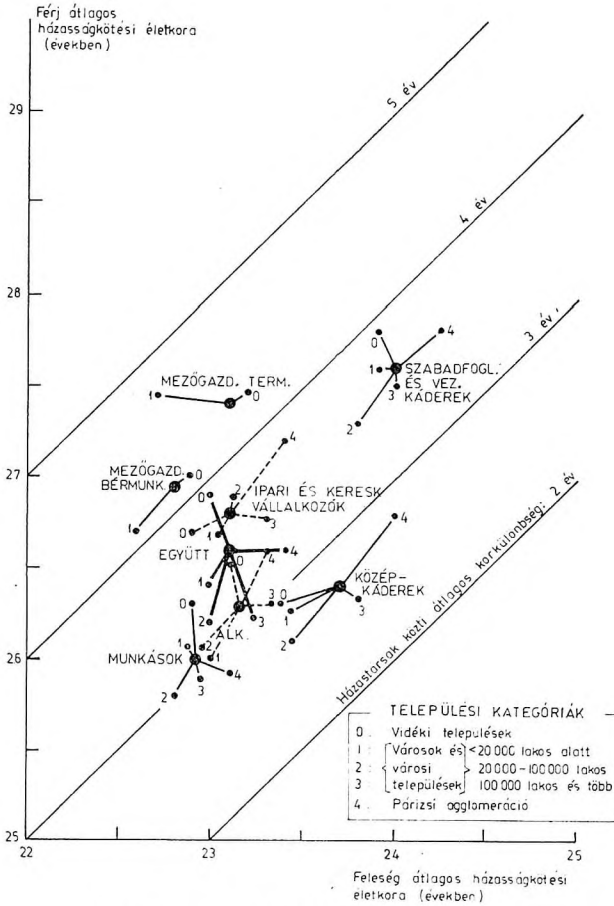
Горизонтальная графа: (1) Общественно-профессиональная группа мужа; (2) Категория поселения; (3) Средний возраст при бракосочетании (в годах); (4) Муж; (5) Жена; (6) Различие в возрастах супругов; (7) Частота добрых зачатий (%); (8) Среднее число детей по семьям с законченной фертильностью.

Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственные производители; 2. Провинциальные поселения; 3. Города и городские поселения с численностью жителей меньше 20 000 человек; от 20 000 до 100 000 человек, больше 100 000 человек; 4. Вместе; 5. Сельскохозяйственные наемные рабочие; 6. Промышленные и торговые предприниматели; 7. Парижская агломерация; 8. Лица со свободной профессией и руководящие кадры; 9. Средние кадры; 10. Служащие; 11. Рабочие; 12. Все общественно-профессиональные категории.

Heading: (1) Socio-economic group of the husband; (2) settlement category; (3) average age at marriage (years); (4) husband; (5) wife; (6) difference in age between spouses; (7) frequency of premarital conceptions (%); (8) average number of children per families with completed fertility.

Lateral text: 1. Agricultural producers; 2. rural settlements; 3. towns and urban settlements; under 20 000 population; 20 000—100 000 population; 100 000 and more population; 4. together; 5. agricultural wage-workers; 6. industrial and commercial contractors; 7. agglomeration of Paris; 8. professionals and upper cadres; 9. middle cadres; 10. employees; 11. labourers; 12. all socio-economic groups.

⁸ Mint ahogy már a korábbiakban jeleztük, a figyelembe vett lakóhely a vizsgálat időpontjának lakóhelye: ezek az eltérések tehát — legalábbis részben — a belső vándorlásokból eredhetnek.

III. A házastársak átlagos házasságkötési életkora a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a közös állandó lakóhely-kategória szerint. (1892—1926 közötti generációk; 35 éves koruk előtt házasodott nők)*

Средний возраст супругов при бракосочетании по обществу-профессиональной категории мужа и по категории совместного постоянного местожительства. (Женские поколения возраста)

1892—1926 гг.; женщины, вышедшие замуж до 35-летнего
Average age at marriage of spouses by socio-economic group of the husband and by the category of the last common residence.
(Generations of females born in 1892—1926; females having contracted marriage at age under 35 years)

* Megjegyzés: A szabadfoglalkozásúaknál és a vezető kádereknél a házastársak házasságkötési kora közötti különbség állandó, bármilyen is legyen a településkategória, a házasságkötési kor azonban a párizsi agglomeráció lakóinál sokkal magasabb, mint a középvárosok lakóinál.

A házasságkötés előtti teherbeesések

A házasságkötés előtti fogamzásokra vonatkozó reprezentatív adatgyűjtés teljesen azonos eredményeket ad azokkal, amelyeket országos viszonylatban a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések alapján kaphatunk.⁹ Ugyan-

⁹ Félő, hogy a vizsgálat ezen a téren a bevallás hiányából eredő igen jelentős hibával rendelkezik

4. A termékenységgel és házasságkötéssel kapcsolatos jellemvonások a lakóhely megyei hovatartozása szerint

Характерные черты, связанные с фертильностью и бракосочетанием, по принадлежности местожительства к департаментам

Characteristics of fertility and marriage by the department of the residence

Megye (1)	A feleség átlagos házasságkötési kora (2)	Korkülönbség a házastársak között (3)	A házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága (%) (4)	Befejezett termékenységű családokénti átlagos gyermekszám (5)
Ain	23,1	4,1	14,6	2,29
Aisne	22,6	3,3	18,1	2,60
Allier	22,3	4,2	12,3	2,01
Alpes de H ^{te} Provence	23,2	4,0	13,1	2,18
Alpes (Hautes).....	23,8	4,2	17,7	2,55
Alpes-Maritimes	23,6	4,1	9,9	1,44
Ardeche	23,9	3,4	15,6	2,89
Ardennes	22,8	3,1	18,6	2,65
Ariege	22,5	4,5	14,9	2,30
Aube	22,6	3,4	15,4	2,32
Aude	22,4	3,8	13,4	2,14
Aveyron	23,2	5,0	7,4	3,10
Bozches-du-Rhone	23,0	3,9	11,5	1,97
Calvados	23,1	3,2	18,4	2,81
Cantal	23,2	4,4	15,8	2,61
Charente	21,8	3,6	13,5	2,30
Charente-Maritime	22,2	3,6	16,3	2,35
Cher	22,9	3,9	17,6	1,99
Correze	22,5	4,1	13,8	2,05
Corse	24,2	4,9	15,2	2,53
Cote-d'Or	23,2	2,7	14,8	2,33
Cotes-du-Nord	23,9	3,6	12,4	2,80
Creuse	22,5	4,3	16,0	2,18
Dordogne	21,8	4,2	12,3	2,28
Doubs	23,9	3,9	20,1	3,04
Drome	23,4	3,7	12,3	2,14
Eure	22,7	3,5	15,4	2,68
Eure-et-Loir	22,6	3,8	12,5	2,49
Finistere	23,6	3,5	8,1	2,66
Gard	23,2	3,6	11,8	2,15
Garonne (Haute)	23,0	3,6	15,6	1,95
Gers	22,9	4,7	15,1	2,18
Gironde	22,6	3,7	12,4	1,95
Hérault	23,1	3,3	12,1	2,13
Ille-et-Vilaine.....	24,1	3,4	9,7	2,73
Indre	22,5	4,1	19,0	2,05
Indre-et-Loire	22,5	3,3	19,1	2,39
Isere	23,5	3,6	14,8	2,35
Jura	23,4	4,2	15,8	2,63
Landes	22,3	4,9	14,6	2,19
Loire-et-Cher	22,7	3,3	19,6	2,49
Loire	23,6	2,9	14,0	2,20
Loire (Haute).....	24,1	3,5	10,7	2,72
Loire-Atlantique	23,5	3,1	12,6	2,51
Loiret	22,7	3,3	15,6	2,39
Lot	22,7	4,2	13,1	2,21
Lot-et-Garonne	21,6	4,4	13,1	2,38
Lozere	24,6	3,4	12,2	2,57
Maine-et-Loire	23,0	3,4	14,0	2,72

(A 4. tábla folytatása)

Megye (1)	A feleség átlagos házasságkötési kora (2)	Korkülönbség a házaspárok között (3)	A házasság- kötés előtti fogamzások gyakorisága (%) (4)	Befejezett termékenységi családonkénti átlagos gyermekszám (5)
Manche	23,5	3,2	17,1	3,11
Marne	22,6	3,5	18,1	2,65
Marne (Haute)	23,2	3,8	16,9	2,55
Mayenne	23,5	3,7	9,1	2,67
Meurthe-et-Moselle	23,1	3,3	17,6	2,53
Meuse	22,9	3,9	14,8	2,96
Morbihan	24,1	3,6	11,0	3,27
Moselle	23,6	3,8	19,9	2,66
Nievre	22,6	4,2	12,5	2,21
Nord	22,9	2,6	19,8	2,27
Oise	22,5	3,3	18,6	2,49
Orne	23,0	3,9	11,1	2,80
Pas-de-Calais	22,6	3,0	23,3	2,61
Puy-de-Dome	23,0	3,6	16,4	2,20
Pyrénées-Atlantiques	24,3	3,9	14,5	2,34
Pyrénées (Hautes)	23,5	4,3	18,0	2,38
Pyrénées-Orientales	23,1	3,4	11,4	1,85
Rhin (Bas)	24,4	3,3	27,5	2,49
Rhin (Haut)	24,1	3,4	23,5	2,30
Rhône	23,5	3,1	13,0	2,12
Saone (Haute)	23,7	3,5	18,0	2,58
Saone-et-Loire	22,6	3,7	14,6	2,34
Sarthe	22,7	3,2	19,8	2,69
Savoie	24,0	3,9	12,9	2,65
Savoie (Haute)	23,9	4,0	17,1	2,89
Seine	23,5	3,3	12,4	1,54
Seine-Maritime	22,9	2,9	17,0	2,56
Seine-et-Marne	22,9	3,4	14,4	2,10
Seine-et-Oise	23,0	3,0	14,9	1,97
Serves (Deux)	22,6	3,4	16,6	2,69
Somme	22,4	3,0	24,7	2,34
Tarn	22,7	4,1	11,0	2,13
Tarn-et-Garonne	22,1	4,6	13,0	2,51
Var	22,7	3,7	13,3	1,98
Vaucluse	22,7	3,8	12,8	2,18
Vendée	22,7	3,2	15,3	3,14
Vienne	22,5	3,8	20,6	2,41
Vienne (Haute)	22,1	4,0	10,3	2,08
Vosges	23,8	3,0	22,0	2,82
Yonne	23,0	3,9	14,3	2,08
Territoire-de-Belfort	23,8	3,4	16,8	1,88
1. Együtt	23,1	3,5	15,3	2,29

Горизонтальная графа: (1) Департамент; (2) Средний возраст жены при бракосочетании; (3) Различие в возрастах супругов; (4) Частота добрачных зачатий (%); (5) Среднее число детей по семьям с законченной фертильностью.

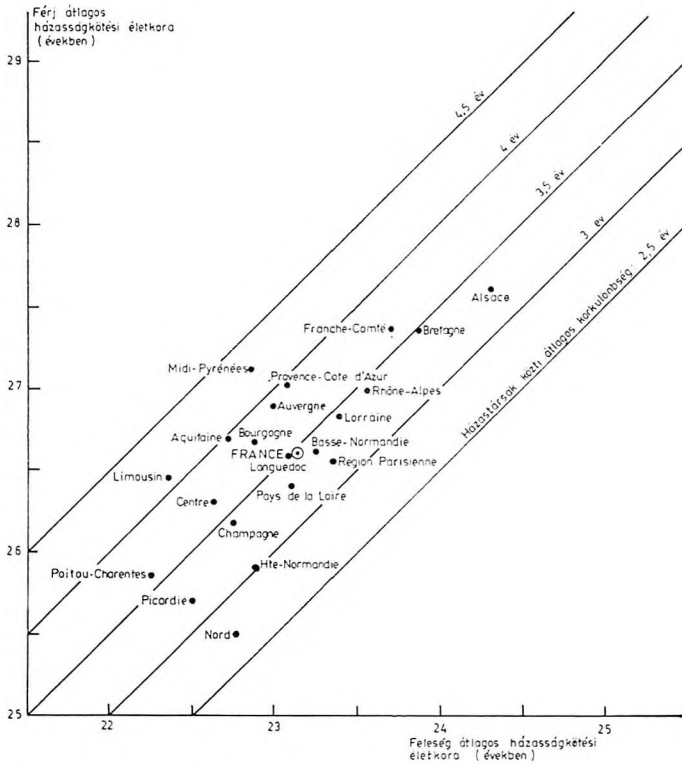
Вертикальная графа: 1. Вместе.

Heading: (1) Departments; (2) Average age at marriage of the wife; (3) difference in age between spouses; (4) frequency of premarital conceptions (%); (5) average number of children per families with completed fertility.

Lateral text: 1. Together.

akkor a belőle meríthető eltérő eredményeknek nagy jelentőségük van szociológiai szempontból.

A házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága — a legfeljebb nyolc hónappal a házasságkötés után születéssel folytatódó házasságok arányán mérve — az összes kategóriákra vonatkozóan 15,3%-ot ad.¹⁰ A szociális kör-

IV. A házastársak átlagos házasságkötési életkora a település típusa szerint. (1892—1926 közötti női generációk; 35 éves koruk előtt házasodott nők) *

Средний возраст супругов при бракосочетании по типу поселения. (Женские поколения 1892—1926 гг.; женщины, вышедшие замуж до 35-летнего возраста)

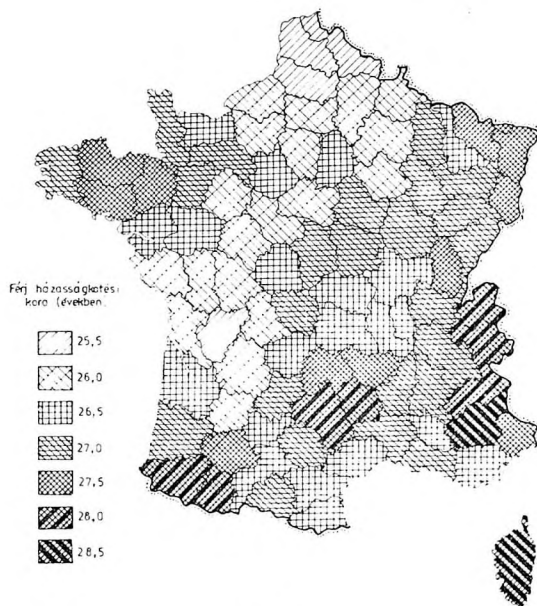
Average age at marriage of spouses by the type of settlement. (Generations of females born in 1892—1926; females having contracted marriage at age under 35 years)

* Megjegyzés: A házastársak életkora közötti különbség az északi régiókban kisebb, mint a délnyugati régiókban.

¹⁰ Ezt a gyakoriságot az 1892-es és azt követő generációkhoz tartozó azon nők adatai alapján számítottuk ki, akik első házasságukat 1961 előtt kötötték meg. (220 000 eset a vizsgálat adatai szerint.) Konvencionálisan nyolc hónappal számolunk (a házasságkötés és az első születés közötti intervallum, mely utóbbi 0-tól 2/3 évig terjed), — azok az idő előtti születések ugyanis, amelyek a házasság utáni fogamzásokból keletkeznek, jelentős mértékben kiegyenlítik azokat a születéseket, amelyek házasság előtti fogamzásokból keletkeznek ugyan, de a házasságkötés utáni nyolcadik hónapot követően. A vizsgálatból eredő 15,3%-os átlagos gyakoriság az 1915—1960 közötti időszaknak felel meg. Mintegy 15 év óta Franciaországban (akárcsak külföldön is) jelentős emelkedés tapasztalható: 15% 1950—55 körül, 25% 1970-ben.

nyezet szerint azonban ez az arányszám nagyon is változó (V. ábra és 1. tábla): 7,8% a szabadfoglalkozásúak és a vezető állásúak, 11,3 és 11,4% a középkaderek és az ipari és kereskedelmi önállók, 13,3 és 13,6% az alkalmazottak és a parasztok, 19,9% a munkások esetében.

Az egyes társadalmi-foglalkozási csoportokon belül is jelentős különbségeket lehet találni. A mezőgazdasági birtokosok határozottan különböznek a mezőgazdasági bérmunkásoktól (11,2% 20,5%-kal szemben), az előbbieket a középkaderek, a kézművesek és a kiskereskedők szintjén helyezkednek el, az

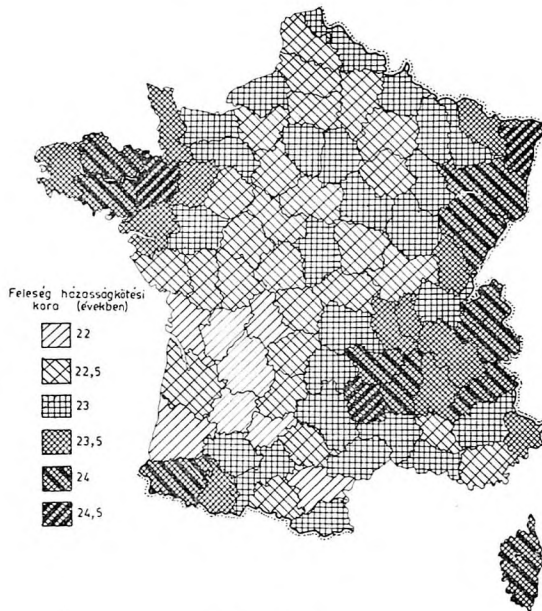

1. kartogram

A férj átlagos házasságkötési életkora megyék szerint.
(1892—1926 közötti női generációk; 35 éves koruk előtt
házasodott nők)

Средний возраст мужа при бракосочетании
департаментам. (Женские поколения 1892—1926 гг.,
эмиграции, вышедшие замуж до 35-летнего возраста)
Average age at marriage of the husband by departments.
(Generations of females born in 1892—1926; females having
contracted marriage at age under)

utóbbiak pedig a kézművesek szintjén. Az ipari és kereskedelmi önállók, az iparosok és nagykereskedők közel állnak a szabadfoglalkozásúakhoz és vezető állásúakhoz, míg a kézművesek és a kiskereskedők a középkaderekhez közelednek. A kereskedelmi alkalmazottak vonatkozó arányszáma magasabb, mint az irodai alkalmazottaké. A munkások között a házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága a képzettségi fokkal ellentétes arányban változik: a művezetők vonatkozó arányszáma azonos a kereskedelmi alkalmazottakéval (15,5%), — ez után következnek a szakmunkások (18,7%), a betanított munkások (21,2%), a fizikai dolgozók (21,6%) és végül a bányászok (22,6%). A közületi szektor alkalmazottai esetében ez az arányszám általában alacsonyabb.

2. kartogram

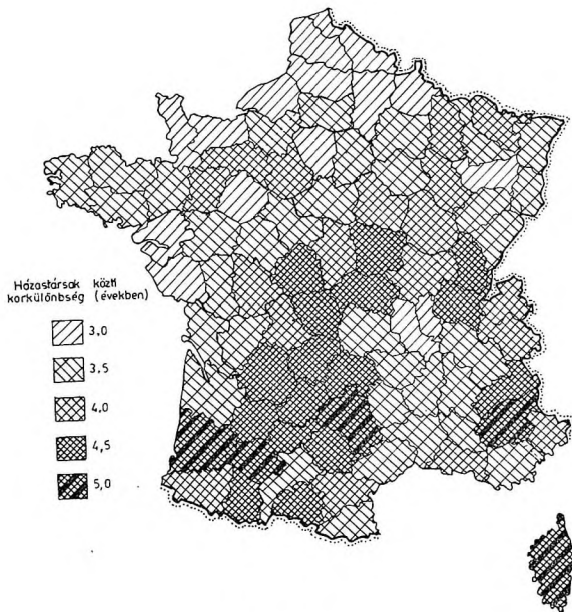
A feleség átlagos házasságkötési életkora megyék szerint. (1892—1926 közötti női generációk; 35 éves koruk előtt házasodott nők)

Средний возраст жены при бракосочетании по департаментам. (Женские поколения 1892—1926 гг.; эмиграция, вышедшие замуж до 35-летнего возраста)
Average age at marriage of females by departments. (Generations of females born in 1892—1926; females having contracted marriage at age under 35 years)

nyabb a magánszektorban található nál (5 ponttal a szakmunkásokénál, 1 és 2 ponttal a fizikai dolgozókénál, ill. a középkáderekénál és vezető állásúakénál; egyetlen kivételként az irodai alkalmazottak kategóriájával, amelyek szóban forgó különbsége csupán 0,4% ellenkező irányban).

Bármelyik társadalmi-foglalkozási csoportról legyen is szó, a házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága nagymértékben függ a feleség iskolázottsági színvonalától (VI. ábra és 2. tábla): az iskolai bizonyítvány nélküli és az elemi iskola 4 osztályának elvégzését tanúsító bizonyítvánnyal rendelkező nők esetében az eltérés 0-tól 3 pontig terjed, ez utóbbiak között és a 8 osztály elvégzéséről szóló bizonyítvánnyal rendelkezők között pedig 2-től 4 pontig. Ettől kezdve a különbségek kevésbé feltűnőek (kevesebb mint fél pont a 8 osztály elvégzését tanúsító és az érettségi bizonyítvánnyal rendelkezők, valamint ez utóbbiak és az egyetemi végzettségűek között).

A települési kategóriák szerinti vizsgálat kisebb eltéréseket mutat, mint az iskolázottsági színvonal szerinti (VII. ábra és 3. tábla): általánosságban a szóban forgó arányszám magasabb a falusi közösségekben és a kisvárosokban, ill. agglomerációkban, mint a párizsi agglomerációban (ez egyaránt vonatkozik a munkásokra, az alkalmazottakra, a középkáderekre, valamint az ipari és a kereskedelmi önállókra).

3. kartogram

A házastársak életkora közötti átlagos korkülönbség
megyénként. (1892–1926 közötti női generációk;
35 éves koruk előtt házasodott nők)

Среднее различие в возрастах супругов
по департаментам. (Женские поколения 1892—1926 гг.
женщины, вышедшие замуж до 35-летнего возраста)
Average difference in age between spouses by departments.
(Generations of females born in 1892—1926; females having
contracted marriage at age under 35 years)

Területi egységek szerint vizsgálva (4. kartogram és 4. tábla) főleg északon és keleten (Nord: 19,8%, Doubs: 20,4%, Vosges: 22,0%, Pas-de-Calais: 23,3%, Haut-Rhin: 23,5%, Bas-Rhin 27,5%), valamint a Touraine-nel szomszédos megyékben lehet a legmagasabb arányszámokkal találkozni (19,0%-tól 20,6%-ig terjed Indre-ben, továbbá Indre-et-Loire-ban, Loire-et-Cherben, Sarthe-ban és Vienne-ben). Ezzel szemben a földközi-tengeri vidékeken (Bouches-du-Rhone: 11,5%, Pyrénées-Orientales: 11,4%, Alpes-Maritimes: 9,9%) és különösen Bretagne-ban nagyon is csekély arányszámokat találni (Ille et Vilaine: 9,7%, Finistere: 9,1%).

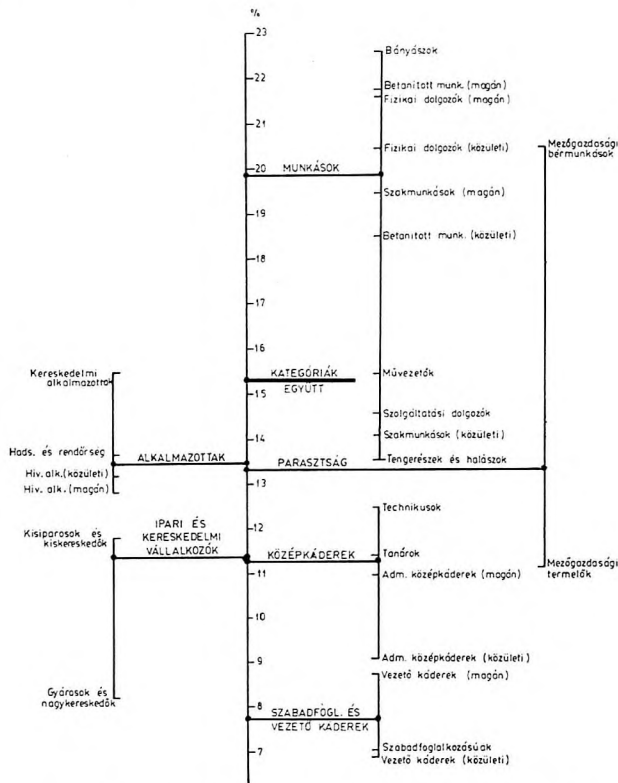
Ismert tény, hogy a házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága erősen változik a házasságkötési korrall: annál magasabb, minél korábban lép házasságra a feleség.¹¹

Ezzel kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy általánosságban azok a társadalmi, kulturális és földrajzi kategóriák, amelyekben a nők korán házasodnak, egybeesnek azokkal, melyekben magas házasságkötés előtti fogam-

¹¹ A 20 éves koruk előtt házasságra lépő nők esetében a házasság előtti fogamzások gyakorisága 23,5%; a 20–24 éves korban házasodók esetében 14,4%, a 25–29 éves korban házasodók esetében pedig 10,0%, a 30–34 éves korban házasodók esetében ugyanennyi, a 35 éves vagy annál idősebb korban házasodók esetében pedig 4,6%.

zási arányszámokkal lehet találkozni. Arra lehetne következtetni, hogy e különbségek tulajdonképpen a házasságkötési korban mutatkozó különbségekkel magyarázhatók.

Amennyiben minden társadalmi-foglalkozási csoportra, iskoláztatási fokra és települési közösségre külön-külön kiszámítjuk ötéves korcsoportonként a szóban forgó arányszámokat (VIII. ábra), meg lehet állapítani, hogy a házasságkötés előtti fogamzások gyakoriságai — egyenlő házasságkötési kort véve alapul — egyik kategóriától a másik felé haladva ugyanolyan mértékben emelkednek (minden házasságkötési kort figyelembe véve), mint ahogyan átlagos gyakoriságuk. Kvantitatíve ezt a megfigyelést úgy lehetne ki-

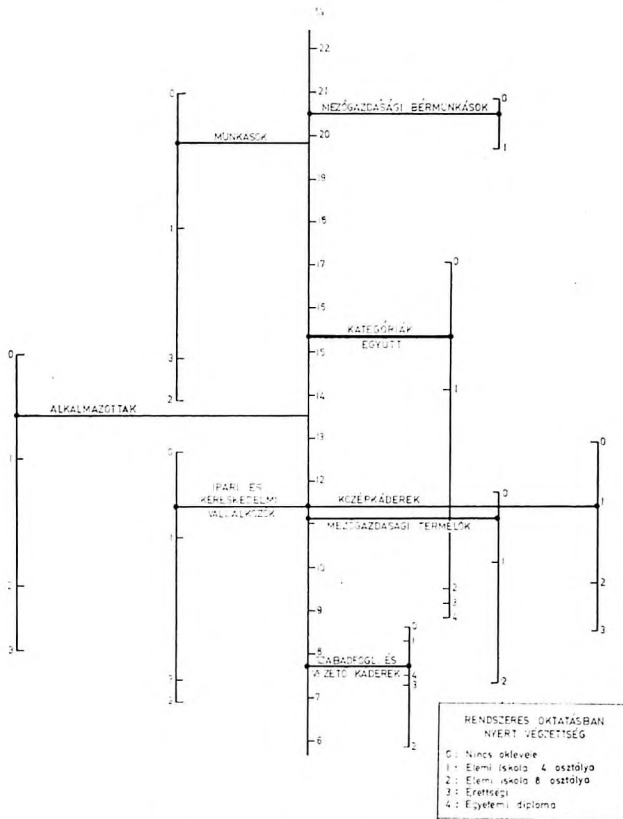
V. A házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint. (Házasságok, melyeket 8 hónapon belül szülés követett; 1892-ben vagy után született, 1961 előtt házasságot kötött nők)*

Частота добрых зачатий по общественно-профессиональной категории мужа. (Браки, за заключением которых роды следовали через меньше 8 месяцев, женщины, родившиеся в 1892 г. или позже, заключившие брак до 1961 г.)

Frequency of conceptions before marriage by socio-economic group of the husband. (Marriages, after which child-birth occurred within 8 months; females born in 1892 or later and married before 1961)

* Megjegyzés: Átlagosan a munkáscsaládok 20 %-ának van 1 gyermeke a házasságkötést követő 8 hónapon belül (a bányászoknál az arány 22,5 %, a tengerészeknél és halászoknál 13,6 %).

fejezni, hogy a különböző kategóriák összehasonlító gyakoriságait képezzük: vagyis olyan gyakoriságokat, melyek mindegyikük esetében megfigyelhetők lennének, ha a különböző kategóriák női népességének házasságkötési kor szerinti megoszlás azonos lenne az össznépességével.¹² Ezek az összehasonlító gyakoriságok valamivel kevésbé szóródnak, mint a megfigyelték, de nem változtatják meg a társadalmi kategóriáknak a megfigyelés alapján kialakítható osztályozási sorrendjét: szabadfoglalkozásúak és vezető állásúak (8,4% a

VI. A házasságkötés előtti fogamzások a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a feleség iskolázottsági színvonala szerint. (Házasságok, melyeket 8 hónapon belül szülés követett; 1892-ben vagy után született, 1961 előtt házasságot kötött nők)

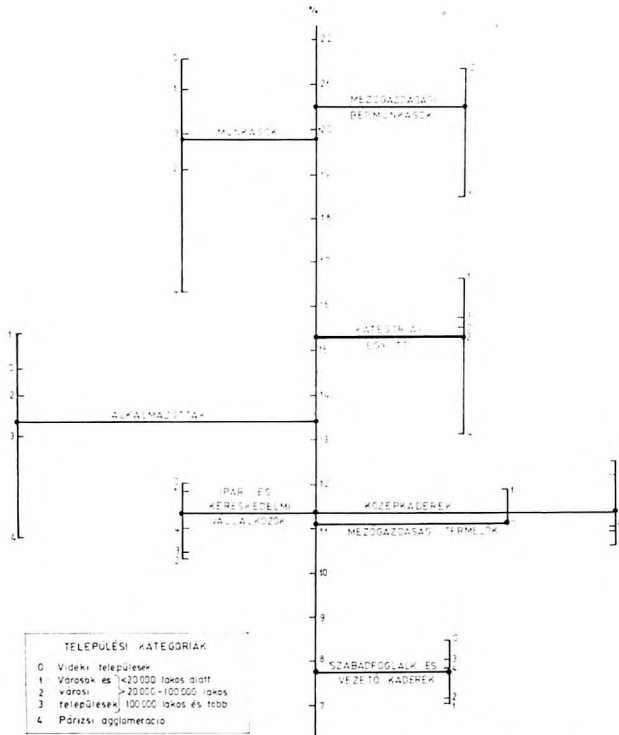
Добрые зачатия по общественно-профессиональной группе мужа и по уровню школьного образования жены. (Браки, за которыми роды следовали через меньше 8 месяцев, женщины, родившиеся в 1892 или позже, заключившие брак до 1961 г.)

Conceptions before marriage by socio-economic group of the husband and by educational level of the wife. (Marriages, after which child-birth occurred within 8 months; females born in 1892 and married before 1961.)

¹² Ezt a relatív gyakoriságot a koréves adatokból számítottuk ki.

megfigyelt 7,8%-kal szemben), mezőgazdasági bérlők (11,3% 11,2%-kal szemben), ipari és kereskedelmi önállók (11,6% 11,4%-kal szemben), középkáderek (12,2% 11,3%-kal szemben), alkalmazottak (13,7% 13,5%-kal szemben), munkások (19,3% 19,9%-kal szemben), mezőgazdasági bér munkások (19,8% 20,5%-kal szemben).

Ily módon a házasságkötési kor különbségei szembetűnőbbé teszik a házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága terén fennálló különbségeket, de nem magyarázzák meg azokat. Valójában olyan jelenségekről van szó, melyek össze vannak kötve egymással: azok a kategóriák, amelyeknek tagjai korán házasodnak — egybeesnek azokkal, ahol — egyenlő házasságkötési kort feltételezve — a házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága magas.

VII. A házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága a férj társadalmi-joglalkozási csoportja és a feleség házasságkötési életkora szerint. (Házasságok, melyeket 8 hónapon belül születés követett; 1892-ben vagy után született és 1961 előtt házasságot kötött nők)

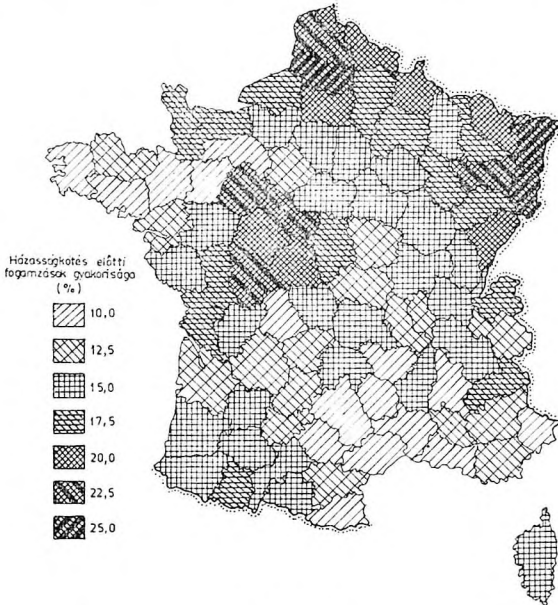
Частота добрых зачатий по общественно-профессиональной группе мужа и по возрасту жены при бракосочетаниях. (Браки, за заключением которых роды следовали через меньше 8 месяцев, женщины, родившиеся в 1892 г. или позже, заключившие брак до 1961 г.)

Frequency of conceptions before marriage by socio-economic group of the husband and by age at marriage of the wife. (Marriages after which child-birth occurred within 8 months; females born in 1892 or later and married before 1961.)

A parasztek magas és a középkáderek igen alacsony termékenysége

A termékenység a paraszti környezetben a legmagasabb (IX. ábra és 1. tábla): míg a gyermekszám a befejezett termékenységi családokban¹³ az összes kategóriák alapul vételével számítva 2,29 (a két háború közti termékenységi színvonal), addig a parasztcsaládoknál ez eléri a 2,86-ot. A mezőgazdasági bérmunkásokat a birtokosoknál magasabb termékenység jellemzi: családonként 3,00 gyermek 2,83 gyermekkel szemben.

A parasztek utáni hely eléggé szorosan a munkásokat illeti, családonként 2,34 gyermekkel. A munkás környezet azonban nagyon is heterogén a termékenység szempontjából — akárcsak egyébként házassági szempontból is.

4. karlogram

A házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága megyék szerint. (Házasságok, melyeket 8 hónapon belül születés követett; 1892-ben vagy után született és 1961 előtt házasságot kötött nők)

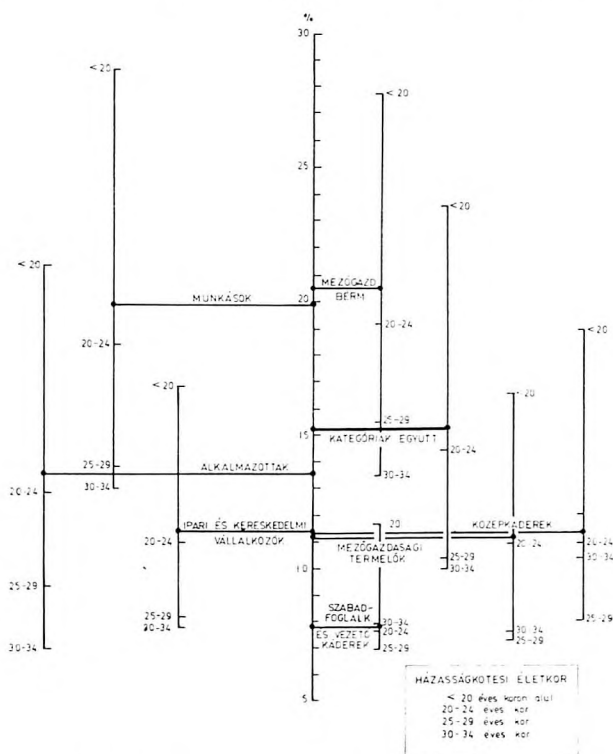
Частота добрачных зачатий по департаментам. (Браки, за заключением которых через меньше 8 месяцев следовали роды; женщины родившиеся в 1892 г. или позже, и вышедшие замуж до 1961 г.)

Frequency of conceptions before marriage by departments. (Marriage after which child-birth occurred within eight months; females born in 1892 later and having contracted marriage before 1961)

¹³ Az összes eredmény az alábbiakban — kivéve amennyiben kifejezetten másról van szó — a befejezett termékenységi családokra vonatkozik (ezek száma a vizsgálatban 92 000 volt): azaz olyan házaspárookra, melyekben a nő 45 éves kora előtt lépett házasságra (első házasság) és amely még fennállott, midőn a nő elérte a 45. születésnapját. Egy befejezett termékenységi család gyermekszáma — melyet *végző gyermekszámnak* is szoktak nevezni — az élveszületett törvényes gyermekek ama számával egyenlő, melyet a nő 45. születésnapja előtt ért el. (Az ezen a koron túl született gyermekeket tehát figyelmen kívül hagyjuk.) A vizsgálat kiterjedését tekintve a befejezett termékenységi családok az 1892 és 1916 között született nőket foglalják magukba; a befejezett termékenységű családok termékenysége tehát a két háború közötti termékenység.

A termékenység a képzettségi fokkal ellentétes irányban változik: a művezetők családjában van a legkevesebb gyermek (1,94), majd a szakmunkásoknál (2,10), a betanított munkásoknál (2,42) és végül a fizikai dolgozóknál és bányászoknál (2,77 és 2,78), akiknek a legtöbb gyermekük van.

A családonkénti két gyermek színvonalához közel három társadalmi-foglalkozási csoport helyezkedik el: a szabadfoglalkozásúak és a vezető állásúak (2,01), az ipari és kereskedelmi önállóak (1,94) és az alkalmazottak (1,93). A szabadfoglalkozásúak és a vezető állásúak közötti különbség csekély (2,06, ill. 2,00); az iparosok és nagykereskedők (2,09) közelebb vannak a szabadfoglalkozásúakhoz, mint a kézművesek és kiskereskedők (1,92), ez utóbbiaknak a termékenység terén tapasztalható magatartása e téren közelebb áll az alkal-

VIII. A házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a feleség házasságkötési életkora szerint. (Házasságok, melyeket 8 hónapon belül születés követett; 1892-ben vagy után született és 1961 előtt házasságot kötött nők)

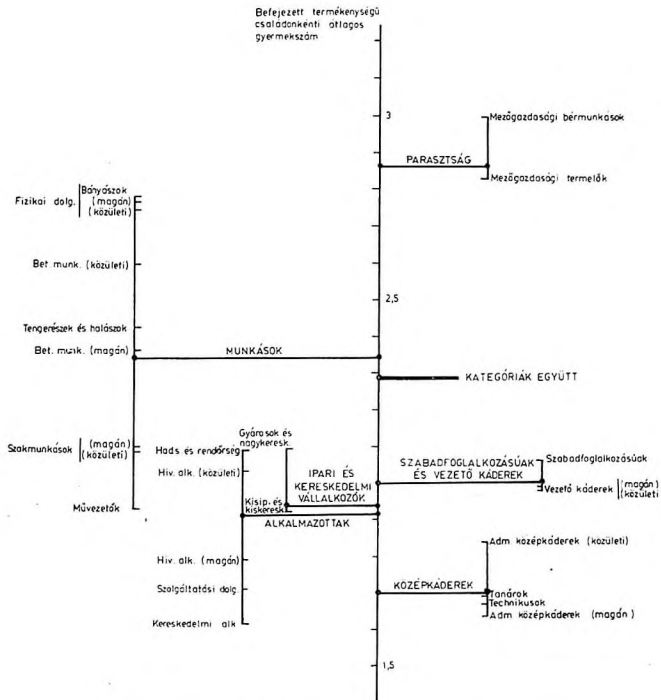
Частота добрачных зачатий по общественно-профессиональной группе мужа и по возрасту жены при бракосочетании. (Браки, за заключением которых роды следовали через меньше 8 месяцев, женщины, родившиеся в 1892 г. или позже, заключившие брак до 1961 г.)

Frequency of conceptions before marriage by socio-economic group of the husband and by age at marriage of the wife. (Marriages, after which child-birth occurred within 8 months; females born in 1892 or later and married before 1961)

mazottakéhoz. Az irodai alkalmazottaknak több gyermekük van (1,97), mint a kereskedelmi alkalmazottaknak (1,68).

A hadsereghez és a rendőrséghez tartozók termékenysége a közületi szektor alkalmazottaiéval eshet közös megítélés alá.

A középkadereknek van az összes társadalmi rétegek közül a legalacsonyabb termékenysége (1,70), amely egyébként igen homogén is: a technikusoké 1,67, a tanítóké 1,69, a közigazgatási kistisztviselőké 1,71.

IX. Befejezett termékenységi családonkénti átlagos gyermekszám a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint. (1892—1916 közötti női generációk)

Среднее число детей по семьям с заключенной фертильностью по общественно-профессиональной категории мужа. (Женские поколения 1892—1916 гг.)

Average number of children per families with completed fertility by the socio-economic group of the husband. (Generations of females born in 1892—1916)

A közületi és a magánszektor bérből élő alkalmazottainál vagy azonos színvonalú termékenységet lehet megfigyelni (a fizikai dolgozók, a betanított munkások és a vezető állásúak esetében), vagy a közületi szektor tisztviselőinél még egy valamivel magasabb termékenységet (0,2-del több gyermek családonként a szakmunkások, az irodai alkalmazottak és a középkaderek esetében): e termékenységi különbség kétségtelenül kapcsolatba hozható az első világháború végén a közületi szektorban bevezetett családi pótlék rendszerrel.

Mint a házasságkötést megelőző fogamzások gyakorisága, a termékenység is szabályszerűen annál magasabb színvonalú, minél fiatalabb korban kötik a házasságot:¹⁴ átlagosan egy nő, aki egy évvel korábban lép házasságra a másíknál, 0,1 gyermekkel többet hoz a világra.¹⁵ Felmerül a kérdés, hogy a termékenységi különbségek nem magyarázhatók-e a házasságkötési korban mutatkozó különbségekkel, minthogy általában azokban a társadalmi rétegekben tapasztalható magas termékenységi szint, amelyekben a nők korán házasodnak. Ami érvényes volt a házasságkötés előtti fogamzásokra, az a termékenységre is érvényes (X. ábra): a házasságkötési kor tekintetében fennálló különbségek jelentősen hozzájárulnak a termékenységi különbségek növeléséhez, de a legnagyobb termékenyséű csoportok általában ugyanazok a különböző házasságkötési korcsoportokban is.¹⁶ Ily módon az alacsony házasságkötési kor és a magas termékenység az azonos korban kötött házasságokra vonatkoztatva — egymással szoros kapcsolatban levő jelenségeknek tekinthetők.

Mindazonáltal az egyes kategóriák klasszifikálása a végső gyermekszám függvényeként nem szigorúan azonos a házasságkötési kor szerinti csoportokéval. Így a mezőgazdasági bérmunkások feleségeinek a termékenysége magasabb azokénál a földművesekénél, akik ugyanabban a korban házasodnak, amennyiben 25 éves koruk előtt kerül erre sor; ettől kezdve, termékenységük az előbbivel ellentétben, alacsonyabb. Egyébként, amennyiben összehasonlítjuk a munkások feleségeinek termékenységét a szabadfoglalkozásúakéval és a vezető állásúakéval, úgy azt találjuk, hogy az előbbieik termékenysége csak akkor magasabb, ha 25 éves koruk előtt házasodtak, ezen túl viszont határozottan azonos.

A termékenység és az iskolázottsági fok közötti kapcsolat U-alakú görbéje

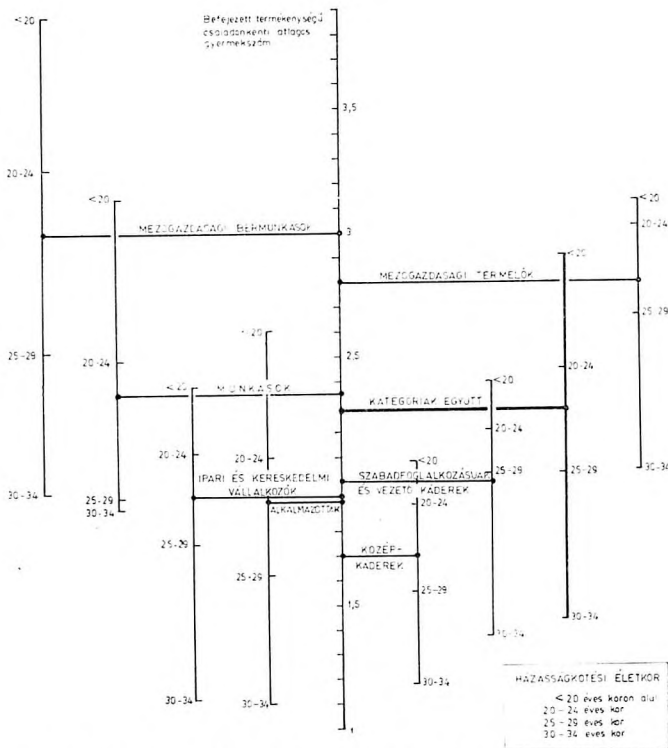
A nők iskolai végzettségének a függvényeként tekintve a termékenység erősen csökken (XI. ábra és 2. tábla), amennyiben a végzettség nélküli nők felől (2,41 gyermek) az elemi iskolai végzettségűek (2,06) és a tanítónők felé haladunk (1,86). Ez a folyamat csaknem teljesen azonos a munkácsoládoknál (2,44, 2,03 és 1,76 gyermek családonként), az alkalmazottaknál (2,03, 1,81, 1,50) és a mezőgazdasági bérlőknél (2,89, 2,69, 2,35). Ugyanakkor megállapítható, hogy az iskolázottsági színvonal igen csekély befolyást gyakorol a mezőgazdasági bérmunkások feleségeire (ezek a legtermékenyebbek) és a középkaderekére (a legkevésbé termékenyek).

¹⁴ Húszéves kora előtt kötött házasság esetében egy nőnek átlagosan 2,9 gyermeke van, amennyiben azonban 20—24 éves korában lép házasságra, végső gyermekszáma 2,45-re csökken, 25—29 év közötti házasságkötés esetében 2,01 gyermekre, 30—34 év közötti házasságkötés esetében pedig 1,43 gyermekre.

¹⁵ Az okozati kapcsolat csak részben közvetlen. Egy későn házasságra lépő — mondjuk 35 éves nő — esélyei kisebbek, mint egy fiatalon házasra lépett — mondjuk 18 éves nő — abból a szempontból, hogy sok gyermeke legyen: a megtermékenyíthetőség ugyanis egyrészt csökken a kora, másrészt az utóbbinak kevesebb idő áll rendelkezésére ebből a szempontból, mint az elsőnek. Valószínűleg csak szelekciós okokkal lehet a végső gyermekszám növekedését magyarázni abban az esetben, ha a házasságkötés kora emelkedik; azok a nők, akik sok gyermeket kívánnak, vagy akik társadalmi, kulturális és földrajzi környezetük folytán arra vannak hivatva, hogy sok gyermekük legyen, egybeesnek azokkal, akik korán lépnek házasságra. Ilyen körülmények között a házasságkötési kor inkább csak jelzi a termékenységi szintet, semmint magyarázza.

¹⁶ A befejezett termékenyséű családok átlagos gyermekszám szerint (a házasságkötési korban mutatkozó különbségek miatt a koréves adatok alapján korrigáltan) számított összehasonlító szint 2,79-ot mutat (3,00-dal szemben) a mezőgazdasági bérmunkások esetében, 2,80-ot (2,83-dal szemben) a mezőgazdasági birtokosok esetében, 2,32-ot (2,34-dal szemben) a munkások esetében, 2,8-et (2,01-dal szemben) a szabadfoglalkozásúak és vezető állásúak esetében, 1,94-ot (változás nélkül) az ipari és kereskedelmi önállók és az alkalmazottak esetében (ez utóbbiak is változás nélkül), s végül 1,75-öt (1,70-dal szemben) a középkaderek esetében.

Ama két társadalmi kategória esetében, ahol lehetséges az iskolázottsági fok hatását az elemi iskolai végzettségen túlmenően vizsgálni, meg lehet állapítani, hogy az iskolázottsági fok és a termékenység közötti összefüggés egy U-alakú görbével fejezhető ki, amelynek a minimuma a befejezett elemi iskolai végzettségnél van: az ipari és kereskedelmi önállók feleségeinek ugyanis, amennyiben nincs diplomájuk 1,98, amennyiben az elemi iskola 4 osztályáról szóló bizonyítványuk van 1,88, s amennyiben 8 osztály elvégzését tanúsító, 1,89 gyermekük van, de 1,99 gyermeket szülnek, amennyiben érettségi-vel rendelkeznek. Ugyanígy, a szabadfoglalkozásúak csoportjában és a vezető állásúaknál folytatódólagosan 2,06, 1,74, 2,04, 2,28 sőt 2,49 gyermeket lehet megfigyelni, amennyiben egyetemi, vagy egyéb felsőiskolai végzettséggel is rendelkeznek.

X. Befejezett termékenységű családokéni átlagos gyermekszám a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a feleség házasságkötési életkora szerint. (1892—1916 közötti női generációk)*

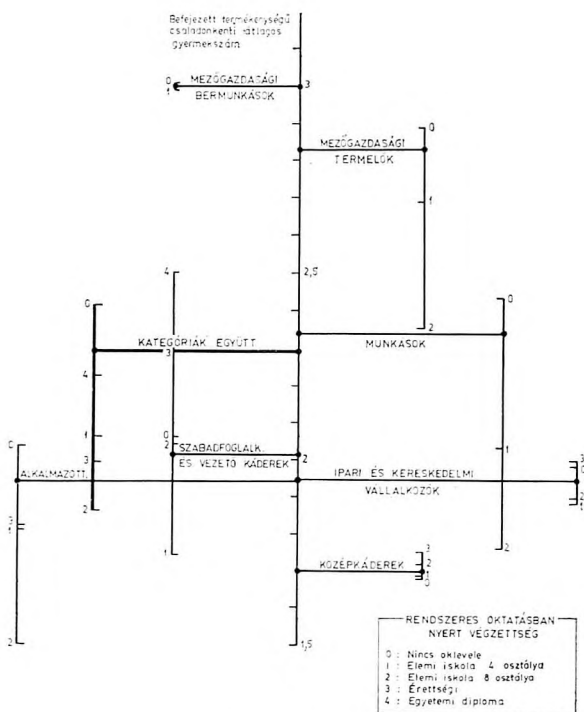
Среднее число детей по семьям с законченной фертильностью по общественно-профессиональной группе мужа и по возрасту жены при бракосочетании. (Женское поколение 1892—1916 гг.)

Average number of children per families with completed fertility by the socio-economic group of the husband and age at marriage of the wife. (Generations of females born in 1892—1916)

* **Megjegyzés:** Valamennyi kategóriát figyelembe véve a befejezett termékenységű családoként számított gyermekszám azoknál a nőknél, akik 20 éves koruk előtt mentek férjhez 2,9, és 1,4 azoknál a nőknél, akik 30—34 éves koruk között mentek férjhez.

Kétségtelen, hogy ez a két társadalmi kategória azzal is kitűnik a többi környezettel szemben, hogy magasabb jövedelem áll rendelkezésére. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy egy bizonyos iskolázottsági, illetve jövedelmi színvonalon felül a termékenység csökkenése megszűnik, sőt kifejezetten növekvő tendenciájúvá válik.

Így például azok a nők, akik középfokú vagy felsőfokú tanulmányokat folytattak, általában későbbben lépnek házasságra, azonban — egyenlő házasságkötési kort tételezve fel — mégis magasabb termékenységűek, mint az alacsonyabb végzettségűek. Különösen az egyetemi diplomával rendelkező nők termékenysége magasabb azokénál, akiknek semmilyen végzettsége sincs, bár ugyanabban a korban kötöttek házasságot (2,64 gyermek a 2,58-dal szemben 20 és 24 év között kötött házasság, — 2,25 gyermek 2,09-dal szemben a 25 és 29 év között kötött házasság és 2,18 gyermek 1,48-dal szemben a 30 és 34 év között kötött házasság esetében).

XI. Befejezett termékenységű családonkénti átlagos gyermekszám a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a feleség iskolázottsági színvonala szerint. (1892—1916 közötti női generációk)

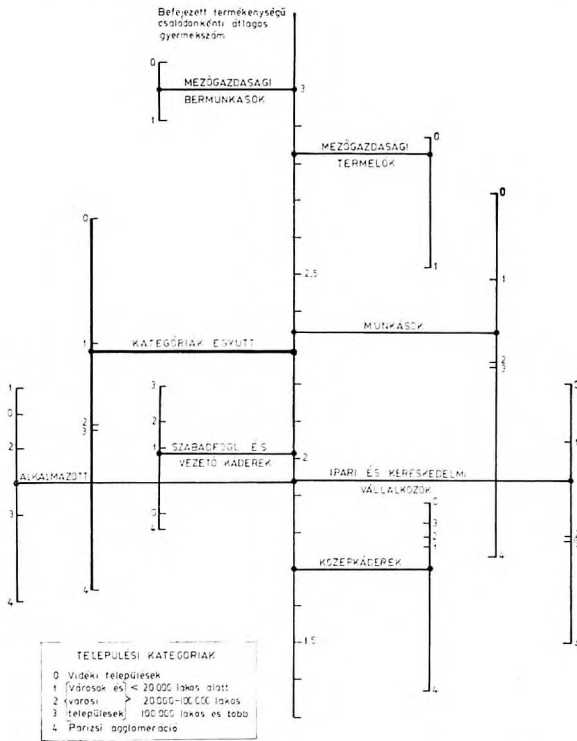
Среднее детей по семьям с законченной фертильностью по общественно-профессиональной группе мужа и по уровню образованности жены. (Женское поколение 1892—1916 гг.)

Average number of children per families with completed fertility by the socio-economic group of the husband and educational level of the wife. (Generations of females born in 1892—1916)

Sok gyermek Bretagne-ban, nagyon kevés Párizsban

A lakóhely települési kategóriája szerint (XII. ábra és 3. tábla) a termékenység csökkenésének fokozatosságát lehet megfigyelni: amennyiben a falusi települések felől (2,65 gyermek családonként) a legjelentősebb városok és városi agglomerációk felé haladunk (2,31 a 20 000-nél kevesebb lakossal bíró, 2,09 és 2,08 a 20 000-tól 100 000-ig terjedő lakosságszámmal és a több mint 100 000 lakossal bíró városokban) és különösen a párizsi agglomerációban (1,64), amelynek termékenységi szintje különösen alacsony.

Az urbanizáció fokának a termékenységre gyakorolt negatív jellegű hatása megtalálható csaknem valamennyi társadalmi-foglalkozási csoportban. Különösen szembetűnő ez a munkásoknál (2,72 gyermek falun, 1,74 Párizsban): a párizsi agglomerációban egy munkásnak kevesebb gyermeke van,

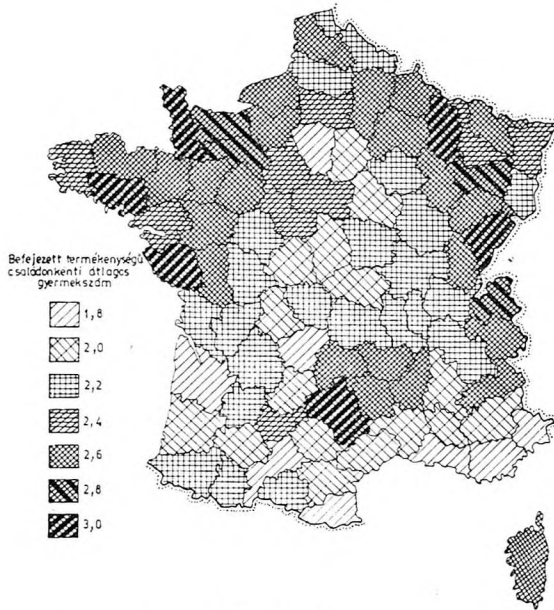
XII. Befejezett termékenységi családonkénti átlagos gyermekszám a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és a közös állandó lakóhely-kategória szerint. (1892—1916 közötti női generációk)

Среднее число детей по семьям с заключенной фертильностью по общественно-профессиональной группе мужа и по категории совместного постоянного местожительства. (Женское поколение 1892—1916 гг.)

Average number of children per families with completed fertility by the socio-economic group of the husband and the category of the last common residence. (Generations of females born in 1892—1916)

mint a szabadfoglalkozású kategória vagy a vezető állásúak egy tagjának (1,74 gyermek 1,81-dal szemben). A párizsi agglomerációban az iskolázottsági fok hatása a 8 osztály elvégzéséig bezárólag szinte észrevehetetlen (egymást követő sorrendben 1,68, 1,54 és 1,60 gyermek a végzettség nélküli nőknél, az elemi iskola négy osztályával bíró végzettségűeknél és a 8 osztályról szóló bizonyítvánnyal rendelkezőknél): csak az érettségizetteknél és a felsőfokú végzettséggel rendelkező nőknél lehet magasabb termékenységi szinttel találkozni (1,88, ill. 2,13 gyermek családonként).

Régiók szerint vizsgálva (5. kartogram és 4. tábla) a termékenységi különbségek nagyon is szembetűnők. A termékenység általában nagyon magas nyugaton (Manche: átlagban 3,11, Vendée: 3,14, Morbihan: 3,27 gyermek családonként), magasnak mondható északon (Pas-de-Calais: 2,61), keleten

5. kartogram

Befejezett termékenységű családonkénti átlagos gyermekszám megyénként (1892—1916 közötti női generációk)

Среднее число детей семей с заключенной фертильностью. (Женские поколения 1892—1916 гг.)

Average number of children of families with completed fertility by departments. (Generations of females born in 1892—1916)

(Moselle: 2,66, Vosges: 2,82, Meuse: 2,96, Doubs: 3,04), az északi Alpokban (Hautes-Alpes: 2,55, Savoie: 2,65, Haute-Savoie: 2,89) és a Massif-Central délkeleti részében (Haute-Loire: 2,72, Ardeche: 2,89, Aveyron: 3,10). Ezzel szemben alacsony a középponti területen (Indre: 2,05, Allier: 2,01, Cher: 1,99) és különösen délen, akár az akvitán (Gironde: 1,95), akár a piréneusi (Haute-Garonne: 1,95), akár a földközi-tengeri területeket tekintjük (Bouches-du-Rhône: 1,97, Var: 1,98, Pyrénées-Orientales: 1,85). Két megyé-

nek különösen alacsony termékenysége van: Seine-megye (1,54) és az Alpes-Maritimes (1,44): ezekben a megyékben ugyanis a regionális hatáshoz a vándormozgalom és az urbanizáció hatásai is csatlakoznak.

Családnagyság

Vizsgáljuk meg a következőkben a családok megoszlását a gyermekek száma szerint. Az összes kategóriát figyelembe véve ez a megoszlás a következő képet mutatja: a családok 16,5%-ának nincs gyermeke, 25%-ának egy, 24%-ának kettő, 14,5%-ának három, 20%-ának négy vagy több gyermeke van (8%-nak négy, 5%-nak öt, 7%-nak hat vagy több gyermeke van).

A társadalmi foglalkozási csoportokban a gyermekszám szerinti megoszlás különbségei szorosan összefüggnek a termékenységekben fennálló különbségekkel, — ezt vizsgáljuk most a családonkénti átlagos gyermekszám tükrében. A középkadereknél (1,7 gyermek családonként) és a mezőgazdasági bérmunkásoknál (3,0 gyermek családonként), — amelyek a két szélső csoportot jelentik az egyes társadalmi-foglalkozási kategóriákban a termékenység szempontjából — a megoszlás úgy alakul, hogy a gyermek nélküli családok aránya 21%, ill. 13%, az egykéseké 31%, ill. 18%, a kétgyermekes családoké 24%, ill. 22%; ettől kezdve a sorrend megfordul: a háromgyermekeseké 13%, ill. 16%, a négygyermekeseké 6%, ill. 9%, az ötgyermekeseké 2%, ill. 7%, a hat vagy több gyermekeseké 3%, ill. 15% (5. tábla).

Általánosságban minél magasabb egy kategória termékenysége, annál kisebb a gyermektelen vagy egy gyermekkel rendelkező családok aránya az ilyen kategóriában, s ezzel ellentétben, minél nagyobb a 3, 4, 5 vagy 6 gyermekes családok aránya, a 2 gyermekes családok aránya gyakorlatilag függetlenné válik a termékenységi szinttől. Ha azonban megvizsgáljuk az ettől az általános törvényszerűségtől való eltéréseket, akkor fény derül a különféle kategóriák specifikus magatartásaira is (XIII. ábra), figyelemmel termékenységi különbségeikre is, melyeket a családonkénti átlagos gyermekszám alapján mérünk.¹⁷

Miután egy lineáris modell elég jól visszatükrözi ezeket az összefüggéseket, a XIII. ábra különböző ponthalmazaihoz olyan egyeneseket illesztettünk, amelyek az egy bizonyos gyermekszámú családcsoporthoz arányait szemléltetik. Ezek az egyenesek bizonyos mértékben összefoglalóan mutatják az átlagos magatartásnak a termékenységi szint függvényeként felfogott alakulását és a különböző egyenesek eltérései — egy adott társadalmi-foglalkozási kategóriára vonatkozóan — jól jellemzik ezeknek a kategóriáknak a *specifikus* magatartását, *figyelemmel átlagos gyermekszámukra*.

Pontosabban megfogalmazva az $(\bar{x}_i, y_{ik})$ ponthalmazhoz, ahol i , $\bar{x}_i$ és y_{ik} szimbólumok közül:

i : a társadalmi-foglalkozási kategóriák indexe;

$\bar{x}_i$: az i kategóriába tartozók átlagos gyermekszáma befejezett termékenységű családonként;

¹⁷ E módszer alapján egy adott kategória gyermekszám szerinti megoszlását az összes megfigyelt kategória átlagos megoszlásával vetjük egybe, amennyiben ugyanolyan (befejezett termékenységű családonként számított átlagos gyermekszám alapján becsült) termékenységi szintjük van, mint a szóban forgó kategóriának.

5. A befejezett termékenységi családok megoszlása társadalmi-foglalkozási kategóriák szerint

Распределение семей с законченной фертильностью по общественно-профессиональным категориям

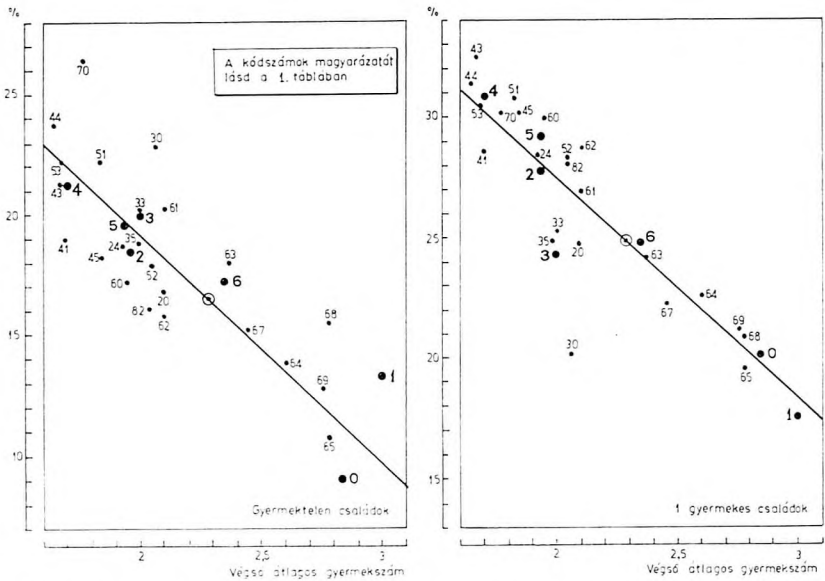
Distribution of families with completed fertility by socio-economic categories

Kód- szám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	A befejezett termékenységi családokénti átlagos gyermekszám (2)	A befejezett termékenységi családok, akiknek						
			0	1	2	3	4	5	6 és több
			gyermekük van, % (3)						
0+1	1. PARASZTSÁG	2,86	9,7	19,7	24,4	17,1	10,9	6,6	11,7
	2. Ebből:								
00	3. mezőgazdasági termelők	2,83	9,0	20,0	24,9	17,4	11,2	6,4	11,1
10	4. mezőgazdasági bér munkások	3,00	13,2	17,6	21,8	15,8	9,3	7,5	14,9
2	5. IPARI ÉS KERESKEDELMI VÁLLALKOZÓK	1,94	18,5	27,9	25,6	13,9	6,7	3,6	3,9
	2. Ebből:								
20	6. gyárosok és nagykereskedők	2,09	16,9	24,8	25,6	16,4	7,8	3,6	4,8
24	7. kisiparosok és kiskereskedők	1,92	18,7	28,4	25,6	13,5	6,6	3,6	3,7
3	8. SZABADFOGLALKOZÁSÚAK ÉS VEZETŐ KÁDEREK	2,01	20,0	24,2	25,0	14,1	8,4	3,9	4,3
	2. Ebből:								
30	9. szabadfoglalkozásúak	2,06	22,9	20,1	22,8	16,0	9,1	4,9	4,2
33+35	10. vezető káderek	2,00	19,4	25,1	25,5	13,8	8,3	3,7	4,3
33	11. a) magán-szektor	2,00	20,1	25,3	25,0	12,9	8,3	3,6	4,9
35	12. b) közületi szektor	1,99	18,8	24,9	26,0	14,5	8,3	3,7	3,7
4	13. KÖZÉPKÁDEREK	1,70	21,2	30,9	24,4	13,0	5,7	2,3	2,5
	2. Ebből:								
41	14. tanárok	1,69	19,0	28,7	30,5	13,2	5,6	1,7	1,3
43	15. technikusok	1,67	21,2	32,5	25,0	11,7	4,7	2,7	2,1
44+45	16. adminisztratív közép-káderek	1,71	21,9	31,0	22,7	13,4	6,0	2,1	2,9
44	11. a) magán-szektor	1,64	23,7	31,4	22,1	12,6	5,2	2,2	2,8
45	12. b) közületi szektor	1,84	18,2	30,2	24,1	15,0	7,5	2,0	3,1
5	17. ALKALMAZOTTAK	1,94	19,6	29,2	23,8	13,0	6,3	3,4	4,7

(Az 5. tábla folytatása)

Kód- szám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	A befejezett termékeny- ségű családokkénti átlagos gyermekszám (2)	A befejezett termékenységi családok, akiknek						
			0	1	2	3	4	5	6 és több
			gyermekük van, % (3)						
51+52	2. Ebből: 18. hivatali alkalmazottak ...	1,97	19,3	29,0	23,8	12,9	6,4	3,4	5,1
51	11. a) magán-szektor	1,83	22,2	30,8	21,6	12,2	5,5	3,1	4,7
52	12. b) közületi szektor	2,04	17,9	28,2	24,9	23,3	6,8	3,6	5,4
53	19. kereskedelmi alkalmazottak	1,68	22,1	30,5	23,2	13,7	6,1	2,8	1,6
6	20. MUNKÁSOK	2,34	17,1	24,8	22,6	13,9	8,2	5,0	8,4
60	2. Ebből: 21. művezetők ..	1,94	17,2	29,9	24,8	13,2	7,2	4,3	3,3
61+62	22. szakmunkások	2,10	19,3	27,2	22,7	13,3	7,1	3,8	6,6
61	11. a) magán-szektor	2,10	20,2	26,8	22,2	12,9	7,2	3,9	6,9
62	12. b) közületi szektor	2,10	15,8	28,8	24,7	14,9	6,6	3,6	5,6
63+64	23. betanított munkások ..	2,42	16,9	23,8	22,6	13,8	8,5	5,2	9,3
63	11. a) magán-szektor	2,36	18,0	24,2	22,4	13,2	8,4	4,9	9,0
64	12. b) közületi szektor	2,60	13,7	22,6	23,1	15,5	8,7	6,1	10,2
65	24. bányászok ..	2,78	10,8	19,6	24,6	17,8	9,8	6,5	10,9
67	25. tengerészek és halászok	2,44	15,1	22,3	24,2	13,7	9,4	5,9	9,4
68+69	26. fizikai dolgozók.....	2,77	15,1	21,0	20,1	14,6	10,1	7,0	12,3
68	11. a) magán-szektor	2,77	15,5	20,9	19,8	14,3	10,0	7,1	12,4
69	12. b) közületi szektor	2,75	12,7	21,2	21,4	16,0	10,7	6,1	11,8
7	27. SZOLGÁLTÁSI DOLGOZÓK	1,76	26,4	30,2	19,3	10,0	6,3	3,0	4,9
8+9	28. TÖBBI KATEGÓRIA	2,00	20,7	26,6	23,0	13,8	7,2	3,4	5,2
82	2. Ebből: 29. hadsereg és rendőrség ...	2,04	16,1	28,1	25,3	15,2	7,5	3,5	4,3
0-9	30. KATEGÓRIÁK EGYÜTT	2,29	16,5	24,9	23,8	14,5	8,2	4,7	7,4

См. Горизонтальную и Вертикальную графу на стр. 44.
See Heading and Lateral Text on page 44.

XIII. A befejezett termékenységű (végső gyermekszámú) családok aránya (%), a végső átlagos gyermekszám és a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint. (1892—1916 közötti női generációk)*

Доля семей с законченной фертильностью (с окончательным числом детей) (%) по окончании льному числу детей и по общественно-профессиональной категории мужа. (Женские поколения 1892—1916 гг.)

Ratio of families with completed fertility (with the final number of children) (%) by the final average number of children and the socio-economic group of the husband. (Generations of females born in 1892—1916)

* Megjegyzés: A mezőgazdasági termelők (kódszám: 0) átlagos gyermekszáma 2,8, 11 %-uknak van 6 vagy több gyermeke.

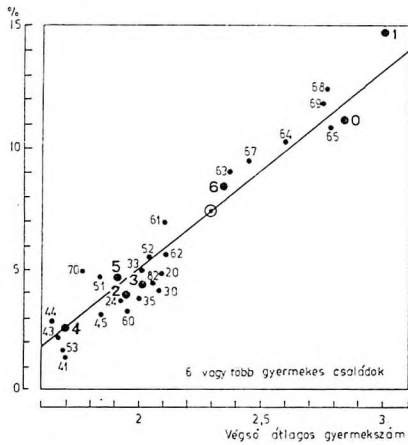
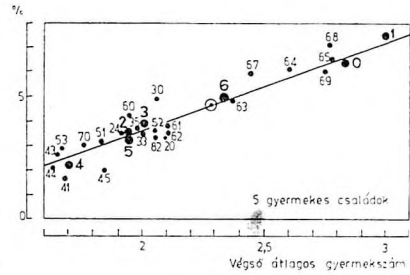
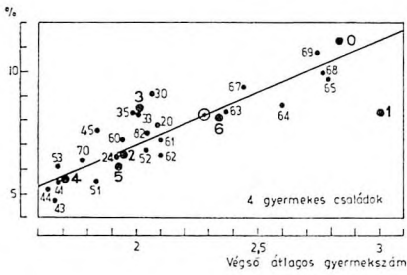
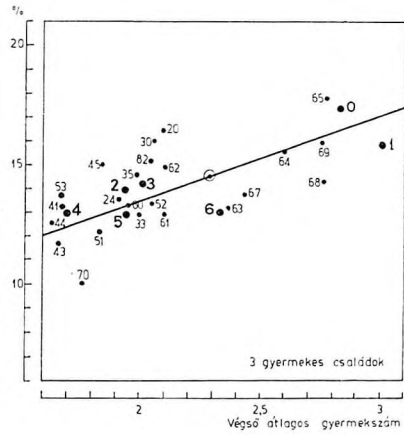
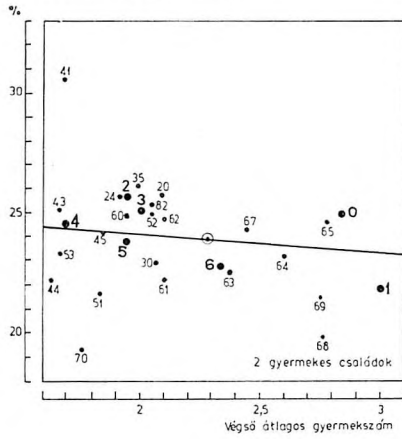
Горизонтальная графа: (1) Общественно-профессиональные категории и группы; (2) Среднее число детей по семьям с законченной фертильностью; (3) Семьи с законченной фертильностью, имеющие от 0 до 6 и больше детей.

Вертикальная графа: 1. Крестьянство; 2. В том числе; 3. Сельскохозяйственные производители; 4. Сельскохозяйственные наемные рабочие; 5. Промышленные и торговые предприниматели; 6. Фабриканты и крупные торговцы; 7. Мелкие ремесленники и розничные торговцы; 8. Лица со свободной профессией и руководящие кадры; 9. Лица со свободной профессией; 10. Руководящие кадры; 11. Частный сектор; 12. Правительственный сектор; 13. Средние кадры; 14. Преподаватели; 15. Техники; 16. Административные средние кадры; 17. Служащие; 18. Служащие бюро; 19. Торговые служащие; 20. Рабочие; 21. Начальники цеха; 22. Специальные рабочие; 23. Квалифицированные рабочие; 24. Горняки; 25. Морские и рыбаки; 26. Физические работники; 27. Обслуживающий персонал; 28. Прочие категории; 29. Армия, милиция; 30. Категории вместе.

Heading: (1) Socio-economic categories and groups; (2) average number of children per families with completed fertility; (3) families with completed fertility having 0 . . . . 6 and more children.

Lateral text: 1. Peasants; 2. of which; 3. agricultural producers; 4. agricultural wage-earners; 5. industrial and commercial contractors; 6. manufacturers and wholesalers; 7. craftsmen and retailers; 8. professionals and upper cadres; 9. workers on own account; 10. upper cadres; 11. a) private sector; 12. b) public sector; 13. middle cadres; 14. teachers; 15. technicians; 16. works managers; 17. employees; 18. clerks; 19. trade employees; 20. labourers; 21. works managers; 22. skilled workers; 23. semi-skilled workers; 24. miners; 25. sailors and fishermen; 26. unskilled workers; 27. service workers; 28. other categories; 29. army, police; 30. categories together.

(XIII. ábra folytatása)

y_{ik} : az i kategóriába tartozó és k gyermekszámú befejezett termékenységi családok aránya;

az alábbi lineáris modellt illesztettük:

$$y_{ik} = \alpha_k \bar{x}_i + \beta_k$$

s minden $(\bar{x}_i, y_{ik})$ pontnak az i kategóriához tartozó befejezett termékenységi családok n_i számának megfelelő súlyt tulajdonítottunk.

Az $\hat{\alpha}_k, \hat{\beta}_k$ tényezők becslött értékei (amelyek összege zéró és 1), akárcsak a $\hat{y}$ kiegyenlített értékei, amelyek befejezett termékenységi családonként átlagosan 1,5, 2, 2,5 és 3 gyermeknek felelnek meg,¹⁸ az A. táblában szerepelnek.

A. A k gyermekkel rendelkező családok $\hat{y}$ kiegyenlített aránya (százalék) az $\bar{x}$ termékenységi szint (végső átlagos gyermekszám) szerint

Выравненная доля (в процентах) $\hat{y}$ семей, имеющих число детей k , по уровню фертильности (окончательное среднее число детей) $\bar{x}$

Adjusted ratio $\hat{y}$ (percentage) of families with k number of children by fertility level $\bar{x}$ (final average number of children)

Gyermekszám (1) k	$\hat{\alpha}_k$	$\hat{\beta}_k$	Az $\bar{x}$ értéke (2)			
			1,5	2,0	2,5	3,0
0.....	-0,0954	+0,3818	23,9	19,1	14,3	9,5
1.....	-0,0940	+0,4649	32,4	27,7	23,0	18,3
2.....	-0,0070	+0,2545	24,4	24,0	23,7	23,3
3.....	+0,0360	+0,0629	11,7	13,5	15,3	17,1
4.....	+0,0418	-0,0132	4,9	7,0	9,1	11,2
5.....	+0,9359	-0,0352	1,9	3,7	5,5	7,3
6 vagy több ..	+0,0827	-0,1157	0,8	5,0	9,1	13,3
1. Összesen	0,0000	1,0000	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Число детей k ; (2) Величина $\bar{x}$.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Number of children; (2) value of $\bar{x}$.

Lateral text: Total.

Az A. tábla azt mutatja, hogy miként alakul átlagosan a családok megoszlása gyermekszám szerint a családonkénti átlagos gyermekszámmal kifejezett termékenységi szint függvényeként. A gyermek nélküli családok aránya 1-től 2,5-ig váltakozik, midőn a legtermékenyebb kategóriák felől a kevésbé termékeny kategóriák felé haladunk — az egykés családok aránya pedig 1—1,8 között váltakozik. Ezzel szemben a 2 gyermekes családok aránya tulajdonképpen független a termékenységi szinttől. Három gyermektől kezdve az arányok egyre gyorsabban növekednek, abban a mértékben, ahogy a termékenységi szint emelkedik: 1-től 1,5-ig terjed a háromgyermekes családoké, 1-től 2,2-ig a négygyermekes családoké, 1-től 4-ig az 5 gyermekes családoké, 1-től 17-ig a 6 vagy több gyermekes családoké.

¹⁸ Az itt említett értékek vagy igen alacsony termékenységre felelnek meg (Seine: 1,54 gyermek befejezett termékenységi családonként), vagy egy inkább alacsony termékenységi szintnek (vezető állásúak: 2,00), vagy egy eléggé magas termékenységi szintnek (Picardie: 2,48) és egy igen magas termékenységi szintnek (mezőgazdasági bér munkások: 3,00).

Amennyiben az $\hat{\alpha}_k$ és $\hat{\beta}_k$ értékeket az $\bar{x}_i$ megfigyelt gyermekszámra alkalmazzuk, minden különböző társadalmi-foglalkozási kategóriára nézve megkapjuk a gyermekszám szerinti kiegyenlített megoszlást, amelyet össze lehet hasonlítani a megfigyelt megoszlással. A mezőgazdasági bérmunkások esetében például (átlagos gyermekszám: 3,0), a B. táblában található eredményeket kapjuk.

Termékenységi szintjük alapján tehát a mezőgazdasági bérmunkások kategóriája a gyermek nélküli családok erős arányával, a nagylétszámú (5 és különösen 6 vagy több gyermekes) családok ugyancsak erős arányával, a közép nagyságú családoknak (1-től 4 gyermekig) pedig gyenge arányával tűnik ki. Ugyanezeket a számításokat elvégeztük a többi társadalmi-foglalkozási kategóriára nézve is; a kapott eredményeket a 6. tábla és a XIV. ábra mutatja be.

B. A mezőgazdasági bérmunkások befejezett termékenységű családjainak megfigyelt és kiegyenlített megoszlása a gyermekek száma szerint

Наблюдаемое и выравненное распределение семей с законченной фертильностью сельскохозяйственных наемных рабочих по числу детей

Observed and adjusted distribution of the families with completed fertility of agricultural wage-earners by number of children

Gyermekszám k (1)	Megfigyelt megoszlás (2) y_{ik} (%)	Kiegyenlített megoszlás (3) $\hat{y}_{ik}$ (%)	Algebrai eltérések (4) $y_{ik} - \hat{y}_{ik}$
0	13,2	9,5	+ 3,7
1	17,6	18,3	- 0,7
2	21,7	23,3	- 1,6
3	15,8	17,1	- 1,3
4	9,3	11,2	- 1,9
5	7,5	7,3	+ 0,2
6 vagy több	14,9	13,3	+ 1,6
1. Összesen	100,0	100,0	0,0

Горизонтальная графа: (1) Число детей k ; (2) Учетное распределение; (3) Выравненное распределение; (4) Алгебраические различия.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Number of children; (2) observed distribution; (3) adjusted distribution; (4) algebraic differences.

Lateral text: 1. Total.

A gyermektelen családok

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt a gyermektelen családokat. Figyelemmel termékenységi szintjükre, a mezőgazdasági birtokosok ritkán maradnak gyermek nélkül (9,0%, amidőn az általános törvényszerűség alapján termékenységi szintjüknek 11,1% felel meg, vagyis az eltérés 2,1 pont). Kisebb mértékben ugyanez áll az ipari és kereskedelmi önállókra vonatkozóan is, ahol az eltérés 1,3 és 1,2 pont az iparosokra és nagykereskedőkre, ill. a kézművesekre és kisiparosokra vonatkozóan. A gyermek nélküli családok viszonylag kis aránya megfigyelhető a tanítóknál is (3,0 pontos eltéréssel), valamint a hadsereg és a rendőrség körében (2,6 pont), a művezetőknél (2,5 pont), a közületi szek-

6. A befejezett termékenységi családok megoszlása az összesen született gyermekek száma szerint és a növekedési valószínűségek a feleség iskolázottsági színvonalára és a lakóhely települési kategóriája szerint

Распределение семей с законченной фертильностью по числу родившихся детей и вероятности роста по уровню школьного образования жены и по типу поселений

Distribution of families with completed fertility by total number of children born and growth probabilities by the educational level of the wife and the type of settlement

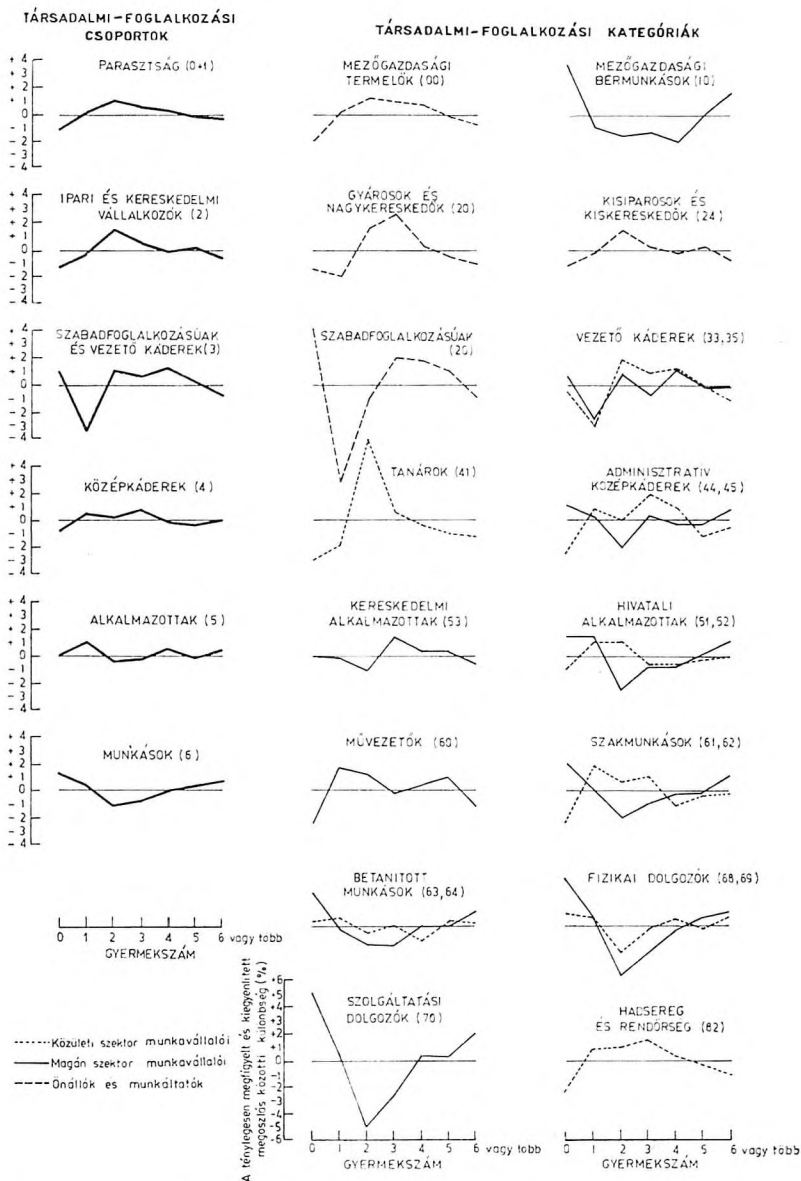
Kód-szám	A feleség rendszeres oktatásban nyert végzettsége; A lakóhely települési kategóriája (1)	Befejezett termékenységi családokénti átlagos gyermekszám (2)	Befejezett termékenységi családok megoszlása, akiknek							A már megszületett gyermekszám szerinti növekedési valószínűségek (%) (4)					
			0	1	2	3	4	5	6 —	0	1	2	3	4	5
			gyermekük van (3)							gyermek (5)					
0	1. Nincs oklevele ..	2,41	16,3	23,7	22,8	14,6	8,7	5,2	8,7	84	72	62	61	61	63
1	2. Elemi iskola														
	4 osztálya	2,06	16,3	27,8	25,7	14,2	7,4	3,8	4,9	84	67	54	53	54	56
2	3. Elemi iskola														
	8 osztálya	1,86	20,1	27,9	25,2	13,9	6,3	3,2	3,5	80	65	52	48	51	52
3	4. Érettségi	1,99	18,2	25,3	26,6	16,0	6,7	2,9	4,3	82	69	53	47	52	60
4	5. Egyetemi diploma	2,22	19,3	18,6	22,5	18,4	12,1	3,1	5,2	81	77	64	53	43	57
0	6. Vidéki települések	2,65	12,4	21,6	23,9	16,2	10,0	5,9	10,1	88	75	64	62	62	63
	7. Városok és városi települések														
	8. Ebből:														
1	20 000 lakos alatti	2,31	15,6	24,9	24,6	14,6	8,2	4,7	7,4	84	71	59	58	60	61
2	20 000—100 000 lakos	2,09	17,7	26,8	24,3	14,5	7,3	3,9	5,5	82	67	56	54	57	58
3	100 000 lakos és több	2,08	18,9	26,6	23,8	13,6	7,4	3,9	5,8	81	67	56	56	57	60
4	9. Párizsi agglomeráció	1,64	25,3	31,0	22,2	10,5	5,3	2,7	3,1	75	59	49	51	53	54
0—4	10. Együtt	2,29	16,5	24,9	23,8	14,5	8,2	4,7	7,4	84	70	59	58	59	61

Горизонтальная графа: (1) Окончание женой какой-нибудь формы систематического образования; категория поселения; (2) Среднее число детей по семьям с законченной фертильностью; (3) Семьи с законченной фертильностью, имеющие от 0 до 6 и больше детей.

Вертикальная графа: 1. Не имеет диплома; 2. Свидетельство об окончании 4 классов начальной школы; 3. 8 классов начальной школы; 4. Аттестат зрелости; 5. Диплом университета; 6. Провинциальные поселения; 7. Города и городские поселения; 8. В том числе: с численностью жителей меньше 20 000 человек; от 20 000 до 100 000 человек; больше 100 000 человек; 9. Парижская агломерация; 10. Вместе.

Heading: (1) Educational level of the wife obtained in regular education; settlement category; (2) average number of children by families with completed fertility; (3) distribution of families with completed fertility having 0 . . . . . 6 and more children; (4) growth probability by the number of children already born (%).

Lateral text: 1. Without a diploma; 2. 4 forms of primary school; 3. 8 forms of primary school; 4. secondary school leaving certificate; 5. university diploma; 6. rural settlements; 7. towns and urban settlements; 8. of which: under 20 000 population, 20 000—100 000 population, 100 000 and more population; 9. agglomeration of Paris; 10. together.

XIV. A befejezett termékenységgű (végső gyermekszámú) családok megfigyelt és kiegyenlített megoszlása közötti algebrai különbség (%) alakulása a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint

Динамика алгебраической разницы между наблюдаемой и выравненной распределениями (%) семей с законченной фертильностью (с окончательным числом детей) по общественно-профессиональной категории мужа

Algebraic difference (%) between the observed and equalized distribution of families with completed fertility (with final number of children) by the socio-economic group of the husband

tor szakmunkásainál (2,4 pont), a közületi szektor igazgatási középkádereinél (2,4 pont) és jóval csekélyebb mértékben a technikusoknál (1,1 pont), a közületi szektor irodai alkalmazottainál (0,9 pont), a bányászoknál (0,9 pont) és a közületi szektor vezető állású kádereinél (0,3 pont). A társadalmi-foglalkozási kategóriákat egyenlőnek tételezve fel kitűnik, hogy a közületi szektor bér-munkásai körében ritkább a gyermek nélküli család, mint a magánszektorba eső megfelelő kategóriák esetében: az esetleges termékenységi szintek különbségeit kiegyenlítve, a gyermek nélküli családok aránya az előbbi szektorban 1,4 ponttal kisebb a vezető állásúakra nézve, 2-től 3 pontig terjedően kisebb az irodai alkalmazottakra nézve, valamint a betanított munkásokra és kézművesekre nézve, 3,6 ponttal a középkáderekre és 4,4 ponttal a szakmunkásokra vonatkozóan. Így a szakmunkásoknak átlagban 2,10 gyermekük van, akár a közületi, akár a magánszektorban, de a gyermek nélküli családok aránya a közületi szektorban 15,8%, szemben a magánszektorban mutatkozó 20,2%-kal.

A gyermek nélküli családok aránya különösen magas a szolgáltatások nyújtásával foglalkozók kategóriájában (26,3%, noha az általános törvényszerűség 21,4%-nak felelne meg, vagyis 4,9 pontos eltérés tapasztalható), a mezőgazdasági bér munkásoknál (3,6 pont) és a magánszektor munkásainál (kézművesek: 3,7 pont, betanított munkások: 2,3 pont, szakmunkások: 2,0 pont). A szabadfoglalkozásúakat úgyszintén a gyermek nélküli családok magas aránya jellemzi (22,9%, noha az általános törvényszerűség szerint 18,6% lenne, vagyis az eltérés 4,3 pontot tesz ki).

A gyermektelen családok arányát a nők iskolai végzettségének függvényében vizsgálva megállapítható, hogy az elemi iskola 4 osztályát végzeteknél (2,3 pont), a 8 osztályt végzeteknél (0,4 pont) és az érettségizeteknél (1,0 pont) viszonylag ritka a gyermektelenség, ezzel szemben az iskolai végzettséggel nem rendelkező nők (ellenkező előjelű eltérés 1,1 ponttal) és az egyetemi végzettséggel rendelkezők (2,4 pont) viszonylag gyakran maradnak gyermek nélkül.

A települési kategóriák szerint mutatkozó különbségek igen csekélyek: valamivel csekélyebb a gyermek nélküli családok száma a falusi közösségekben, mint ami az általános törvényszerűségnek megfelelően, továbbá a városokban és a kis és közepes agglomerációkban (0,5-től 0,6 pontig terjedő eltérés), valami kevéssel több a nagyvárosokban és a nagyvárosi agglomerációkban (ellenkező irányú 0,5 pontos eltérés). Egyedül a párizsi agglomerációt jellemzi a viszonylag jelentős gyermek nélküli családarány (25,3%, szemben a 22,5%-os általános törvényszerűséggel, vagyis 2,8 pontos az eltérés).

Közepes nagyságú családok és nagycsaládok

A gyermekszám szerinti megfigyelt megoszlás és kiegyenlített megoszlás közötti eltérést reprezentáló görbék alapján (XIV. ábra) a társadalmi-foglalkozási kategóriákat az alábbi típusokra lehetséges felosztani:

Olyan kategóriák, amelyekben a közepes nagyságú családok viszonylag gyakoriak, de amelyekben a 0 és 1 gyermekes családok, valamint a nagy létszámú családok viszonylag ritkák.

Ebben az első csoportban találhatók:

— a mezőgazdasági bérlők, akiknél bizonyos koncentráció mutatkozik a 2-től 4 gyermekig terjedő családokra, a gyermek nélküli családok, valamint a 6 vagy több gyermekes családok viszont e rétegnél viszonylag ritkák;

— az iparosok és nagykereskedők (gyakori a 2 vagy 3 gyermek, ritkább a 0-tól 1-ig terjedő, vagy az 5 vagy több), a kézművesek és kiskereskedők (gyakori a 2 gyermek, ritka a 0, vagy a 6 vagy több gyermek);

— a szabadfoglalkozásúak, akiknél gyakori a gyermektelenség, de amennyiben van gyermek, úgy gyakori a 3-tól 5-ig, ritkább a 6 vagy több, egészen ritka az 1;

— a közületi szektor vezető káderei (gyakori a 2–4 gyermek, ritkább a 0–1, illetve a 6 vagy több);

— a tanítói családok, amelyeknél a 2 gyermek iránti preferencia egészen feltűnő (kevés a 0–1 gyermekes család, de a 6 vagy több gyermekes család is);

— a közületi szektor igazgatási középkáderei (gyakori az 1 vagy 3 gyermek, ritka a 0, illetve az 5 vagy több);

— a technikusok (gyakori az 1 gyermek, ritka a 0, 3 vagy 4);

— a közületi szektor irodai alkalmazottai (gyakori az 1 vagy 2 gyermek, ritka a 0, illetve a 4 vagy több);

— a művezetők (gyakori az 1, elég gyakori a 4 vagy 5, ritka a 0, illetve a 6 vagy több);

— a közületi szektor szakmunkásai (gyakori az 1–3 gyermek, ritka a 0, illetve a 6 vagy több);

— a bányászok (gyakori a 2 vagy 3, ritka a 0 vagy 1 gyermek);

— a hadsereg és rendőrség körei (gyakori az 1–3 gyermek, ritka a 0, illetve a 6 vagy több).

Hasonló típusú (fordított U-alakú) görbét találunk az iskolai végzettséggel rendelkező nőknél: elemi iskola 4 osztályát végzetteknel és a 8 osztályt végzetteknel (gyakori az 1–3 gyermek), az érettségizetteknel (gyakori az 1 vagy 2 gyermek, és a 0–1, illetve a 4 vagy több) és az egyetemi végzettségűeknél (gyakori a 3 vagy 4 gyermek, a gyermektelenség, de ritka az 1, 2, illetve az 5 vagy több gyermek).

Azok a kategóriák, ahol az előbbivel ellentétben a közepes nagyságú családok viszonylag ritkák, a nagy családok és a gyermektelen családok viszont gyakoriak.

Ehhez a második típushoz, melyet egy U-alakú görbe reprezentál, a következők tartoznak:

— a mezőgazdasági bérmunkások (gyakori a 0, illetve a 6 vagy több gyermek, ritka a 2–4 gyermek);

— a magánszektor irodai alkalmazottai (gyakori a 0–1, illetve a 6 vagy több gyermek, ritka a 3–4 és igen ritka a 2);

— a közületi szektor kézművesei (ritka a 2 gyermek);

— a magánszektor összes munkásai (képzettségükre való tekintet nélkül: akár betanított vagy szakmunkások), gyakori a 0, illetve a 6 vagy több gyermek, ritka a 2–3;

— kézművesek (gyakori a 0, illetve az 5 vagy több, ritka a 3 és különösen a 2 gyermek);

— a szolgáltatások nyújtásával foglalkozók (nagyon gyakori a 0, illetve a 6 vagy több gyermek, igen ritka a 2 és különösen a 3 gyermek).

Az iskolai végzettség nélküli nők ugyancsak megfelelnek ennek a típusú görbének (igen gyakori a 0, illetve a 6 vagy több gyermek, igen ritka a 2 vagy 3), akárcsak — de jóval kifejezettebben — a párizsi nők (gyakori a 0, illetve 5 vagy több gyermek, ritka a 2 vagy 3 gyermek).

A családnövekedési valószínűségek

A különböző társadalmi-foglalkozási kategóriákhoz tartozó családok magatartásának fenti különbségei vizsgálhatók a családnövekedési valószínűségek szemszögéből is (7. tábla). Így meg lehet határozni a családoknak olyan különböző arányait, amelyek elérve egy megadott nagyságot, meghaladják azt.

Ennek megfelelően a_3 azoknak a 3 gyermekes vagy több gyermekes családoknak az arányát jelenti, akiknek végül is 4 vagy több gyermekük lesz, vagyis tulajdonképpen ama 3-as születési sorszámú gyermekek arányát, akik sorszámuk tekintetében mégsem utolsók a családban.

7. A már megszületett gyermekszám szerinti családnövekedési valószínűségek társadalmi-foglalkozási kategóriák szerint

Вероятности роста семьи по числу уже родившихся детей по общественно-профессиональным категориям

Probabilities of the growth of family by the number of children already born by socio-economic categories

Kódszám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	A már megszületett gyermekszám szerinti növekedési valószínűségek (%) (2)					
		0	1	2	3	4	5
		gyermek (3)					
0+1	1. PARASZTSÁG	90	78	66	63	63	64
	2. <i>Ebből:</i>						
00	3. mezőgazdasági termelők	91	78	65	62	61	63
10	4. mezőgazdasági bérmunkások	87	80	69	67	71	67
2	5. IPARI ÉS KERESKEDELMI VÁLLALKOZÓK	82	66	52	51	52	52
	2. <i>Ebből:</i>						
20	6. gyárosok és nagykereskedők	83	70	56	50	52	57
24	7. kisiparosok és kiskereskedők	81	65	52	51	53	51
3	8. SZABADFOGLALKOZÁSÚAK ÉS VEZETŐ KÁDEREK	80	70	55	54	49	52
	2. <i>Ebből:</i>						
30	9. szabadfoglalkozásúak	77	74	60	53	50	46
33+35	10. vezető káderek	81	69	54	54	49	54
33	11. a) magánszektor	80	68	54	56	51	58
35	12. b) közületi szektor	81	69	54	52	48	50
4	13. KÖZÉPKÁDEREK	79	61	49	44	45	52
	2. <i>Ebből:</i>						
41	14. tanárok	81	65	42	39	35	44
43	15. technikusok	79	59	46	45	51	44
44+45	16. adminisztratív közép-káderek	78	60	52	45	46	58
44	11. a) magánszektor	76	59	51	45	49	56
45	12. b) közületi szektor	82	63	53	46	41	61
5	17. ALKALMAZOTTAK	80	64	54	53	56	59
	2. <i>Ebből:</i>						
51+52	18. hivatali alkalmazottak	81	64	54	54	57	60
51	11. a) magánszektor	78	60	54	52	58	60
52	12. b) közületi szektor	82	66	54	54	57	60
53	19. kereskedelmi alkalmazottak	78	61	51	44	42	37

(A 7. táblázat folytatása)

Kódszám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	A már megszületett gyermekszám szerinti növekedési valószínűségek (%) (2)					
		0	1	2	3	4	5
		gyermek (3)					
6	20. MUNKÁSOK	83	70	61	61	62	63
	2. <i>Ebből:</i>						
60	21. művezetők	83	64	53	53	51	44
61+62	22. szakmunkások	81	66	58	57	59	63
61	11. a) magánszektor	80	67	58	58	60	64
62	12. b) közületi szektor	84	66	56	52	58	61
63+64	23. betanított munkások	83	71	62	63	63	64
63	11. a) magánszektor	82	71	61	63	62	65
64	12. b) közületi szektor	86	74	64	62	65	62
65	24. bányászok	89	78	65	60	64	63
67	25. tengerészek és halászok ...	85	74	61	64	62	61
68+69	26. fizikai dolgozók	85	75	69	67	66	64
68	11. a) magánszektor	85	75	70	67	66	63
69	12. b) közületi szektor	87	76	68	64	63	66
7	27. SZOLGÁLTATÁSI DOLGOZÓK	74	59	56	59	56	62
8+9	28. TÖBBI KATEGÓRIA	79	66	56	53	55	61
	2. <i>Ebből:</i>						
82	29. hadsereg és rendőrség.	84	67	55	50	51	55
0-9	30. KATEGÓRIÁK EGYÜTT	84	70	59	58	59	61

Горизонтальная графа: (1) Общественно-профессиональные категории и группы; (2) Вероятности роста по числу уже родившихся детей (%); (3) Детей.

Вертикальная графа: 1. Крестьянство; 2. В том числе; 3. Сельскохозяйственные производители; 4. Сельскохозяйственные наемные рабочие; 5. Промышленные и торговые предприниматели; 6. Фабриканты и крупные торговцы; 7. Мелкие ремесленники и розничные торговцы; 8. Лица со свободной профессией и руководящие кадры; 9. Лица со свободной профессией; 10. Руководящие кадры; 11. Частный сектор; 12. Правительственный сектор; 13. Средние кадры; 14. Преподаватели; 15. Техники; 16. Административные средние кадры; 17. Служащие; 18. Служащие бюро; 19. Торговые служащие; 20. Рабочие; 21. Начальники цеха; 22. Специальные рабочие; 23. Квалифицированные рабочие; 24. Горняки; 25. Моряки и рыбаки; 26. Физические работники; 27. Обслуживающий персонал; 28. Прочие категории; 29. Армия и милиция; 30. Категории вместе.

Heading: (1) Socio-economic categories and groups; (2) growth probabilities by the number of children already born; (3) children.

Lateral text: 1. Peasants; 2. of which; 3. agricultural producers; 4. agricultural wage-earners; 5. industrial and commercial contractors; 6. manufacturers and wholesalers; 7. craftsmen and retailers; 8. professionals and upper cadres; 9. workers on own account; 10. upper cadres; 11. a) private sector; 12. b) public sector; 13. middle cadres; 14. teachers; 15. technicians; 16. administrative middle cadres; 17. employees; 18. clerks; 19. trade employees; 20. labourers; 21. works managers; 22. skilled workers; 23. semi-skilled workers; 24. miners; 25. sailors and fishermen; 26. unskilled workers; 27. service workers; 28. other categories; 29. army and police; 30. categories together.

A fentiekből adódó értelmezéssel a_0 azoknak a családoknak az arányát jelenti, melyeknek legalább 1 gyermekük van (ilyen értelemben a házasságkötés felel meg a 0 sorszámú gyermeknek).

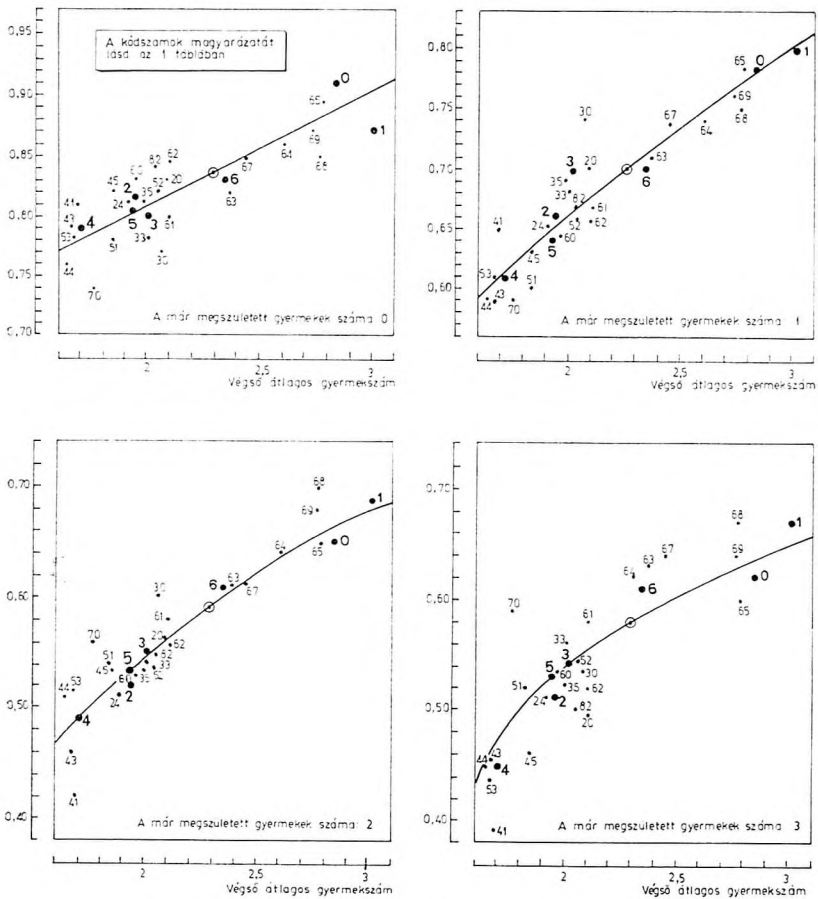
Általánosabb értelemben: minél magasabb valamely társadalmi-foglalkozási kategória átlagos gyermekszáma, annál magasabbak a különböző családnövekedési valószínűségek is (XV. ábra).

Ennek általános törvényszerűségeit vizsgálva lehet tulajdonképpen elbírálni a különböző társadalmi környezetben mutatkozó specifikus magatartásokat is.

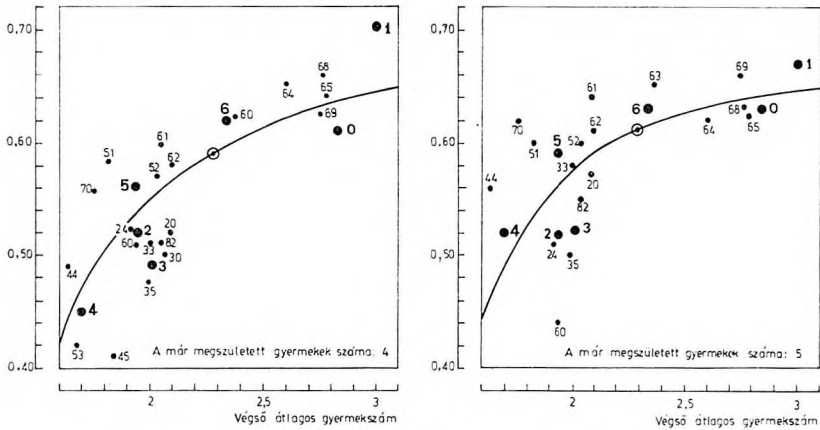
Az alábbiakban levezettük az általános $a_0, a_1, \dots, a_5$ növekedési

törvényszerűséget az $\bar{x}$ átlagos gyermekszám függvényeként a fentebb ki-egyenlített $\hat{y}(\bar{x})$ megoszlások alapján —, ennek megfelelően a családonkénti átlagos 1,5-től 3 gyermekig terjedő termékenységi szintekben az a_k kiegyenlített értékek felelnek meg, mely utóbbiak a C. táblában szerepelnek.

A már megszületett gyermekek száma alapján egy további gyermek születésének a valószínűsége csökken, akármilyen legyen is a termékenységi szint, amennyiben a gyermek nélküli családok felől az 1 vagy 2 gyermekes családok felé haladunk. Három, már megszületett gyermektől kezdve a családnövekedési valószínűség továbbra is csökken a kevésbé termékeny kategóriákban, $2/3$ körül stabilizálódik a magas termékenyséű kategóriákban és nem haladja meg az 55—65%-ot a közepes termékenyséű kategóriákban. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy: eltekintve az egészen alacsony termékenyséű kategóriáktól, amennyiben egy család elér egy adott nagyságot (2 gyermek felett), $3/5$ az esélye annak, hogy legalább 1 gyermekkel még több fog születni és $2/5$ az esélye annak, hogy megáll ennél a családnagyságnál.

(XV. ábra folytatását lásd a következő oldalon)

XV. A családok végső átlagos gyermekszám szerint csoportosított növekedési valószínűségei a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint (1892—1916 közötti női generációk)*

Вероятности роста, сгруппированные по окончательному среднему числу детей чемей по общественно-профессиональной категории мужа.
(Женские поколения 1892—1916 гг.)

Probabilities of growth of families grouped by the final average number of children, by the socioeconomic group of the husband.
(Generations of females born in 1892—1916)

* Megjegyzés: Annak a valószínűsége, hogy egy 5 gyermekes munkáscsaládnak (kódszám: 5) 6. gyermeke legyen: 0,59.

C. Kiegyenlített családnövekedési valószínűségek (%), az $\bar{x}$ termékenységi szint (átlagos végleges gyermekszám) szerint

Выравненные вероятности роста семьи (%) по уровню фертильности $\bar{x}$ (по окончательному среднему числу детей)

Adjusted probabilities of family growth (%) by fertility level $\bar{x}$ (average final number of children)

A már megszületett gyermekek száma k (1)	Az $\bar{x}$ értéke (2)			
	1,5	2,0	2,5	3,0
0.....	76,1	80,9	85,7	90,4
1.....	57,5	65,8	73,2	79,8
2.....	44,2	54,8	62,2	67,7
3.....	39,6	53,8	60,8	65,0
4.....	35,3	55,1	61,5	64,6
5.....	31,0	57,6	62,6	64,7

Горизонтальная графа: (1) Число уже родившихся детей k ; (2) Величина $\bar{x}$.

Heading: (1) Number of children already born; (2) value of $\bar{x}$.

Összehasonlítva a megfigyelt és kiegyenlített növekedési valószínűségeket (megjegyezve, hogy itt nem az algebrai különbségeket fejeztük ki pontokban, hanem a %-ban megadott arányt) jól elemezhető minden társadalmi-foglalkozási kategória specifikus magatartása. Például: a mezőgazdasági bér-munkásokra nézve ($\bar{x} = 3,0$), a D. táblában foglalt alábbi eredményeket kapjuk:

D. A mezőgazdasági bérmunkások családjainak megfigyelt és kiegyenlített növekedési valószínűségei

Наблюдаемые и выравненные вероятности роста семей сельскохозяйственных наемных рабочих

Observed and adjusted growth probabilities of the families of agricultural wage-earners

A már megszületett gyermekek száma k (1)	Növekedési valószínűség (2)		Arány (%) 100 $a_k/\hat{a}_k$
	megfigyelt a_k (3)	kiegyenlített $\hat{a}_k$ (4)	
0	86,8	90,5	95,9
1	79,7	79,8	99,9
2	68,5	67,7	101,2
3	66,7	65,0	102,6
4	70,6	64,6	109,3
5	66,6	64,7	102,9

Горизонтальная графа: (1) Число уже родившихся детей k ; (2) Рост вероятности; (3) наблюдаемый; (4) выравненный; (5) Доля.

Heading: (1) Number of children already born; (2) growth probability; (3) observed; (4) adjusted; (5) ratio.

A mezőgazdasági bérmunkások csoportjában tehát viszonylag ritka az első gyermek. Ha azonban családjuk eléri a 2 vagy több gyermekes nagyságot (különösen, ha eléri a 4 gyermeket), igen gyakran növekszik meg létszámuk egy további gyermekkel. Ebben az összefüggésben a „ritkán” vagy „gyakran” speciális értelemmel bír: ez termékenységi szintjük figyelembevételével értendő, vagyis más szociális, de egyenlő termékenységi szintű környezethez viszonyítva (a befejezett termékenységű család átlagos gyermekszáma alapján mérve).

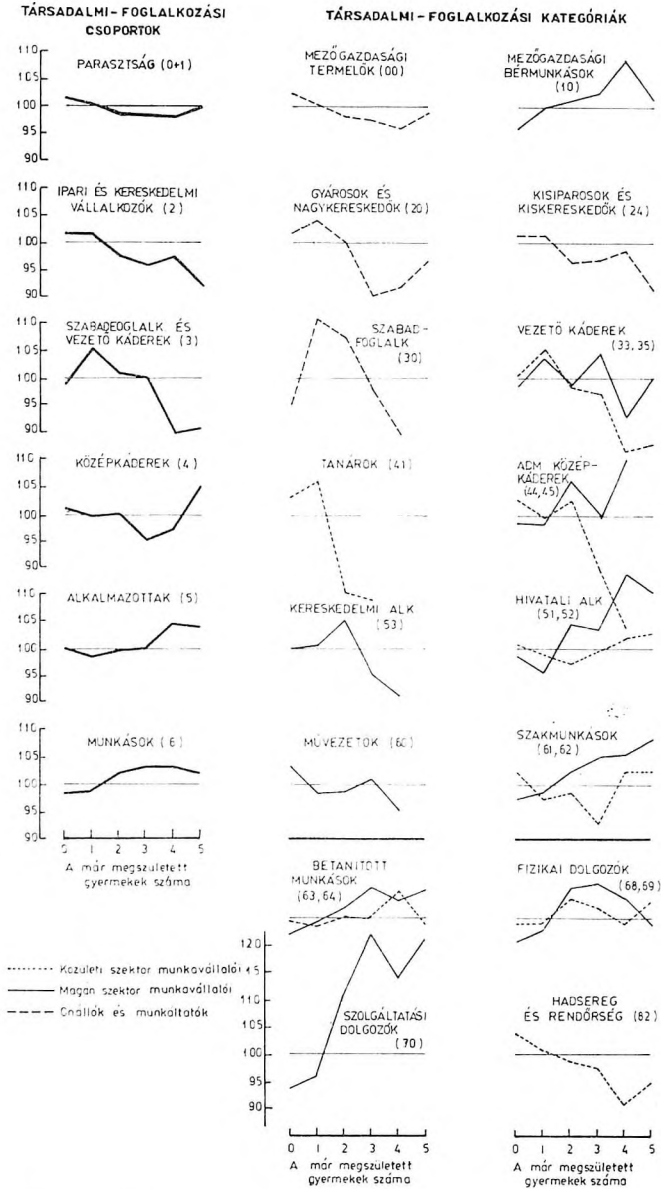
Az általunk a fentebbiekben körvonalazott két eltérő típusú magatartás megfigyelhető a XVI. ábrán, ezen a megfigyelt és kiegyenlített növekedési valószínűségek $a_{ik}/\hat{a}_{ik}$ arányai szerepelnek, melyeket süllyedő vagy emelkedő görbék reprezentálnak.

A mezőgazdasági bérlők viszonylag akkor kezdik családjuk nagyságát korlátozni, amikor elérik a második gyermeket. Hasonló a helyzet a kézművesek és kiskereskedők, a közületi szektor vezető állású káderei, a tanítók, művezetők, valamint a hadsereg és rendőrség körei esetében is.

Hasonló a magatartása, de csupán a harmadik gyermek megszületésétől kezdődően — a szabadfoglalkozásúak, a közületi szektor középkáderei és a kereskedelmi alkalmazottak kategóriáinak is.

Ezzel ellentétben a mezőgazdasági bérmunkások, a magánszektor irodai alkalmazottai és a magánszektor munkásai — tekintet nélkül képzettségükre — jóval kevésbé malthusianista magatartást tanúsítanak, mint az átlag: minél nagyobb gyermeklétszámmal rendelkeznek, annál gyakoribb egy további járulékos gyermek.

A szabadfoglalkozású kategória tagjai, amelynek egy jelentékeny része gyermek nélkül marad, családnagyságának növekedését csak harmadik gyermekének megszületése után kezdi fékezni és ez a fékezés különösen a negyedik gyermek után válik erőssé. A születéskorlátozás ugyancsak igen kifejezett a közületi szektor vezető és középkádereinél a negyedik gyermek megszületése után és a tanítóknál a második gyermek megszületése után.

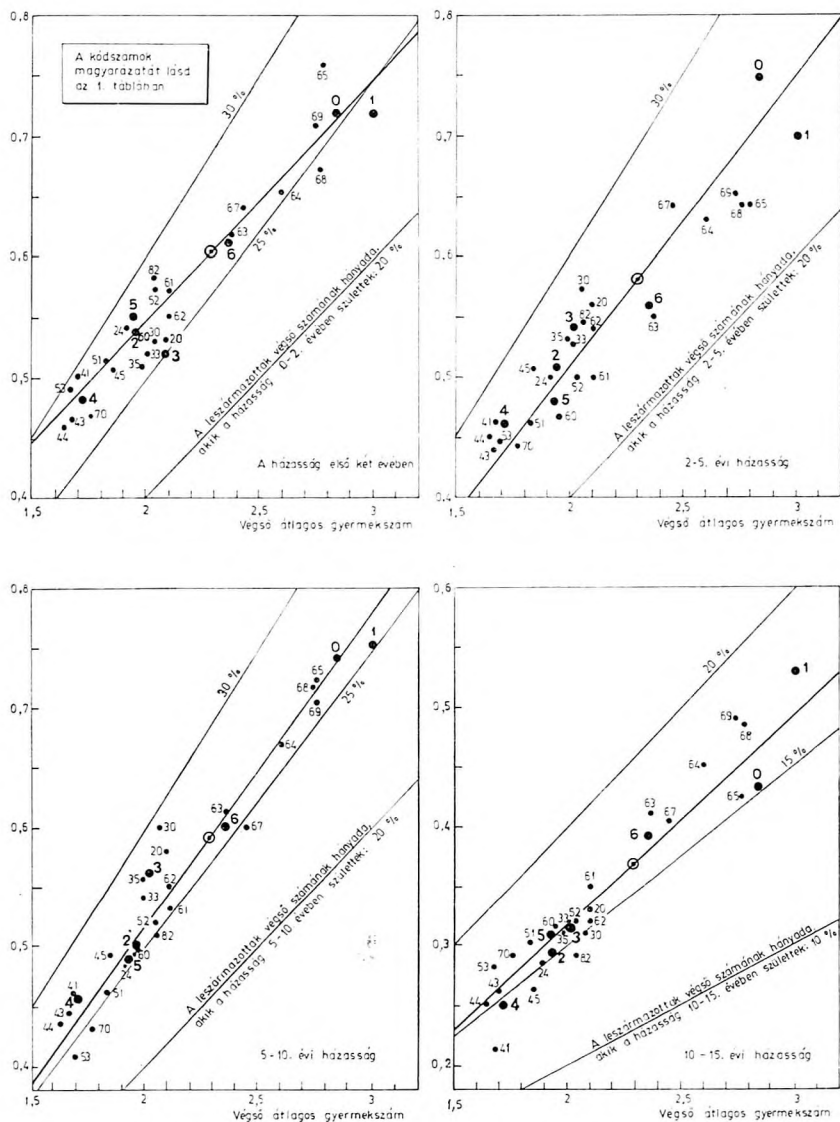

XVI. A megfigyelt és a kiegyenlített növekedési valószínűségek aránya (%) a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint

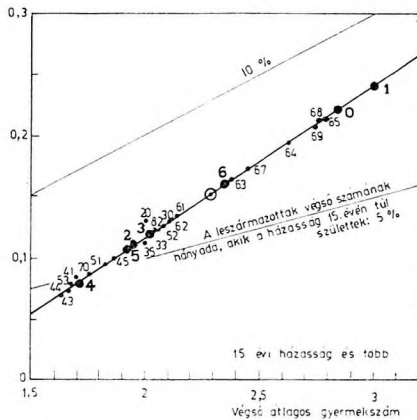
Доля наблюдаемых и выравненных вероятностей роста (%) по общественно-профессиональной категории мужа

Ratio of observed and equalized growth probabilities (%) by the socio-economic group of the husband

Egyes más kategóriáknál, melyeknek a termékenységgel kapcsolatos magatartása kevésbé homogén, kevésbé tipikus magatartásokkal lehet találkozni. Az iparosok és a nagykereskedők (ez utóbbiak három vagy több fizetett alkalmazottal) családjuk növekedését csak akkor kezdik fékezni, mikor az eléri a három vagy ennél több gyermeket, akárcsak a szabadfoglalkozásúak (ez a fékezés azonban sokkal kevésbé eredményes). A közületi szektor irodai alkalmazottainak magatartása malthusianista (akárcsak ez a mezőgazdánál

(XVII. ábra folytatását lásd a következő oldalon)

XVII. A különböző intervallumok alatt született gyermekek átlagos száma az átlagos teljes gyermekszám szerint, a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint (1892—1916 közötti női generációk)*

Среднее число детей, родившихся в различные интервалы, по среднему числу детей, по общественно-профессиональной категории мужа. (Женские поколения 1892—1916 гг.)

Average number of children born in different intervals by the average total number of children and the socio-economic group of the husband. (Generations of females born in 1892—1916)

* Megjegyzés: 15 évi házasság után egy munkáscsaládban születendő gyermekek száma 0,1.

vagy a kézműveseknél és kiskereskedőknél tapasztalható) mindaddig, amíg családjuk nem éri el a két gyermeket, de anti-malthusianista jellegűvé válik a harmadik gyermektől felfelé. Ugyanez a helyzet a közületi szektor szakmunkásai vonatkozásában három gyermekig, majd a negyedik gyermektől kezdve. Ezzel ellentétesen viselkednek a kereskedelmi alkalmazottak, s a közületi szektor napszámosai második gyermekük megszületéséig, amidőn is magatartásuk nem malthusianista, ezentúl viszont egyre erőteljesebben fékezik családjuk növekedését.

A családnagyság kialakulásának üteme

Vizsgáljuk most meg a család kialakulásának ritmusát a házasságon belül. Átlagosan a gyermekek egynegyede születik a házasság első két évében (0,60 gyermek, azaz 26%) Egy másik negyede a házasság 2. és 5. éve között (0,58 gyermek, azaz 25%), egy harmadik negyede a házasság 5., illetve 10. év között (0,59 gyermek, azaz 26%), végül az utolsó negyed annak 10. évén felül (0,52 gyermek, amelyből 0,37 10-től 15. év között, és 0,15 a 15. éven túl, azaz összesen 23%, illetve 16 és 7 százalék).

Általánosságban a termékenységi szint — a házasság óta eltelt egyenlő időtartamot feltételezve — annál magasabb (XVII. ábra és 8. tábla), minél magasabb a termékenység össz-szintje.¹⁹ Például a házasság első két éve alatt

¹⁹ A 0-tól 2 évig terjedő házasság alatt, valamint a 2-től 5 évig terjedő házasság alatt született gyermekek aránya abban a mértékben csökken, melyben az össztermékenység szintje nő: az egyenlő idő alatt született gyermekek száma tulajdonképpen csak a tízéves házasságokon túl kezd az össztermékenységi szinttel együtt nőni, amennyiben ezen időket a házasság megkötésétől számítjuk.

8. A születések megoszlása az idő függvényében társadalmi-foglalkozási kategóriák szerint
 Распределение рождений в функции времени по общественно-профессиональным категориям
 Distribution of births in time by socio-economic categories

Kódszám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	Átlagos gyermekszám a házasság utáni x -évtől y évig (2)				A házasság első tíz évében született gyermekek átlagos száma (4)		
		0—2	2—5	5—10	10—15	1920—1944	1945—1951	relatív növekedés (%) (6)
		év (3)				évek közti arányok (5)		
0+1	1. PARASZTSÁG	0,72	0,74	0,75	0,45	2,31	2,53	10
	2. Ebből:							
00	3. mezőgazdasági termelők	0,72	0,75	0,74	0,43	2,29	2,40	5
10	4. mezőgazdasági bérmunkások	0,72	0,70	0,75	0,53	2,37	2,86	21
2	5. IPARI ÉS KERESKEDELMI VÁLLALKOZÓK	0,54	0,51	0,50	0,29	1,66	1,86	12
	2. Ebből:							
20	6. gyárosok és nagykereskedők	0,53	0,56	0,58	0,33	1,77	1,92	9
24	7. kisiparosok és kiskereskedők	0,54	0,50	0,49	0,29	1,65	1,85	12
3	8. SZABADFOGLALKOZÁSÚAK ÉS VEZETŐ KÁDEREK	0,52	0,54	0,56	0,31	1,79	2,20	23
	2. Ebből:							
30	9. szabadfoglalkozásúak	0,53	0,57	0,60	0,31	1,87	2,27	21
30+35	10. vezető káderek	0,52	0,53	0,55	0,31	1,77	2,18	23
33	11. a) magán-szektor ..	0,52	0,53	0,54	0,32	1,76	2,20	25
35	12. b) közületi szektor	0,51	0,53	0,55	0,31	1,78	2,15	20
4	13. KÖZÉPKÁDEREK	0,48	0,46	0,45	0,25	1,55	1,92	24
	2. Ebből:							
41	14. tanárok ..	0,50	0,46	0,46	0,22	1,56	1,91	22
43	15. technikusok	0,46	0,44	0,45	0,26	1,55	1,90	22
44+45	16. adminisztratív közép-káderek ..	0,48	0,46	0,45	0,25	1,55	1,93	25
44	11. a) magán-szektor ..	0,46	0,44	0,44	0,25	1,49	1,94	30
45	12. b) közületi szektor	0,51	0,51	0,49	0,26	1,65	1,91	15
5	17. ALKALMAZOTTAK	0,55	0,48	0,49	0,31	1,64	2,02	23

(A 8. tábla folytatása)

Kódszám	Társadalmi-foglalkozási kategóriák és csoportok (1)	Átlagos gyermekszám a házasság utáni x évtől y évig (2)				A házasság első tíz évében született gyermekek átlagos száma (4)		
		0—2	2—5	5—10	10—15	1920—1944	1945—1951	relatív növekedés (%) (6)
		év (3)				évek közti arányok (5)		
51 + 52	2. Ebből: 18. hivatali alkalmazottak	0,55	0,49	0,50	0,31	1,66	2,03	22
51	11. a) magán szektor	0,51	0,45	0,46	0,30	1,57	1,98	26
52	12. b) közületi szektor	0,57	0,50	0,52	0,32	1,70	2,05	21
53	19. kereskedelmi alkalmazottak . . .	0,49	0,44	0,40	0,28	1,53	1,99	30
6	20. MUNKÁSOK	0,61	0,56	0,60	0,39	1,95	2,38	22
60	2. Ebből: 21. művezetők	0,54	0,47	0,49	0,31	1,65	1,95	19
61 + 62	22. szakmunkások	0,57	0,50	0,53	0,34	1,77	2,21	25
61	11. a) magán szektor	0,57	0,50	0,53	0,35	1,77	2,25	27
62	12. b) közületi szektor	0,55	0,54	0,55	0,32	1,77	2,02	14
63 + 64	23. betanított munkások	0,63	0,57	0,62	0,42	2,01	2,49	24
63	11. a) magán szektor	0,62	0,55	0,61	0,41	1,98	2,51	27
64	12. b) közületi szektor	0,65	0,63	0,67	0,45	2,11	2,37	12
65	24. bányászok	0,76	0,64	0,72	0,43	2,25	2,60	16
67	25. tengerészek és halászok	0,64	0,66	0,60	0,40	2,09	2,43	16
68 + 69	26. fizikai munkások	0,68	0,65	0,72	0,49	2,27	2,76	21
68	11. a) magán szektor	0,68	0,65	0,72	0,49	2,28	2,78	22
69	12. b) közületi szektor	0,71	0,65	0,71	0,49	2,24	2,58	15
7	27. SZOLGÁLTATÁSI DOLGOZÓK	0,52	0,42	0,43	0,29	1,52	1,99	31
8 + 9	28. TÖBBI KATEGÓRIA	0,56	0,51	0,51	0,32	1,76	2,09	19
82	2. Ebből: 29. hadsereg és rendőrség .	0,58	0,54	0,51	0,31	1,83	2,10	15
0—9	30. KATEGÓRIÁK EGYÜTT	0,65	0,58	0,59	0,37	1,91	2,25	18

См. Горизонтальную и Вертикальную графику на стр. 62.
See Heading and Lateral Text on page 62.

a középkadereknek 0,48 gyermekük, a mezőgazdasági bérmunkásoknak 0,72 gyermekük születik; a második és ötödik év fordulója közt a középkaderek leszármazottainak száma 0,46 gyermekkel nő, míg a mezőgazdasági bérmunkásoké 0,70-dal, az ezt követő öt év folyamán e növekedés: 0,45, illetve 0,76, a házasság tizedik és tizenötödik éve között 0,25, illetve 0,53, a házasság tizenötödik évén túl 0,07, illetve 0,29. Ily módon az össztermékenység szempontjából legtermékenyebb kategóriák már a házasság kezdetétől fogva magasabb termékenyséűek és ez érvényes a nők egész termékenységi periódusa folyamán.

Amennyiben tehát a különböző társadalmi környezetnek megfelelő specifikus magatartást a családnagyság növekedési ritmusa szempontjából kívánjuk értékelni, hasonlóképpen járhatunk el, mint ahogyan fentebb a családoknak a gyermekszám szerinti megoszlása vizsgálata esetében. Ennek megfelelően a XVII. ábra ponthalmazához egyeneseket illesztettünk (mindegyiket a reprezentatív felvételben megfigyelt n_i családsszámmal súlyozva) és így meghatároztuk az általános törvényszerűség $\hat{\alpha}_k$ és $\hat{\beta}_k$ paramétereit. A különböző össztermékenységi szinteknek megfelelő kiegyenlített értékeket az *E.* tábla tartalmazza.

A házasságkötés óta eltelt egyenlő idők alatt a termékenység annál magasabb, minél magasabb az össztermékenységi szint. Az összességükben legtermékenyebb kategóriák azonosak a házasság egész időtartama alatt. Ennek ellenére a magas termékenyséű családok gyermekei általában a házasság későbbi tartama alatt születnek, mint az alacsony termékenyséű családok gyermekei (25% születik 29%-kal szemben a házasság első két évében, de 8%, illetve 4% születik a házasság tizenötödik éve után).

A mezőgazdasági bérmunkások esetében például (átlagos gyermekszám 3,0) az *F.* táblázatban szereplő eredményeket kapjuk.

Ily módon a mezőgazdasági bérmunkásokat a házasság első tíz évében viszonylag alacsony termékenység jellemzi, ettől kezdve pedig viszonylag magas termékenység. Ezt az eredményt egybe lehet vetni a fentebbiekkel: a mezőgazdasági bérmunkások családjának egy további gyermekkel való növeke-

Горизонтальная графа: (1) Общественно-профессиональные категории и группы; (2) Среднее число детей через x до y лет после бракосочетания; (3) Лет; (4) Среднее число детей, родившихся в течение первых десяти лет брака; (5) Пропорции между годами; (6) Относительный рост (%).

Вертикальная графа: 1. Крестьянство; 2. В том числе; 3. Сельскохозяйственные производители; 4. Сельскохозяйственные наемные рабочие; 5. Промышленные и торговые предприниматели; 6. Фабриканты и крупные торговцы; 7. Мелкие ремесленники и розничные торговцы; 8. Лица со свободной профессией и руководящие кадры; 9. Лица со свободной профессией; 10. Руководящие кадры; 11. Частный сектор; 12. Правительственный сектор; 13. Средние кадры; 14. Преподаватели; 15. Техники; 16. Административные средние кадры; 17. Служащие; 18. Служащие бюро; 19. Торговые служащие; 20. Рабочие; 21. Начальники цеха; 22. Специальные рабочие; 23. Квалифицированные рабочие; 24. Горняки; 25. Моряки и рыбаки; 26. Физические работники; 27. Обслуживающий персонал; 28. Прочие категории; 29. Армия и милиция; 30. Категории вместе.

Heading: (1) Socio-economic categories and groups; (2) average number of children from the xth to y^{th} year after marriage; (3) years; (4) average number of children born in the first ten years of marriage; (5) ratios between the years . . . ; (6) relative increase (%).

Lateral text: 1. Peasants; 2. of which; 3. agricultural producers; 4. agricultural wage-earners; 5. industrial and commercial contractors; 6. manufacturers and wholesalers; 7. craftsmen and retailers; 8. professionals and upper cadres; 9. workers on own account; 10. upper cadres; 11. a) private sector; 12. b) public sector; 13. middle cadres; 14. teachers; 15. technicians; 16. administrative middle cadres; 17. employees; 18. clerks; 19. commercial employees; 20. labourers; 21. works managers; 22. skilled workers; 23. semi-skilled workers; 24. miners; 25. sailors and fishermen; 26. unskilled workers; 27. service workers; 28. other categories; 29. army and police; 30. categories together.

dése annál gyakoribb, minél nagyobb a már elért családnagyság. Így érthető meg ennek a társadalmi kategóriának nagyonis kevésbé malthusiánus magatartása.

Ezek az eredmények (arányszámokban kifejezve) a többi társadalmi foglalkozási kategóriára vonatkozóan a XVIII. ábrán láthatók.

A malthusiánus magatartású társadalmi kategóriákat a házasság kezdetén a viszonylag magas termékenység jellemzi (nagyjából a házasság ötödik vagy tizedik évéig bezárólag), és viszonylag igen alacsony termékenység ezen a házasságtartamon túl.

A mezőgazdasági bérlők termékenysége ennek megfelelően magas a házasság második és ötödik éve közt; ezen túl rendszerint csökken. Hasonló a helyzet, bár kevésbé hangsúlyozottan, a kézművesek és a kiskereskedők esetében is. Az iparosoknál és nagykereskedőknél, a szabadfoglalkozásúaknál, a közületi és magánszektor vezető- és középkádereinél, a házasság első két éve

E. Kiegyenlített átlagos gyermekszám (különböző intervallumok alatt született gyermekek) az $\bar{x}$ össztermékenységi szint (a családok végső gyermekszáma) szerint

Выравненное среднее число детей (дети, родившиеся в различные интервалы) по уровню общей фертильности $\bar{x}$ (по окончательному числу детей семей)
Adjusted average number of children (children born in different intervals) by total fertility level $\bar{x}$ (final number of children of families)

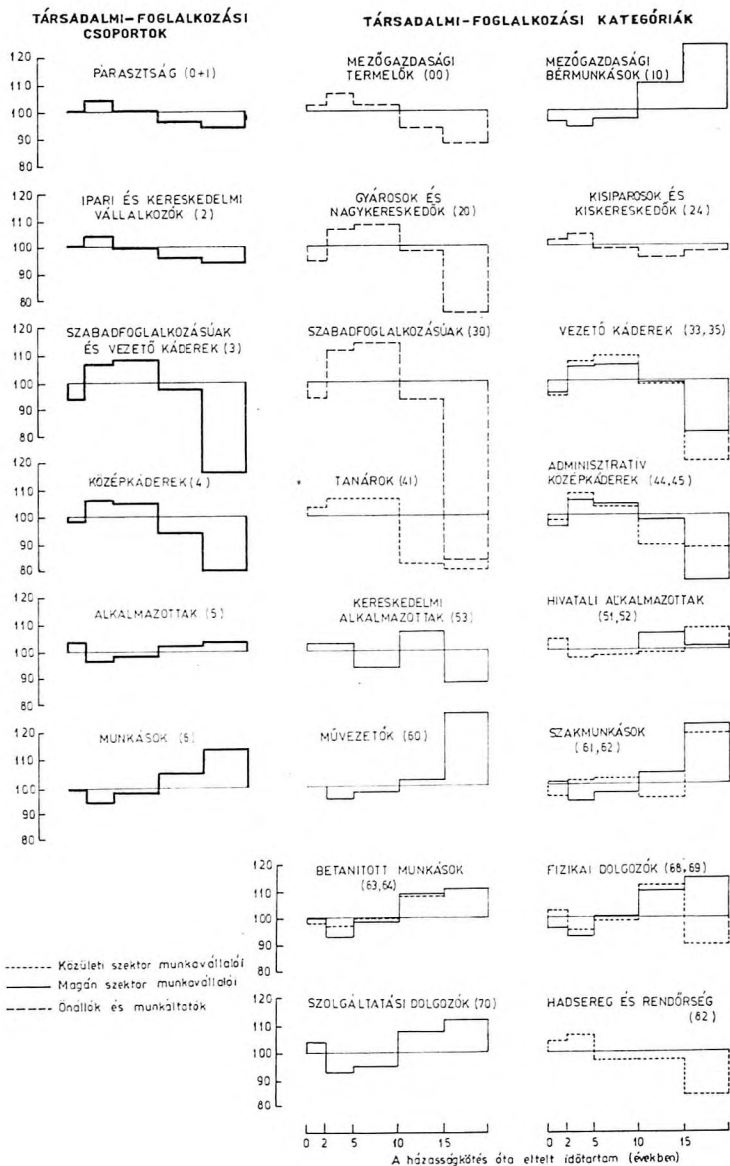
A házasságkötés óta eltelt idő (év) (1)	$\hat{a}_k$	$\hat{\beta}_k$	Az $\bar{x}$ értéke (2)			
			1,5	2,0	2,5	3,0
2	+0,2007	+0,1448	0,44	0,55	0,65	0,75
5	+0,2403	+0,0257	0,39	0,51	0,62	0,74
10	+0,2649	-0,0146	0,38	0,41	0,55	0,78
15	+0,1720	-0,0284	0,23	0,31	0,40	0,49
	+0,1220	-0,1275	0,06	0,12	0,18	0,24
1. Összesen	1,0000	0,0000	1,50	2,00	2,50	3,00

Горизонтальная графа: (1) Время, прошедшее с бракосочетания (год); (2) Величина $\bar{x}$.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Time passed since marriage; (2) value of $\bar{x}$.

Lateral text: 1. Total.

folyamán viszonylag alacsony termékenység figyelhető meg (igen alacsony házasság előtti fogamzási arány és a termékenység sikeres korlátozása a házasság kezdetén), — igen erős a házasság második és tizedik éve között — majd ismét alacsony a tizedik éven túl: a megfigyelt és kiegyenlített gyermekszám aránya a tizenöt évi házasságon túl a közületi szektor közép- és vezető káderei esetében 89%, illetve 81%, ugyanez a magánszektorban 75%, illetve 71%, az iparosok és nagykereskedők esetében 75%, a szabadfoglalkozásúak esetében pedig 35%-ra csökken. Hasonló magatartást mutatnak a tanító családok (magasabb termékenységgel a házasság első két éve alatt) és a hadsereghez és rendőrséghez tartozók (termékenységük csak a házasság ötödik éve után kezd csökkenni).

XVIII. A különböző intervallumok alatt született gyermekek átlagos számának a kiegyenlített átlagos gyermekszámhoz viszonyított aránya (%) a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint

Отношение среднего числа детей, родившихся в различные интервалы, к выравненному среднему числу детей (%) по общественно-профессиональной категории мужа

Ratio of the average number of children born in different intervals to the equalized average children (%) by the socio-economic group of the husband

F. A mezőgazdasági bér munkás családok kialakulásának üteme: a különböző időszakok alatt született gyermekek megfigyelt és kiegyenlített átlagos számának összehasonlítása

Темпы формирования семей сельскохозяйственных наемных рабочих: сравнение наблюдаемого и выравненного среднего числа детей, родившихся в различные интервалы

Pace of development of families of agricultural wage-earners: comparison of observed and adjusted average number of children born in different periods

Házasságkötés óta eltelt idő (év) (1)	Termékenységi szint (2) (átlagos gyermekszám)		Algebrai különbségek (5)	Arány (%) (6) 100 megfigyelt/ kiegyenlített
	megfigyelt (3)	kiegyenlített (4)		
2	0,72	0,75	-0,03	96
5	0,70	0,74	-0,04	94
10	0,76	0,78	-0,02	97
15	0,53	0,49	+0,04	109
	0,29	0,24	+0,05	122
1. Összesen	3,00	3,00	0,00	100,0

Горизонтальная графа: (1) Время, прошедшее с заключения брака (год); (2) уровень фертильности (среднее число детей); (3) наблюдаемый; (4) выравненный; (5) алгебраические различия; (6) доля (%), 100 x наблюдаемая/выравненная.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Time passed since marriage; (2) fertility level (average number of children); (3) observed; (4) adjusted; (5) algebraic differences; (6) ratio (%) 100 x observed/adjusted.

Lateral text: 1. Total.

Azok között a társadalmi rétegek között, amelyek az átlagnál kevésbé erőteljesen szabályozzák családjuk nagyságát találhatók a mezőgazdasági bér munkások, a magánszektor összes munkáskategóriái (ideértve a művezetőket, szakmunkásokat, betanított munkásokat és fizikai dolgozókat) és egy bizonyos mértékben még a közületi szektor irodai alkalmazottai is.

Három társadalmi-foglalkozási kategóriánál a termékenység növekedése a házasság 10. és 15. éve közé esik (kétségkívül fogamzási nehézségek következtében), melyet tizenöt évi házasság után ismét annak csökkenése követ; idesorolhatók a kereskedelmi alkalmazottak, a betanított munkások, s a közületi szektor fizikai dolgozói.

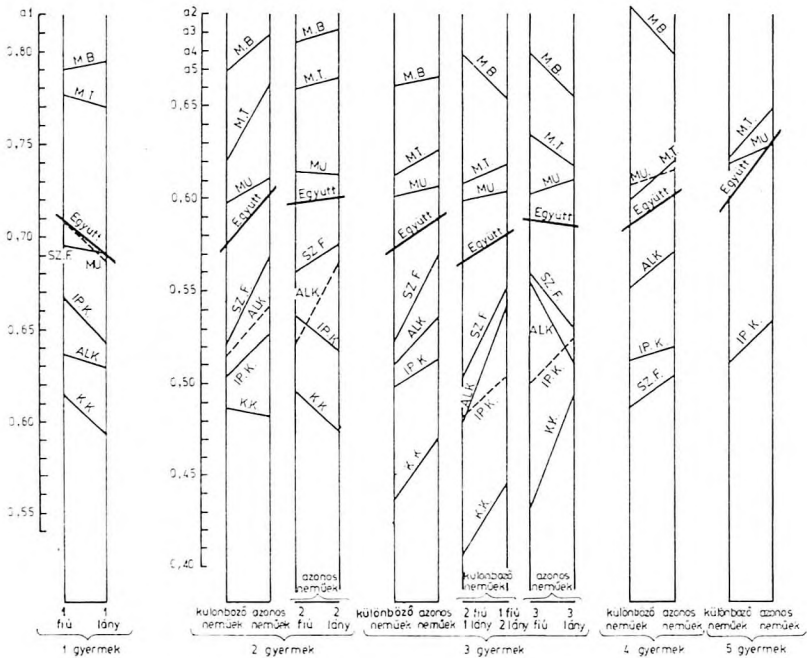
A fiúgyermek utáni vágy: mese vagy valóság?

A családvizsgálat alapján annak vizsgálatába is bele lehet bocsátkozni, hogy a már megszületett gyermekek neme hogyan befolyásolja a családnövekedési valószínűségeket; pl. a második gyermek megszületése után milyen gyakorisága van annak, hogy a házaspár egy harmadik gyermeket is kívánjon, ezen belül ez akkor nagyobb-e, ha a két első gyermek fiúgyermek, vagy akkor, ha mindkettő leánygyermek, avagy akkor, ha az egyik fiú, a másik lány? És különösképpen meg lehet-e figyelni a férfi-örökös iránti előszeretettel, avagy talán inkább a család nemek szerinti megoszlásának egyensúlyára való törekvéssel állunk szemben?

Az első gyermek születése után a növekedési valószínűség 69,7% (XIX. ábra). Amennyiben ez az első gyermek fiú, ez 70,4%-ra emelkedik, ha lány, egészen 69,0%-ra csökken. Ez a különbség természetesen elég kicsi, de mégis jelentős; a férfi-örökös iránti törekvés egyáltalán nem figyelhető tehát meg, sőt úgy tűnik, hogy inkább az ellenkezőjét lehet megfigyelni. Ezt az eredményt az is igazolja, hogy amennyiben a különféle társadalmi kategóriákat egyenként vesszük vizsgálat alá, azt találjuk, hogy a mezőgazdasági munkásokat kivéve — akiknél ez a differencia ellenkező előjelű (79,1%, 79,5%-kal szem-

TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI CSOPORTOK

- M B : Mezőgazdasági bérmunkások
- M T : Mezőgazdasági termelők
- M U : Munkások
- S Z F : Szabadfogl- és vezető káderek
- ALK. : Alkalmazottak
- IP K : Ipari és kereskedelmi vállalkozók
- KK : Közepkáderek

XIX. A növekedési valószínűségek a már megszületett gyermekek száma és neme és a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint*

Вероятности роста по числу и полу уже родившихся детей и по общественно-профессиональной категории мужа

Growth probabilities by the number and sex of children already born and by the socio-economic group of the husband

* Megjegyzés: A 3 gyermekes közepkáderek esetében újabb gyermek születése valószínűbb, ha 3 lányról van szó (0,61), mint ha 3 fiúról van szó (0,56).

ben) — annak valószínűsége, hogy egy gyermekről kettőre térjenek át akkor nagyobb, ha az idősebb gyermek fiú, nem pedig akkor, ha lány. Még az ipari és kereskedelmi önállók, valamint a mezőgazdasági birtokosok esetében is, akikről azt lehetne gondolni, hogy magatartásuk inkább patriarchális beállítottságú, 66,6 és 77,8%-ot lehet megfigyelni, ha az idősebb gyermek fiú, szemben 64,1 és 77,2%-kal, midőn az idősebb gyermek lány.

Igen jellegzetes eredményeket lehet kapni a két gyermekkel rendelkező családok vizsgálata alapján; egy harmadik gyermek születésének valószínűsége átlagban 58,9%, de ha a két idősebb különböző nemű, úgy ez 57,6%-ra csökken, míg amennyiben ezek azonos neműek, úgy 60,6%-ra emelkedik. Ezzel szemben attól függetlenül, hogy a két idősebb és ugyanazon nemű gyermek fiú vagy lány, a növekedési valószínűség ugyanaz: 59,9, illetve 60,0%.

Nyilvánvaló tehát, hogy a család nemek szerinti megoszlásának egyensúlyára való törekvés az, ami kondicionálja — ha mindjárt kismértékben is — a növekedési valószínűséget, nem pedig a fiúgyermekre való törekvés. Az egyik társadalmi kategóriától a másikig haladva — a középkaderek kivételével — az összes megfigyelések ugyanebbe az irányba mutatnak: a növekedési valószínűségek eltérései attól függően, hogy a két idősebb gyermek különböző nemű, vagy ugyanazon nemű, 1,6-tól 1,8 pontig váltakoznak a munkások és a mezőgazdasági birtokosok, a szabadfoglalkozásúak és a vezető káderek (0,6 pont a középkaderek) esetében. Ezzel ellentétben, amennyiben a két idősebb gyermek ugyanazon nemű, az eltérések hol pozitívak, hol negatívak, — anélkül, hogy egy határozott tendenciát mutatnának.

A harmadik és negyedik gyermek megszületése után a növekedési valószínűségek hasonló irányban módosulnak, annak ellenére, hogy a véletlen hibák sokasodnak abból a tényből kifolyóan, hogy a számítások alapjául szolgáló sokaság csökken: annak valószínűsége, hogy három gyermekről négyre térjenek át 58,7%, ha az idősebbek ugyanazon neműek, — és 57,4%, amennyiben különböző neműek; a négy gyermekről öt gyermekre való áttérés 59,8%, ill. 58,6%. Mindenesetre a különbségek csökkennek és a család nemek szerinti megoszlásának az egyensúlyára való törekvés kevésbé kifejezett, ha a családnagyság nő; az eltérés 2,4 pont a második gyermek születése után, 1,3 pont a harmadik gyermek születése, és 1,2 pont a negyedik gyermek születése után.

Szociális környezet szerint vizsgálva ez a fejlődés azonos: minden kategóriában nagyobb a valószínűsége a három gyermekről a négy gyermekre való áttérésnek, ha az idősebbek ugyanazon neműek, mintha azok különeműek lennének, az eltérés maximuma a szabadfoglalkozásúak és vezető káderek (52,3, illetve 57,0%), minimuma pedig a munkások (60,0, illetve 60,6%) és a mezőgazdasági bér munkások (66,2, illetve 66,6%) esetében figyelhető meg — éppen úgy, mint a két gyermekről a harmadikra való áttérés esetében. Még abban a vonatkozásban sem mutatkozik eltérés a családok magatartásában, hogy ugyanazon nemű gyermekeik valamennyien fiúk, vagy valamennyien lányok-e (akár kétgyermekes, akár háromgyermekes családról legyen szó), — úgy tűnik, hogy amennyiben az idősebbek különböző neműek, nagyobb a valószínűsége a három gyermekről a négyre aló áttérésnek akkor, ha a megoszlás egy fiút és két leányt mutat, mint ellenkező esetben (két fiú, egy lány): ez a valószínűség 58,0% 56,7%-kal szemben az összes kategóriákban együttesen. A mezőgazdasági bér munkások kivételével ugyanez az egyen-

lőtlenség mutatkozik minden egyes társadalmi-foglalkozási csoportban külön-külön is.

Végül még egy nagyon érdekes eredményre kívánunk a reprezentatív családvizsgálat eredményével kapcsolatban rámutatni. Annak a valószínűsége, hogy egy egyéves kora előtt meghalt gyermeket másikkal helyettesítenek, $1/3$ nagyságrendű. Valójában annak a valószínűsége, hogy egy egyéves kora előtt meghalt gyermek halálozását születés kövesse, $81,0\%$, noha az átlagos növekedési valószínűség csak 62% ($0,81:0,62 = 1,31$). A helyettesítési arányszám nagyobb az 1-es születési sorszámú gyermekek (29%) és a 2-es születési sorszámúak (33%), mint a 3-as születési sorszámúak (20%), illetve 4-es vagy 5-ös születési sorszámúak (23%) esetében.

Általában annál magasabb ez, minél kevésbé termékeny a szóban forgó szociális kategória: 45% a középkaderek, 40% az alkalmazottak, 35% az ipari és a kereskedelmi önállók, továbbá a szabadfoglalkozásúak és a vezető állásúak, 29% a munkások, 22 , illetve 21% a mezőgazdasági birtokosok, illetve mezőgazdasági bérmunkások esetében.

A termékenység alakulása a második világháború előtt és után

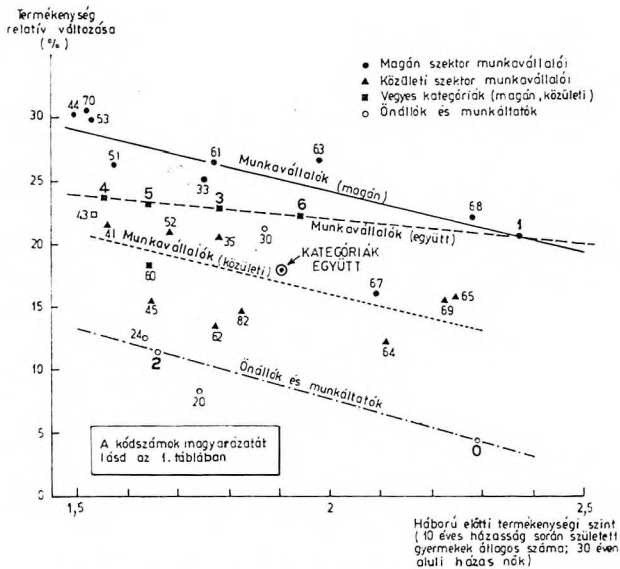
A második világháború előtti és utáni termékenység vizsgálata céljából a 30 évnél fiatalabb házasságok vizsgálatára szorítkoztunk (első házasságokra csupán) és a tizedik házassági évfordulójuk előtt született gyermekeik átlagos számát kutatjuk. Ilyen feltételek mellett a háború előtti termékenységet azoknak a gyermekeknek átlagos számával mérhetjük, ahánnyal az 1922 és 1944 között kötött házasságokból a házaspárok rendelkeztek — a háború utáni termékenységi szintet pedig azoknak a gyermekeknek az átlagos számával, amennyi az 1945 és 1951 között házasságra lépett pároknak tíz év alatt született. (Mind az egyik, mind a másik esetben a megkötésüket követő tíz év alatt fel nem bontott házasságokról van szó.)

Idézzük fel emlékezetünkben, hogy a családi segélyekre vonatkozó törvényhozás az utóbbi 50 évben eltérően alakult a különböző foglalkozási kategóriák szerint.²⁰ A hivatalnokok Franciaországban már 1919-től kezdve családi pótlékot élveztek, míg az ipar és kereskedelem bérmunkásai csak 1920—1930 között — foglalkozási áganként és összegenként nagyon változó mértékben — kezdtek hasonló jellegű támogatáshoz hozzájutni: 1920-ban a munkaadók által létrehozott segélyalaphoz (Caisses de Compensation de l'Industrie et du Commerce) mindössze 50 000 dolgozó tartozott, 1930-ban azonban már 1 millió 880 ezer, 1938-ban pedig 5 millió 400 ezer. 1930-ban tehát az ipar és kereskedelem dolgozóinak csak 30% -a kapott családi pótlékot és ennek nagysága átlagosan a felével volt kevesebb annál, mint amennyit a hivatalnokok kaptak. A családjogi törvénykönyv kihirdetése után (Code de la Famille, 1939. július) a családi pótlékokat kiterjesztették minden foglalkozási kategóriára, de ennek kulcsát csak 1952-ben egységesítették a mezőgazdasági birtokosok és 1953-ban az önállók és munkaadók számára is.

²⁰ A családjogi törvényhozás fejlődésének ezt a rövid összefoglalását az alábbi munka alapján végeztük: *M. Febvay: Niveau et évolution de la fécondité par catégorie socio-professionnelle en France. (A termékenység szintje és fejlődése társadalmi-foglalkozási kategóriák szerint Franciaországban.) Actes au congrès de l'Union Internationale pour l'étude scientifique de la population.* Vienne, 1959. Ebben a közleményben az 1954-es családvizsgálat eredményei is megtalálhatók.

Másrészt bizonyos fajtájú családi pótlékokat csak a bérmunkásoknak (allocations de salaire unique) vagy legtöbbször csak a bérmunkásoknak (allocation-logement) fizetnek, ugyanakkor a hivatalnokok gyermekeik számától és fizetésüknek nagyságától függően növekvő összegű családi pótlékot kapnak.

A XX. ábrán a háború előtti és a háború utáni termékenységi szint viszonylagos változásait ábrázoltuk, a háború előtti szint függvényeként. Minden társadalmi-foglalkozási kategóriában a termékenység növekedése figyelhető meg, 18% körüli átlaggal. Általában a viszonylagos növekedés

XX. A háború utáni és a háború előtti termékenység szintvonalának relatív változása a háború előtti termékenységi szint függvényében, a férj társadalmi-foglalkozási kategóriája szerint. (Tízéves házasság során született gyermekek átlagos száma, 30 éven aluli házas nők; 1922—1944-és 1945—1951-es időszak)

Относительное изменение уровней послевоенной и довоенной фертильности в функции уровня довоенной фертильности по общественно-профессиональной категории мужа. (Среднее число детей, родившихся в течение десятилетнего брака, замужние женщины моложе лет 30, периоды 1922—1944 и 1945—1951 гг.)

Relative change in the post-war and pre-war fertility level as a function of the pre-war fertility level by the socio-economic group of the husband. (Average number of children born during ten years marriage, number of married females under 30 years; 1922—1944 and 1945—1951 periods)

annál kisebb volt, minél magasabb volt a háború előtti szint. Ugyanakkor a viszonylag alacsony termékenységű kategóriák voltak azok, amelyek leginkább növelték termékenységüket, — ez a körülmény csökkentette a termékenységi szintek szóródását: az eltérés a szélsőséges kategóriák között

(a magánszektor igazgatási középkaderei és a mezőgazdasági bér munkások) a háború előtt 1-től 1,6 pontig, a háború után csupán 1-től 1,47 pontig terjedt. Amennyiben a társadalmi-foglalkozási kategóriákat csupán státusz szerint különböztetjük meg (magánszektor, továbbá a közületi szektor bérből és fizetésből élő dolgozói, önállók, munkaadók), igen nagy szabályszerűségeket tapasztalunk; a háború előtti egyenlő termékenységi szintet véve alapul a relatív növekedés maximuma a magánszektor alkalmazottainál, minimuma pedig az önállóknál és munkaadóknál található (a szabadfoglalkozásúak kivételével), a közületi szektor dolgozói pontosan félúton helyezkednek el a két kategória között. A relatív növekedéseket elválasztó eltérés 8—9 pontig terjed a magánszektor, illetve a közületi szektor dolgozói között, és 7—9 pontig a közületi szektor dolgozói, valamint az önállók és munkaadók között, akármilyen volt is termékenységük háború előtti szintje.

*

Az 1962-ben végrehajtott reprezentatív családvizsgálat igen gazdag dokumentációt szolgáltat a házassági és termékenységi vizsgálatokhoz. Nyilvánvaló, hogy a jelen tanulmány ennek a dokumentációnak csupán egy részére terjed ki.

A francia hivatalos statisztikai szolgálat egyik kiadványának legközelebbi számát (Collections de l'INSEE, Série Démographie et Emploi) teljes egészében a főbb eredmények bemutatásának fogjuk szentelni.

A differenciális megfigyelés nehézségei a demográfiában

Azok a demográfiai mutatók, amelyeknek megállapítására általában törekszünk, homogének a viszonyítások tekintetében: egy bizonyos kategória *egyedeinek* az aránya, akik kapcsolatba hozhatók egy bizonyos típusú *eseménnyel* (pl.: száz 25 éves korában házasságra lépett nő közül hánynak született gyermeke egy éven belül), vagy valamely kategória *eseményeinek* az aránya, amelyet utólagosan egy másik típusú *esemény* követ. (Pl.: egy bizonyos évben született gyermekek közül hányan haláloznak el első születésnapjuk előtt, azaz egy adott év *születései* közül hányat követ *halálozás* egyéves időszak alatt.)

A demográfiában a két fő szokásos információs forrás a *népszámlálás* és a *népmozgalmi statisztika*: előbbi alapján a Franciaországban lakó népességet a népszámlálás időpontjában az ugyanezen időpontban fennálló sajátosságok szerint lehetséges leírni: a második alapján viszont lehetségessé válik, hogy az olyan eseményeket (születések, házasságkötések, halálozások), melyek az ország területén minden évben bekövetkeznek, az egyedek sajátosságai szerint csoportosítsuk arra az időpontra vonatkozóan, amidőn az esemény bekövetkezett. Így tehát csak *közvetett* módon, az egymástól *jüggellenül* mért számlálók és nevezők alapján lehet a szóban forgó viszonyszámokat megállapítani.

A célból, hogy ezek a relációk helyesen legyenek mérhetőek szükséges, hogy mind a számlálók, mind a nevezők *egyneműeknek* legyenek tekinthetők. Az adott számlálónak tehát az *összes* egységeket tartalmaznia kell, de *csak*

azokat, amelyek közül a nevezőben szereplők kapcsolatosak a vizsgált eseménnyel. Szükséges tehát, hogy a felhasznált két fő információs forrás ugyanazokat a változókat ragadja meg, ugyanazon definíciók és ugyanazon nomenklatúra alapján, továbbá, hogy a megfigyelési hibák mindkét forrás alapján csekélyek legyenek (felvételi, bevallási és feldolgozási hibák, s különösen számítási hibák egyaránt) és végül, hogy a nevező oly módon legyen megállapítható, hogy ugyanarra az időpontra, vagy időszakra vonatkozzék, mint amelyre vonatkozóan a számlálót megfigyeltük.

Ezeknek a feltételeknek eléggé jól eleget lehet tenni, amennyiben éves arányszámokat vagy valószínűségeket állapítunk meg *nem* és *kor* szerint (házassági, termékenységi, vagy halálozási vonatkozásban), a népmozgalmi statisztika és a legutóbbi népszámlálás statisztikai adatainak a kombinálásával. Valójában a *nem* és a születési év igen kényelmesen megragadható a két forráson keresztül (az egyedüli kivételt talán a magasabb életkorúak képezik) és — azoknak a bizonytalanságoknak az ellenére, amelyek a külfölddel fennálló vándormozgalom volumenéből adódnak — minden év január 1-re a népesség korfája különösebb hibák nélkül megállapítható. Hasonló a helyzet a csecsemőhalandóság arányszámának kiszámítása esetében is, midőn a népességnyilvántartások két egymást követő évének a statisztikai adatait kombináljuk, vagy midőn a házasság termékenységi arányszámait számítjuk ki a házasság időtartamával kapcsolatban a házasságkötést követő első évekre, vagyis midőn a házasságkötések felbontása és a külső vándorlás viszonylag csekély mértékű.

Midőn azonban a *nem* és *kor* szerinti arányszámokat és valószínűségeket a családi állapot szerint kívánjuk differenciálni, az így nyert eredmények minősége már kevésbé jó különösen az özvegyek és elváltak esetében, mert a családi állapot megfigyelése a népszámlálásokban nem olyan jó, mint a *nemé* vagy a *koré*. Amennyiben egy lokalizációs változót vezetünk be (mint pl. a lakóhelynek megfelelő terület megnevezését), ez a minőség még tovább romlik, a belső vándorlások következtében, melyeket adatok hiányában igen nehéz még becsülni is: ezért nem számítjuk ki a megyék vagy agglomerációk szerinti népmozgalmi mutatókat (Franciaországban), csak a népszámlálásokhoz közel eső időszakokra.²¹

A társadalmi környezetet illetően a nehézségek még ennél is nagyobbak annak a ténynek következtében, hogy nemcsak a társadalmi mobilitás (foglalkozásváltozás), valamint a külfölddel fennálló vándormozgalom különbségeinek kategóriánkénti eltérései, hanem a bevallási és a feldolgozási hibák is közrejátszanak (tekintettel arra, hogy a társadalmi környezet nehezen leírható és még nehezebben számszerűsíthető változó: ugyanaz az egyed a forrástól függően különböző módokon csoportosítható, még akkor is, ha két megfigyelési időpont között státusa nem változott). E tény következtében féltő, hogy az így kiszámított mutatószámokban rejlő bizonytalanság mértéke megközelíti azoknak a különbségeknek a nagyságrendjét, melyeknek feltárása a vizsgálat tulajdonképpeni feladata.

Ez adja meg az egyéb megfigyelési módszerek fokozott jelentőségét.

²¹ A népességi nyilvántartások adatait a népszámlálási évre, valamint az azt határoló évekre vonatkoztatva állapították meg területi adatokként *M. Croze*: *Données de démographie régionale (Területi demográfiai adatok)*, *Étude démographique*, 8. szám (1953—55); valamint *J. C. Labat*: *Collections de l'INSEE No. D5 (1961—63)*.

СОЦИАЛЬНЫЕ, КУЛЬТУРНЫЕ И ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ, СВЯЗАННЫЕ С БРАКОСОЧЕТАНИЕМ

Резюме

В очерке изложены результаты выборочного обследования семей, проведенного одновременно с французской переписью населения 1962 г., охватившего 2% переписных округов и 240 000 женщин. Проживавшие в соответствующих переписных округах женщины моложе 70 лет, уже или состоявшие в браке, (за исключением женщин, проживавших в учреждениях), заполнили специальный вопросник, указав пол, дату рождения (и, может быть, смерти) всех их детей, дату своего бракосочетания (или бракосочетаний), занятость мужа, и, может быть, дату расторжения брака или овдовения. Одновременно имелись и данные всех женщин включенных в обследование, фигурировавшие в личном вопроснике переписи населения — информация о годе рождения; об аттестате или дипломе, полученном в системе образования; о территориальной единице и о категории местожительства с точки зрения типа поселения. При обследовании имелось ввиду изучить, представить и анализировать и объяснить средний возраст мужчин и женщин при бракосочетании и средние различия, имеющиеся между возрастными мужчин и женщин при бракосочетании; число родившихся детей, темпы формирования окончательного размера семьи; частоту случаев зачатия до бракосочетания; пол детей; размер семьи; а также различий в фертильности до и после второй мировой войны, связанные с социальными, культурными и региональными (географическими) условиями.

В очерке между прочими, установлено, что имеющиеся по общественным слоям различия в среднем возрасте при бракосочетании в большей степени наблюдаются у мужчин, чем у женщин. Рабочие заключают брак в относительно молодом возрасте, крестьяне — в относительно старом возрасте. Различие в возрасте между супругами наибольшим является у лиц с сельскохозяйственной профессией.

Повышение уровня школьного образования приводит к большему увеличению среднего возраста при бракосочетании у мужчин, чем у женщин. Женщины с высшим образованием выходят замуж относительно рано за мужчин, входящих в более высокую общественную категорию, и относительно поздно за мужчин, входящих в более скромную категорию.

Частота добрачных зачатий значительно сокращается повышением уровня образования женщин. Эта частота изменяется и по возрастам по бракосочетанию — она является тем больше, чем моложе женщина выходит замуж — и, как правило, те общественные, культурные или географические категории, в которых женщины выходят замуж в молодом возрасте, являются одновременно и теми, в которых частота добрачных зачатий высока.

Число детей семей с заключенной фертильностью является наибольшим среди лиц с сельскохозяйственной профессией и наименьшим — в случае средних кадров.

Связь между фертильностью и школьным образованием может быть характеризована кривой формы U, минимум которой у женщин, имеющих аттестат об окончании начальной школы, и по направлению повышения уровня школьного образования фертильность снова повышается.

Очерк подробно останавливается окончательным размером семьи и различиями в темпах его формирования, обусловленными общественным положением, уровнем школьного образования и территориальными (географическими) условиями.

Указано на то, что нет оснований у общепринятого мнения о том, что родители желают, чтобы первый ребенок был мальчиком, так как супружеские пары при разработке и осуществлении своих планов по планированию семьи больше стремятся к созданию равновесия в отношении пола своих детей.

В заключение очерк анализирует методологические требования и трудности дифференциального исследования демографических явлений.

SOCIAL, CULTURAL AND GEOGRAPHICAL DIFFERENCES IN MARRIAGE AND FERTILITY

Summary

The study contains the results of a family sample survey performed parallelly with the population census of France of 1962 on the basis of a sample consisting of 240.090 females and comprising 2 per cent of the census districts. Ever married females under 70 years living in the districts in question (except those living in institutes) completed a special questionnaire in which they indicated the sex, date of birth (may be date of death) of all their children, date(s) of their marriage(s), their husband's occupation, date of their possible divorce or widowhood. At the same time there were at disposal the data indicated in the individual census questionnaires of all females included in the survey: information on the year of their birth, certificate or diploma obtained in a systematic education, on the regional unit and the category of their permanent residence by type of settlement. The survey aimed to present, analyse and interpret the average age at marriage of males and females and the average difference in age in this respect, the number of children born, the pace of development of the final family size, the frequency of conceptions before marriage, the sex of children and the family size, as well as the social, cultural and regional (geographical) differences in fertility before and after World War II.

The study states, among others, that the differences in the average age at marriage by social strata are more significant for males than for females. Workers marry at a relatively young age and peasants at a relatively elder age. The age difference between spouses is the greatest among agricultural workers.

The rise in the educational level increases to a greater extent the average age at marriage of females than that of males. Females of a third degree education marry relatively early when their husband belongs to a higher social category, and relatively late when their husband belongs to a more modest category.

The frequency of premarital conceptions is significantly decreased by the rise in the educational level of females. This frequency changes also with the age at marriage: the younger is the female at marriage, the higher is the frequency of premarital conceptions, and generally those social, cultural or geographical categories in which females marry early, represent also those categories in which the frequency of premarital conceptions is high.

The number of children of families with a completed fertility is the highest among agricultural workers and the lowest among the middle cadres.

The interrelation between fertility and educational level can be characterized with a curve of U form, the minimum of which can be stated for females having a primary school leaving certificate, and in the direction towards a higher educational level, the fertility level increases again.

The paper treats in detail also the social, educational and regional (geographical) differences in the final family size and the pace of the development of this size.

It shows that the public belief concerning the desire to have a son is unfounded and spouses rather try to ensure an equilibrium in respect of the children's sex in their family plans.

At the end the paper analyses the methodological requirements and difficulties of the differential study of demographic phenomena.

A KISKORÚAK HÁZASSÁGÁRÓL (EGY TOLNA MEGYEI VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI)

DR. HOÓZ ISTVÁN

A házasságkötések gyakorisága

A családdal szemben támasztott társadalmi követelményeknek és egyéni elvárásoknak csak azok a családok tudnak maradéktalanul megfelelni, amelyeknek tagjai — egymás igényeit és érdekeit szem előtt tartva — harmonikusan élnek együtt. Család létesítésének legáltalánosabb formája nálunk a házasságkötés. Bár ez egyéni elhatározás eredménye mind időpontját, mind a pár kiválasztását illetően, következményei miatt minden olyan jelenség, amely vele kapcsolatos, egyre inkább a társadalom és az állam érdeklődésének előterébe került.

A szocialista társadalom törvényei nemcsak védik a házasság és a család intézményét, hanem elő akarják segíteni tartós házasságok létrejöttét. Mivel a házasságkötés messzemenő következményekkel járó elhatározás eredménye, ehhez az egyénnek olyan adottságokkal is rendelkeznie kell (megfelelő szellemi képesség, erkölcsi felelősségérzet, biológiai fejlettség stb.), amelyek kialakulása és megléte nagyrészt az életkorral kapcsolatos. Ezért csaknem valamennyi családjogi kódex meghatározza azt az életkort, amikortól kezdve házasságot lehet kötni. A magyar jog szerint (1959. évi IV. törvény) a házasságkötéshez szükséges életkor a 18. év betöltése. *Kivételes esetben* azonban a korlátoltan cselekvőképes kiskorú (aki 12. életévét betöltötte, de a 18-at még nem) is házasságra léphet és házassága érvényes is lesz, ha azt a gyámhatóság engedélyével kötötte. Hasonló a helyzet más szocialista államokban is. Bulgáriában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, a Német Demokratikus Köztársaságban a 18., Lengyelországban és a Szovjetunióban a 21., Romániában a férfiaknál a 18., a nőknél pedig a 16. életév betöltése szükséges a házasságkötéshez. A Német Demokratikus Köztársaság kivételével a felsorolt államok törvényei is biztosítják — kivételes esetekben — a házasságkötési korhatár leszállítását.¹

A házassági statisztikából kitűnően az utóbbi évtizedekben egyre magasabb a házások aránya a fiatalok között. Mint a következő adatokból (1. tábla) kitűnik, ez a növekvő házasságkötési kedv a kiskorúakra is jellemző.

¹ Dr. Hernádi László: A kiskorúak házasságkötésének gyámhatósági engedélyezése. *Állam és Igazgatás*. 1971. július. 638. p.

Bár, de jure — mint láttuk — a 13 évesek is köthetnek házasságot, ez de facto nem fordult elő, sőt a 14 éveseké is jelentéktelen. A 15 éves nők között azonban előfordul és a 16 éves kortól kezdve arányszámuk már rohamosan emelkedik. Ha azonban az adatokat vízszintesen hasonlítjuk össze, akkor is növekvő tendenciát állapíthatunk meg, különösen a 18 évesek esetében, de már a 17 éveseknél is.

1. A házas nők aránya korévenként
Доля замужних женщин по возрастным годам
Ratio of married women by years of age

Korév (1)	1930 ^a	1941 ^a	1949 ^b	1960 ^c	1970 ^a
14	0,6	0,3	0,0	0,0	0,0
15			0,8	0,7	0,4
16	3,4	3,5	3,3	3,7	3,4
17	8,7	8,3	8,6	10,8	9,8
18	15,7	15,5	16,2	22,6	29,7

^a Ezek az adatok ilyen formában még csak két népszámlálásról állnak rendelkezésre. A megjelölt évekre vonatkozó arányszámokat népszámlálási és népmozgalmi adatokból számítottuk ki. Így teljesen pontosnak nem tekinthetők, de a hiba nagysága a levonható általános következtetéseket nem befolyásolja.

^b 1949. évi népszámlálás 12. köt. Budapest. 1952. 120. p.

^c 1960. évi népszámlálás. 5. köt. Budapest. 1962. 55. p.

Горизонтальная графа: (1) Возрастной год.

Heading: (1) Years of age.

Ezeknek az adatoknak ismeretében érthető az a nagy érdeklődés, amely a közvélemény és a szakemberek részéről megnyilvánul a kiskorúak házassága iránt. Az arányszámok nagysága és tendenciája ugyanis két jelentős társadalmi problémát vet fel. Az egyik demográfiai természetű. A kiskorú házasok aránya állandóan növekszik (mégpedig nemcsak a felszabadulás előtti időszakhoz képest, hanem az utóbbi évtizedekben is), bár ezt a jelenséget korábban a szakirodalom elsősorban a paraszti életforma következményének tekintette. Figyelemreméltó azonban az adatok alakulása a családi jog szempontjából is. Mint láttuk, jogrendszerünk mint kivételes, engedélyhez kötött eseménynek tekinti a kiskorúak házasságkötését. Ennek ellenére ez inkább tömegjelenségnek tekinthető, hisz 1970-ben a 18 éves női népességnek már csaknem egyharmada házas családi állapotúvá lett. Ugyanez a növekvő tendencia jut kifejezésre a hajadonok tiszta házasságkötési valószínűségét mutató adatokból is (2. tábla).²

A mondottak ismeretében kezdtük el Tolna megyében (a megyei tanács kérésére és segítségével) közelebbről tanulmányozni azokat a házasságokat, amelyekben legalább az egyik házas fél a házasságkötéskor még kiskorú volt. Vizsgálatunk kiterjedt a házasságkötés engedélyezésével kapcsolatos kérdéseken túlmenően magukra a házasságokra is. Annak érdekében, hogy időbeli áttekintésünk is legyen, több év (1959, 1960, 1964, 1965, 1966, 1967) teljes anyagát dolgoztuk fel. A véletlen szerepének csökkentése vagy kiküszöbölése

² Pallós Emil—Dr. Vukovich György: A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Házassági táblák. Demográfia. 1960. évi 2. sz. 175—176. p. A szerzők megállapítják, hogy a nők házassági valószínűsége minden korévben stabilabb és a férfiaknál kevésbé függ a társadalmi-gazdasági körülményektől. (178. p.)

2. A hajadonok tiszta házasságkötési valószínűsége
 Чистая вероятность бракосочетания незамужних
 Net marriage probability of single females

Korév (1)	1941	1949	1955	1958
15.....	0,00558	0,00925	0,01209	0,01223
16.....	0,02748	0,03999	0,04253	0,04844
17.....	0,05310	0,08004	0,08575	0,09162
18.....	0,08440	0,12520	0,14369	0,16125

Горизонтальная графа: (1) Возрастной год.

Heading: (1) Years of age.

érdekében a mutatószámokat évpáronként dolgoztuk ki és következtetéseinket ezek alapján fogalmaztuk meg. A viszonylag hosszabb időszakot átfogó adatgyűjtés lehetővé tette, hogy e házasságok egy részét tízéves távlatban elemezzük.

A házasságkötés oka

A Tolna megyében kialakult helyzet feltárása érdekében a gyámhatóságok összegyűjtötték és rendelkezésünkre bocsátották a hat év alatt beadott kérelmek legfontosabb adatait.

A gyámhatóságoktól évente általában 300 kiskorú kért engedélyt tervezett házasságkötéséhez, túlnyomó többségben lányok (a vizsgált időszakban beadott több mint 1700 kérelem között férfié csak 14 esetben fordult elő). Életkor szerinti megoszlásuk a következő:

Korév	%
14.....	0,4
15.....	3,3
16.....	22,7
17.....	51,0
18*	22,6

* A népességstatistikában az életkor meghatározása mindig betöltött időegységekkel történik, illetve a születéstől a vizsgált eseményig (jelen esetben a házasságkötésig) eltelt idő tartama adja meg az életkort. A tanulmányban szereplő Tolna megyei 18 évesek 17 évesek már elmúltak ugyan, de tervezett házasságuk időpontjában 18. életévüket még nem töltötték be (ezért kellett házasságukhoz engedélyt kérniük). Mivel a népszámlálási adatokban a betöltött évek száma szerint csoportosítják a népességet, a kétféle adat között némi eltérés lehet. Ez az eltérés az arányszámokat talán befolyásolja — és így összehasonlíthatóságukat is —, de a levonható következtetéseket már nem.

Ez a kormegoszlás meglepően egyforma mind a hat évben. Lényegesen stabilabb, mint a férfiaké és — mint látni fogjuk — a társadalmi-gazdasági körülményektől is kevésbé függ. Az országban és a megyében 1959 és 1967 között végbement jelentős társadalmi és gazdasági változások tehát sem a gyámhatósági engedélyt kérők számát, sem kormegoszlását nem befolyásolták.

Mivel a járáások adatai viszont lényegesen eltérnek egymástól, arra kell gondolnunk, hogy a területenként valamikor kialakult szokások megmaradtak, még ma is élnek és hatásuk nagyobb az időközben létrejött társadalmi-gazdasági változásoknál.

A gyámhatóságokra nagy felelősség hárul akkor, amikor döntenek az engedély kiadásáról vagy megtagadásáról.

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a kérelmeket megalapozottnak, a kérelmezőket a házasságkötésre fizikailag és erkölcsileg is alkalmasnak, a tervezett házasságot pedig anyagilag megalapozottnak tekintették. Így érthető, hogy az elutasított kérelmek aránya nagyon alacsony, hisz a vizsgált években a 4%-ot semmikor sem haladta meg.³

A gyámhatóságok a tervezett házasságok megkötésénél tehát különösebb nehézségeket nem támasztottak. Amikor elutasító végzést hoztak, leggyakrabban a kérelmező fiatal korára (az egyik járásban 15, a másikban 16 év), vagy a vőlegény katona (sorköteles) voltára hivatkoztak. Orvosi vélemény alapján csak egyszer tagadták meg az engedély kiadását.

Figyelemmel kísérhettük azoknak a sorsát is, akiknek kérését elutasították. Ezeknek fele házasságkötési szándékáról — átmenetileg — lemondott, másik fele pedig az elutasító határozat ellen fellebbezett. A megyei tanács VB Igazgatási Osztálya ezek többségét elutasította a tervezett házasság anyagi megalapozatlansága, ill. a kiskorú meggondolatlansága miatt. A másodfokon hozott határozat ellen panasszal már nagyon kevesen éltek.

A kérvények és a házaspárokkal készített interjúk alapján megpróbáltuk e házasságok *okait* is megállapítani, bár az olyan emberi kapcsolatok, mint a szerelem vagy a házaselet — természetüknél fogva — nehezen tűrik idegenek kíváncsiságát.

Vizsgálataink alapján úgy véljük, hogy a különböző módon megjelölt vagy körülírt okokat végeredményben két nagyobb csoportra oszthatjuk. A szigorúan egyénhez kötött, ún. *speciális okok* következtében a házasságoknak egy kisebb része jött létre, míg a kiskorúak többségénél *általános okok* siettették a házasságkötést.

A *speciális okok* közé olyan jelenségeket soroltunk, mint pl. a korai terhesség, házasságkötés előtti együttélés, (fél)árvaság, szülő(k) tartós betegsége, nehéz anyagi körülmények stb. Küzdeni ezek ellen eredményesen nem nagyon lehet, mert mindig újratermelődnek. Ezeket tudomásul kell venni. A házasság ilyen esetekben kifejezetten előnyös lehet a házastársak, a születendő gyermek vagy a házaselek szülei számára és így — közvetve — a társadalom számára is. Tolna megyében a vizsgált években kötött mintegy 1700 kiskorú által kötött házasságból csaknem 100 esetben (5%) a terhességet,⁴ 40—50 esetben pedig (3—4%) a házasság előtti együttélést jelölték meg a házasságkötés okaként.

Az előbb jelzett családi problémák 100—150 esetben (6—8%) váltak a házasságkötés okaiává. Tehát a vizsgált esetek 15—20%-ában a kiskorú által kötött házasságnak súlyos egyéni problémákat kellett megoldania.

³ Azokban az években, amelyekre vizsgálataink kiterjedtek, a gyámhatósági eljárásról szóló 5/1969. (VIII. 30.) MM sz. rendelet még nem volt hatályban, (E rendelkezésnek a fővárosban tapasztalt hatásaival foglalkozik dr. Hernádi László: A kiskorúak házasságkötésének gyámhatósági engedélyezése. *Allam és Igazgatás*. 1971. július. 637—646. p.)

A vizsgált években hasonló lehetett a helyzet országosan is. Szolnok megyében a kérelmeknek 1965-ben 3, 1966-ban 2,8, 1967-ben pedig 6,8%-át (Dr. Herceg István: A fiatalok között kötött házasságok alakulásának tapasztalatai Szolnok megyében. *Allam és Igazgatás*. 1968. november. 1027. p.), Pécsen pedig az 1970-ben elbírált kiskorú házasságkötési kérelmek 6,7%-át utasították el. (Sulyokné Gregus Márta: A kiskorú házasságkötések néhány kérdése. *Jogtudományi Közöny*. 1971. június. 314. p.)

⁴ Pécsen 1970-ben minden harmadik kiskorú menyasszony terhes volt. Im. 314. p.

A kérvények és az interjúk többségéből azonban az tűnt ki, hogy a házasságkötésnek ilyen speciális okai nincsenek, hanem azt közelebbről meg nem határozható, olyan *általános okok* sürgették, mint a kölcsönös szerelem, önállósulási vágy, szokás stb. Ezeket már nem tartjuk olyanoknak, amelyek feltétlenül szükségessé és sürgőssé teszik a házasság megkötését. Ez szokás, amelynek kialakulását több tudományág kutatta és kutatja most is.

A társadalmi és gazdasági környezet a házasságoknak nemcsak számát határozza meg, hanem befolyásolja a házasulók kormegoszlását is azon keresztül, hogy megszabja a család funkcióját. A családok demográfiai jellemzői lényegesen eltérők a termelési (önellátó) vagy a fogyasztói funkciókkal rendelkező családoknál. Más az átlagos életkora pl. a mezőgazdasági népességhez tartozó vőlegényeknek, mint a szellemi foglalkozásúaknak. Mivel a földművelő társadalmakban a gazdálkodás alapja a többgenerációs családban kialakult munkamegosztás, az életfenntartáshoz ilyen összetételű családra van szükség. Az egyedül (vagy apjával, gyermekével) maradt férfi — tartósan — nem képes ezt a funkciót ellátni. A fokozatosan kialakult, majd természetessé vált munkamegosztás lett a család termelői funkciójának alapja, de az egyén szociális és kommunális szükségletei is csak így voltak kielégíthetők.

Ezek a tényezők azonban nemcsak az általános házasságkötési kedvet befolyásolták, hanem a házasságkötési korra is alakítóan hatottak. Mivel a mezőgazdasági munka speciális szakképzést, illetve szakképzettséget nem igényelt, lehetővé vált a házasságkötés fiatal korban is. Ez a lehetőség azonban mindenhol nem vált gyakorlattá, mert ezen kívül más tényezők befolyása is érvényesült. Ugyanis az azonos gazdasági körülmények között élő népességen belül különböző vallási, néprajzi csoportok és kultúrák alakulhattak ki, aminek következtében az egyes csoportokba tartozó népesség tagjainak emberi magatartása is fokozatosan megváltozott, ill. különbözött egymástól. Ezek a magatartásbeli differenciák a házasságkötésre ható tényezők és következményeik elemzését is szükségessé teszik.

Az 1. tábla adatai azt mutatják, hogy a kiskorúak által kötött házasságok aránya nemhogy csökkent volna, hanem számottevően még nőtt is, annak ellenére, hogy — a legfontosabbnak tartott ok — a hagyományos paraszti életforma gyökeresen megváltozott.

Bár az utóbbi évtizedek társadalmi-gazdasági változásai a legnagyobb hatást a falusi fiatalságra gyakorolták, demográfiai jellegű magatartásuk olyan mértékű megváltoztatását nem igényelték vagy nem kényszerítették ki, mint várható lenne, illetve mint amilyenek a közhiedelem szerint lennie kellene.

A fokozatosan megszűnő életforma helyébe lépő új életkörülmények összehatása a népesség demográfiai magatartását nem változtatta meg, így a mutatószámok csaknem teljesen azonosak maradtak. Eltűntek ugyan a paraszti gazdaságok, de a falun élő családok többségénél a termelési (önellátó) jelleg megmaradt (jórészt ennek következtében marad háztartásbeli továbbra is a feleségek jelentős része); a mezőgazdaságban végbement egy technikai forradalom, de a (főleg női) munkák jelentős része szakképzettséget nem igényel; megszűnt a nagycsalád-rendszer, de megszűnt a munkanélküliség is. Így a korai házasságkötésre régen ható lényegesebb tényezők helyébe újak jöttek.

A házasulók kormegoszlására ható történelmileg kialakult tényezők he-

lyébe lépő újak azonban a területileg is jellemző mutatószámokat lényegesen nem változtatták meg.

Ezek a szokások gyakran nemcsak egy-egy községben lakó népességnél közősek, hanem több községből álló régióban is, amikor az ezekben élő népesség valamilyen szempontból közös, speciális jellegzetességekkel rendelkezik. A betelepített székelyek között még élnek sokan, akiknek gyermekkorában a házasságkötést lányszöktetés előzte meg falvaikban. Náluk — és a megye számos más községében — a lányok ma is fiatalon mennek férjhez, mert már a 17—18 éves lányokat is „vénlány”-nak tartják. A házasságkötés, születés stb. kérdéseire eltérően reagálnak az azonos társadalmi-gazdasági körülmények között élő székelyek, svábok, sárköziek.

A felsorolt, változó, de gazdasági eredetű tényezőkhöz kívül tehát érezteti hatását még a hagyomány is, azaz egy olyan jelenség, amelynek racionális magyarázata ma már nincs.

Van azonban néhány olyan falu is, ahol ez a szokás csak az utóbbi évtizedben kezdett kialakulni, jórészt a kedvező munkaalkalmak és a megélhetést biztosító, jó kereseti lehetőségek következtében.

Akár a szerelmet, akár az önállósulási vágyat jelölték meg a házasságkötés céljaként, ezek a kifejezések sokféle egyéni célok és vágyak megjelölésére szolgálnak. Az esetek többségében az anyagi önállósulásra, külön lakásra, saját háztartásra vagy a kereset önálló beosztására való törekvés jut benne kifejezésre.

Fel kell figyelni a fiataloknak arra az egyre gyakrabban jelentkező törekvésére is, hogy más életkörülmények között kívánnak élni, mint amilyent családi környezetükben láttak.

A lakáshelyzet ismertetésénél majd látni fogjuk, hogy ez a vágy mennyire intenzív és milyen kitartóan törekednek kielégítésére.

A házasfelek közötti korkülönbség

Olyan házasság, amelyben mindkét fél 18 éves kora előtt kötött házasságot, igen ritka. Így nem a kiskorúak által kötött házasságokkal foglalkozunk tulajdonképpen, hanem azokkal, amelyekben a feleség kiskorú volt a házasságkötés időpontjában.

Annak érdekében, hogy a Tolna megyei helyzetet érzékeltessük, bemutattuk a kiskorú házasságokra vonatkozó adatokat (3. tábla).

Az adatokból látható, hogy a kiskorúak házasságkötése továbbra is első sorban a falusi népességre jellemző szokás, Tolna megyében pedig a községi átlagnál is némileg magasabbak az arányszámok minden korcsoportban.

Bár az adatok ilyen bontásban csak népszámlálásonként állnak rendelkezésünkre, valószínűsíthetjük, hogy ezek az arányok, ill. különbségek a jellemzők a többi évre is.

E házasságkötések következményeinek és kitűzött céljai megvalósításának szempontjából igen jelentős tényező a férjek életkora, illetve a házastársak korkülönbsége (4. tábla).

Amíg országosan — az összes házasságok tekintetében — 3—4 év a korkülönbség, addig az általunk vizsgált házasságok esetében ez lényegesen magasabb. A menyasszonyok átlagos életkora 17, a vőlegényeké pedig 23 év kö-

rül volt. Ez a hat év korkülönbség magasnak tekinthető, mert hisz a férjek átlagos életkora nem tér el lényegesen az összes, először házasságra lépő férfiakétól (1967-ben 24,3 év).

3. A házas nők aránya a kiskorúak között 1960-ban*

Доля замужних женщин в числе несовершеннолетних в 1960 г.

3. Ratio of married women among minors

Korév (1)	Országosan (2)	Községekben (3)	Tolna megyében (4)
14	0,0	0,0	0,3
15	0,7	0,8	0,9
16	3,7	4,0	6,4
17	10,8	12,1	15,8
18	22,6	25,0	29,4

*Forrás: Az országos és a községi adatok tekintetében 1960. évi népszámlálás 5. köt. Budapest, 1962. 55. és 53. p.

Горизонтальная графа: (1) Возрастной год; (2) По стране в целом; (3) По селам; (4) В комитате Толна.

Heading: (1) Years of age; (2) In the whole country; (3) In rural area; (4) In Tolna county.

4. A különböző életkorú menyasszonyok vőlegényeinek átlagos életkora*

Средний возраст женихов невест различных возрастов

Average age of the bridegrooms of brides in different age

A menyasszonyok koréve (1)	A vőlegény átlagos életkora (2)	
	az országban 1967-ben (3)	Tolna megyében (a vizsgált 6 év átlagában) (4)
14	20,7	20,7
15	21,3	21,9
16	22,2	22,7
17	22,4	23,0
18	22,7	23,8

*Forrás: Az országos adatok tekintetében Demográfiai Évkönyv 1967. Budapest, 1968. 38. p.

Горизонтальная графа: (1) Возрастной год невест; (2) Средний возраст жениха; (3) По стране в целом в 1967 г.; (4) В комитате Толна (в среднем за исследуемые 6 лет).

Heading: (1) Years of age of brides; (2) Average age of the bridegroom; (3) in the country in 1967; (4) in Tolna county (in average of the 6 years studied).

Látható az adatokból az is, hogy mindkét oszlopban a menyasszony életkorával párhuzamosan nő a vőlegények átlagos életkora is, de nem arányosan. Minél fiatalabb a menyasszony, annál nagyobb a korkülönbség, ill. a menyasszony életkorának növekedésével párhuzamosan csökken a korkülönbség a házastársak között. Ezek a különbségek Tolna megyében lényegesen magasabbak, mint országosan.

A vőlegények korviszonyaiban azokban az években, amelyekre vizsgálatainkat kiterjesztettük, mélyreható változások már nem következtek be. Ez a viszonylag nagy korkülönbség csökkenti e házasságok kiskorú jellegét.

A 18 éven aluli menyasszonyok vőlegényeinek túlnyomó többsége (55—60%-a) 23 évesnél idősebb, tehát olyan korú, amikor már volt alkalma nemcsak katonaidéjét letölteni, hanem valamilyen szakképzettséget is szerezni és ennek következtében olyan anyagi körülményeket teremteni, amelyek reális alapjai lehetnek az új pár önállósodási törekvéseinek.

Mivel az általunk vizsgált házasságok jellegzetessége a menyasszonyok alacsony életkora és a házastársak nagy korkülönbsége, így a kiskorú házasságok által felvetett problémákat is talán ebből a két szempontból kellene tanulmányozni.

A házasfelek iskolai végzettsége és szakképzettsége

Az előző fejezetek anyagát jórészt az anyakönyvvezetők által rendelkezésünkre bocsátott adatok alapján állítottuk össze. A következőkben azonban már azokat az adatokat ismertetjük és elemezzük, amelyeket külön adatgyűjtés és interjúk során szereztünk. Ugyanis közvetlenül vagy postán külön kérdőívet juttattunk el a vizsgálatba bevont mind az 1700 házaspárhoz és egy részükkel interjút is készítettünk. A visszaküldött kérdőívek közül 900 volt használható és azok adatait dolgoztuk fel. Mivel a kérdőívet helyesen kitöltve visszaküldő menyasszonyok és vőlegények kor szerinti megoszlása csaknem azonos a teljes sokaságéval, ezt a mintegy 60%-os reprezentációt megbízható alapnak tekinthetjük e házasságok egyéb jellemzőinek behatóbb elemzéséhez, az eltelt házasevek eseményeinek vizsgálatához és a kapott eredmények, ill. a levont következtetések általánosításához.

Az így összegyűjtött anyag alapján elsősorban a házasfelek iskolai végzettségére, szakképzettségére, lakáshasználati jogcímére, a házasság termékenységére és a házasságfelbontásokra vonatkozó adatokat ismertetjük és elemezzük.

Társadalmi rendszerünk egyre határozottabban követeli meg az újonnan munkába lépőktől a szakképzettséget. Ma már csaknem mindenféle szakképzettség szerzésének előfeltétele az általános iskola elvégzése. Ezért először mi is a házasságra lépők iskolai végzettség szerinti megoszlásával foglalkozunk.

Meglepő, hogy férjhezmenetele előtt ezeknek a feleségeknek mintegy 20%-a az általános iskola nyolc osztályát sem végezte el. A kérdőívekből és az interjúkból kitűnt, hogy sok lány szakította meg a tanulást házasságkötése következtében és azt folytatni sem tudta már gyermekszülés, munkavállalás, házipénzés stb. miatt. Adataink szerint iskolai végzettségét ezeknek a fiatalasszonyoknak csak mintegy 5%-a növelte (5. tábla).

Nem tudjuk, iskolázottságuk hogyan alakult volna ezeknek az asszonyoknak, ha nem mennek férjhez, de az bizonyos, hogy iskolai végzettség szerinti megoszlásuk kedvezőtlenebb, mint a férjhez nem ment vagy nagykorúan házasságra lépő kortársaiknak. Úgy tűnik, hogy a korai férjhezmenetel és iskolázottság növelése nem összeegyeztethető törekvések.

Bár a *férjek* életkora lényegesen meghaladja a feleségekéét, iskolai végzettség szerinti megoszlásuk mégis kedvezőtlenebb (6. tábla).

Ezekből az adatokból azonban az is kitűnik, hogy közöttük is vannak olyanok, akik a házasságkötés után növelték volna elvégzett osztályaik számát.

5. A feleségek iskolai végzettség szerinti megoszlása a házasságkötéskor és az adatgyűjtés időpontjában

Распределение жен по школьному образованию при бракосочетании и во время обследования данных

Distribution of wives by educational level at marriage and at the time of data collection

Megnevezés (1)	Az általános iskola					Középiskolába járt vagy azt elvégezte (3)	Összesen (4)
	4 vagy kevesebb	5	6	7	8		
	osztályát végezte (2)						
1. A házasságkötéskor	2,6	2,8	6,1	7,0	79,0	2,5	100,0
2. 1969-ben	2,6	2,8	6,0	6,7	74,9	7,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) Окончили 4 и меньше, 5, 6, 7, 8 классов общеобразовательной школы; (3) Ходили или окончили среднюю школу; (4) Всего.

Вертикальная графа: 1. При бракосочетании; 2. В 1969 г.

Heading: (1) Denomination; (2) They completed 4 or less, 5, ... 8 forms of the primary school; (3) They attended or completed secondary school; (4) total.

Lateral text: 1. Age at marriage; 2. in 1969.

6. A férfiek iskolai végzettség szerinti megoszlása a házasságkötéskor és az adatgyűjtés időpontjában

Распределение мужей по школьному образованию при бракосочетании и во время обследования данных

Distribution of husbands by educational level at marriage and at the time of data collection

Megnevezés (1)	Az általános iskola					Középiskolába járt vagy azt elvégezte (3)	Összesen (4)
	4 vagy kevesebb	5	6	7	8		
	osztályát végezte (2)						
1. Házasságkötéskor	6,6	4,9	15,8	9,0	60,4	3,3	100,0
2. 1969-ben	6,6	4,9	14,8	9,0	57,8	6,9	100,0

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) Окончили 4 и меньше, 5, 6, 7, 8 классов общеобразовательной школы; (3) Ходили или окончили среднюю школу; (4) Всего.

Вертикальная графа: 1. При бракосочетании; 2. В 1969 г.

Heading: (1) Denomination; (2) They completed 4 or less, 5, ... 8 forms of primary school; (3) They attended or completed secondary school; (4) Total.

Lateral text: 1. Age at marriage; 2. in 1969.

Az általános hiedelemmel ellentétben úgy tűnik, hogy a lányoknál nem általános a szakképzettség szerzésére való törekvés. Adataink szerint ugyanis a menyasszonyok több mint 90%-ának nincs, de életkora miatt még nem is lehetett szakképzettsége.

Amíg kereső tevékenységet nem akarnak folytatni, ennek hiányát nem is érzik. Mivel azonban egyre több falun is a munkavállaló feleség, a társadalmi és az egyéni érdek egyaránt szakképzettség szerzését követelné meg.

Lényegesen kedvezőbb a helyzet e tekintetben a férfiek viszonylatában, mert több mint felének már a házasságkötéskor is volt valamilyen szakképzettsége. A házasságra lépő férfiak között évről évre magasabb a szakképzettséggel rendelkezők aránya. Bár az arányszámok járasonként különbözők, de ahol a legalacsonyabb (szekszárdi járás), ott is meghaladja az 50%-ot, a dombóvári járásban pedig csaknem 70%.

A férfiaknál a szakképzettség szerzésére irányuló törekvést és lehetőséget a házasságkötés sem csökkentette (8—10% szerzett valamilyen szakmai ismereteket), sőt talán serkentette is. Adatainkból kitűnik, hogy a férfiak — anyagi boldogulásuk érdekében — inkább valamilyen szakképzettséget igyekeztek szerezni, mint feleségüknél alacsonyabb iskolai végzettségükön változtatni.

A szakképzettséggel rendelkezők ilyen magas aránya egyébként megnyugtató előfeltétele az új házaspárok anyagi önállóságának.

A lakáshelyzet alakulása

A házasság és az önállóság másik fontos előfeltétele a lakáshelyzet. Falusi népességről lévén szó, a legkedvezőbb megoldás az, ha a házasságra lépők már a házasságkötéskor *saját lakással* vagy *házzal* rendelkeznek. Az ilyen szerencsés házások aránya Tolna megyében — a vizsgált években — 13 és 18% között változott, tehát nem nagy mértékben ingadozott. Nem tudjuk, hogy ez magas vagy alacsony arányszám-e, mert összehasonlítási alapunk nincs sem a városi, sem a falusi népességre vonatkozóan.

Részben a lakáshelyzet, részben pedig a kialakult és még ható társadalmi szokások következtében gyakori jelenség az, hogy egy házban (lakásban) több felnőtt generáció él együtt. Vizsgálatunk szerint az új házásoknak mintegy háromnegyed része *családtagként* kezdi meg házasi életét. Az 1963. évi mikrocenzus adatai szerint a fiatalok kb. egyenlő arányban élnek együtt a feleség, ill. a férj szüleivel.

A házastárs odaköltözése változást jelent a befogadó család életében már kezdetben is, hiszen korábbi családja szokásait hozza magával, később pedig a kétrétegű család három rétegűvé (nagyszülő, szülő, gyermek) alakul át. Az új család életében a régi, a befogadó családnak komoly jelentősége van még akkor is, ha ez az együttlakás nem jelent egyben közös háztartást is. Elősegítheti pl. a feleségek keresővé válását (1963. évi mikrocenzus adatai szerint), megkönnyíti a gyermeknevelést (de nem növeli a házasi termékenységet). Az ilyen család azonban több szempontból eltérő személyiségű emberek csoportját jelenti. Az idősebbek személyiségének alapformája még az elmúlt társadalmi rendszerben alakult ki. Gyermekük azonban már a családon kívüli közvetett és közvetlen hatásokat a mai rendszerű társadalomban szerzték. A több szintű családban e két világ együtt él, néha ugyan csak egymás mellett, gyakran azonban egymás ellen.⁵ Így érthető meg a fiataloknak az a törekvése, hogy minél előbb saját házuk (lakásuk) legyen. Az esetek jelentős részében ez a törekvés sikerrel is járt.

Következő 7. táblánk azt mutatja be, hogyan változott meg azoknak lakáshelyzete az eltelt évek alatt, akik családtagként kezdték meg házasi életüket.

Az adatokból kitűnik, hogy ez a törekvés annál eredményesebb volt, minél több év telt el a házasságkötés óta. Azoknak, akik 1967-ben kötöttek házasságot 1969-ig (az adatgyűjtés időpontjáig) két év állt rendelkezésükre

⁵ *Gegesi Kiss Pál: Az egyén (személyiség) és a család szerepe a szocialista társadalomban. Magyar Tudomány. 1971. évi 6. sz. 371—381. p.*

helyzetükön változtatni, akik 1966-ban keltek egybe, azoknak 3, és így tovább egyre több és több év. Úgy tűnik, hogy a fiatalok az eredeti állapotot csak átmenetnek, ideiglenes és nem ideális megoldásnak tekintették. A fő törekvésük az volt, hogy tulajdonossá váljanak. Két év alatt 10, négy év alatt kb. 29%-nak, 10 év alatt pedig már csaknem felének ez sikerült is.

7. A házasságkötéskor családtagként lakó házaspárok megoszlása 1969-ben lakáshasználati jogcímeik szerint

Распределение супружеских пар, проживавших в качестве членов семьи при бракосочетании, в 1969 по праву использования квартиры

Distribution of married couples living as family members at marriage by their right to utilize the flat in 1969

Házasságkötés éve (1)	Tulajdonos (2)	Családtag (3)	Főbérlő (4)	Albérlő (5)	Összesen (6)
1959	44,3	47,5	4,9	3,3	100,0
1960	46,2	32,5	14,6	6,7	100,0
1964	21,6	62,8	7,8	7,8	100,0
1965	27,4	54,8	8,1	9,7	100,0
1966	12,4	76,9	1,5	9,2	100,0
1967	10,3	78,2	6,4	5,1	100,0

Горизонтальная графа: (1) Год бракосочетания; (2) Собственники; (3) Члены семьи; (4) Квартирохозяева; (5) Поднаиматели; (6) Всего.

Heading: (1) Year of marriage; (2) Owner; (3) Family member; (4) Tenant; (5) Subtenant; (6) Total.

Mivel az új tulajdonosok csaknem 90%-ának lakáscíme megváltozott, arra következtethetünk, hogy többségük lakásához (házához) nem öröklés, hanem vásárlás vagy építés útján jutott.

Mivel a korábban családtagként lakók elég jelentős része (11—16%-a) a rosszabb helyzetet jelentő *fő-* vagy *albérlésbe* ment, adatokkal is alátámasztható az a feltevés, hogy a szülőkkel való együttélést korántsem tekintik ideális megoldásnak a falusi fiatalok sem.

Évente 8 és 15% között változott (némi csökkenő irányzatot mutatva) azoknak az aránya, akiknek a házasságkötés időpontjában csak *fő-* vagy *albérlés* jutott. Feltűnő, hogy lakáshelyzetükön változtatni ezeknek sikerült a legnehezebben (kedvezőbb helyzetbe csak mintegy 15% került).

A házas termékenységéről

Az ilyen fiatal korban kötött házasságok az átlagosnál gyorsabb demográfiai ritmus kifejezői. Ez kifejezésre jut abban is, hogy ezekből a házasságokból gyermek rendszerint már az első években születik, vagyis a generációváltás gyorsabban, rövidebb időszak alatt zajlik le, mint egyébként. A vizsgált házasságok *házas termékenységére* vonatkozó adatokból a fiatalon férjhez ment nők termékenységének néhány jellegzetessége tűnik ki (8. tábla).⁶

⁶ Pontosabban a falusi vagy még inkább a mezőgazdasági női népesség termékenységének jellegzetességei, mert a differenciáltság számottevő volt (e korcsoportban a mezőgazdasági fizikaiaké nem érte el a többi fizikaiét) a vizsgált időszakban. L. erről: *Dr. Klingner András: A differenciális termékenység újabb alakulása. Demográfia.* 1964. évi 3—4. sz. 394—409. p.

8. A vizsgálatba bevont családok házas termékenysége

Брачная фертильность в обследованных семьях
Fertility of marriage of families covered by the study

A házasságtartam (év) (1)	A házas nők száma összesen (2)	Ebből: (3)					100 házas nőre jutó született gyermek száma (6)
		gyermekük nem született (4)	gyermekük született (5)				
			1	2	3	4 vagy több	
2—3.....	100,0	16,7	64,3	17,7	1,3	—	103
4—5.....	100,0	5,3	56,2	35,3	3,2	—	136
9—10.....	100,0	6,2	26,2	58,4	6,8	2,4	170

Горизонтальная графа: (1) Продолжительность брака (в годах); (2) Число замужних женщин всего; (3) В том числе; (4) Не родилось детей; (5) Родилось 1, 2, 3, 4 и больше детей; (6) Число родившихся детей на 100 замужних женщин.

Heading: (1) Duration of marriage (years); (2) Total number of married women; (3) Of which; (4) no child was born; (5) 1...4 or more children were born; (6) Number of children born per 100 married women.

Ezekben a házasságokban már az első években születik egy vagy több gyermek és így a gyermektelenül maradt házasságok aránya 3—4 év alatt lecsökken a minimálisnak tekinthető 5—8%-ra. Korai házasságkötésük ellenére termékenységük nem magasabb, mint a többi házasságé, mert „a házasság elején a házaspárok világra hozzák az első és talán a második gyermeküket, a házasság következő éveitől azonban egyre kisebb a születési kedv”.⁷

Adataink szerint a már 9—10 éve fennálló házasságok átlagos termékenysége sem éri el a két szülést, azaz a házaspárok még önmagukat sem pótolják. A tipikus gyermekszám itt a kettő, amelynél több szülésre a házasságok kis hányadában (8—10%) kerül csak sor.⁸ Lényegesen több gyermek pedig már nem várható ezekből a házasságokból, mert az utóbbi években nálunk kialakult szokások szerint lényegében a házasságoknak csak az első 8—10 éve tekinthető termékeny korszaknak.

Bár viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre, de ezekből levonható az a következtetés, hogy a fiatal korban kötött házasságokban az első szülésre hamar kerül sor, kevés a gyermektelenül maradt nők száma, de kevés a kettőnél több gyermeket szülő anyák száma is. Ezeknek a feleségeknek átlagos termékenysége alacsonyabb, mint azoké a kortársaiké, akik később kötötték házasságot.

Válások

Vizsgálataink során igyekeztünk megbízható adatokat szerezni a házasságok harmóniájáról, a házastársak együttéléséről is. A kérdőívek adataiból és az interjúkból kitűnik, hogy a házasságok többségét a felek *harmonikusnak* tartják, azzal elégedettek. A feleségek közül azonban sokan hivatkoztak arra, hogy nekik ebben a korban kellett házasságot kötniük, mert a rosszabbat cserélték fel a jobbért, de lányukat már idősebb korában szeretnék férjhez adni.

⁷ Dr. Klinger András: Magyarország népesedési helyzete az 1960-as években. (I.) Statisztikai Szemle. 1969. évi 11. sz. 1088—1089. p.

⁸ A vizsgált időszakban a családtervezés az ilyen korú feleségek között terjedt el a legnagyobb mértékben, átlagosan tervezett gyermekszámuk pedig kettő körül (1,96) volt, mint ez Dr. Szabady Egon: „Családtervezési trendek: a magyar vizsgálat” címen közzétett beszámolójából is kitűnik. Demográfia. 1968. évi 3—4. sz. 333—347. p.

6—8% azt vallotta, hogy többször vagy gyakran veszekedtek, főleg a férj iszákossága, durva bánásmódja vagy valamelyik fél féltékenysége miatt. Gyakori eset, hogy a fiatalok pár hétre (hónapra) külön is költöztek, de az esetek többségében kibékeltek és összeköltöztek. Mindezek ellenére meg kell állapítanunk, hogy a kiskorúak által kötött házasságok kevésbé stabilak, mint a többiek. Válási arányszámuk végeredményben nem magasak (3%), de a megyei átlagnál (2,3%) némileg magasabbak. Ha a Tolna megyei házasságok válási arányszámát 100-nak vesszük, akkor a kiskorúak által kötött házasságokban a válási arányszámok — a házasság tartamától függően — a következők:

9. A kiskorúak válási viszonyzata Tolna megyében

Коэффициент расторжения браков несовершеннолетних в комитате
Толна

Divorce rate of minors in Tolna county

A házasság tartama (év) (1)	Az összes házasság válási arányzáma (2)	A kiskorúak válási arányszáma (3)
1.....	100	273
2.....	100	117
3.....	100	200
4.....	100	140
5.....	100	...

Горизонтальная графа: (1) Продолжительность брака в годах; (2) Коэффициент расторжения всех браков; (3) Коэффициент расторжения браков несовершеннолетних.

Heading: (1) Duration of marriage (years); (2) Divorce rate in the total number of married; (3) Divorce rate of minors.

Bár a házasságkötéstől a vizsgálat időpontjáig csak 10 év, vagy annál is kevesebb idő telt el, általánosítható szabályként is megállapítható, hogy a kiskorúak válási aránya minden kategóriában magasabb és ez a különbség annál nagyobb, minél gyorsabban követte a válás a házasságkötést. Adatainkból ugyanilyen egyértelműen kitűnik az is, hogy a fiatalabb menyasszonyok válási arányszáma a magasabb. Ha a 16 évesekét tekintjük 100-nak, akkor a 17 éves korban férjhez menteknél 84, a 18 éveseknél pedig 46 volt ez az arányszám.

Mivel csak rövid időszakot volt módunkban megfigyelni, az abszolút számok nem nagyok. Következtetések levonására azonban mégis alkalmasak, mert mindenféle csoportosításban azonos eredményt adnak.

Általánosítható következtetések

Bár vizsgálatunk csak egy megyére terjedt ki, a kiskorúak házasságkötéseire vonatkozó néhány általános következtetés így is levonható.

Annak ellenére, hogy jogrendszerünk a kiskorúak házasságkötését csak kivételes esetekben teszi lehetővé, erre nagyon gyakran kerül sor. A fiataloknak ezt a törekvését — a vizsgált időszakban — a gyámhatóságok alig korlátozták. Az arányszámok nemcsak megyénként eltérők, hanem egy-egy megye területén belül is különböznek. A hagyományok továbbélésére is következtet-

hetünk abból, hogy ezek az arányszámok ott a magasabbak, ahol már a felzabادلás előtt is azok voltak.

A házasságok többségének létrejöttében tehát a szokásoknak kiemelkedő szerepet tulajdoníthatunk. Jelentős (15—20%) azonban azoknak aránya is, akiknél a házasságkötés oka olyan speciális helyzet vagy nehézség (terhesség, együttélés, árvaság stb.), amelynek leküzdését az új házasságtól várják.

Ezeknek az eseményeknek a létét és ilyenek létrejöttét tudomásul kell venni, ezekkel állandóan számolni kell. A házasság ilyen esetekben kifejezetten előnyös is lehet a házastársak, a születendő gyermek, vagy a házastársak szüleinek számára.

A kiskorúak házasságkötése következményei miatt vonta magára a demográfusok figyelmét.

Meg kell állapítanunk, hogy a korai férjhezmenetel nem kedvez az iskolázottság növekedésének, mert a házasságra lépett kiskorú lányok iskolai végzettség szerinti megoszlása kedvezőtlenebb a házasságkötés időpontjában, mint a később férjhez menő kortársaiké és a házas években sem javul. Talán a férfiek magasabb életkorának tulajdonítható, hogy a szakképzettség szerzésére irányuló törekvésükre vagy annak lehetőségére viszont nem gyakorolt kedvezőtlen hatást. Vizsgálatunk során szerzett adatokból kitűnt, hogy a falusi kiskorú házások lakáskörülményei viszonylag kedvezők, mert kb. 15%-uk saját lakással vagy házzal rendelkezik, mintegy háromnegyed részük pedig — családtagként — a szülőikkel együttélve kezdi meg házaseletét. Ez utóbbiak azonban önállóságukat tovább akarják növelni azért, hogy saját lakás (ház) szerzésére törekessenek. E törekvés meglehetősen intenzív (az esetek jelentős részében generációs ellentétek miatt) és annál eredményesebb, minél több év telt el a házasságkötés óta.

Nem meglepő, hogy — a korai házasságkötés ellenére — ezeknek az aszszonyoknak termékenysége nem magasabb, mint a többieké, mert minél fiatalabb a feleség, a születésszabályozás annál gyakoribb. Az átlagosnál lényegesen alacsonyabb viszont a gyermektelenek aránya.

Bár az átlagosnál magasabb a válási arányszám — a közhiedelemmel ellentétben —, a házasság felbontása nem gyakori jelenség.

Vizsgálataink alapján úgy véljük, hogy a nagyon fiatalon kötött házasságokhoz — számos negatív hatásuk miatt — az egyénnek és a társadalomnak is egyre kevésbé fűződik érdeke. Tekintve azonban azt, hogy számos esetben súlyos szociális problémák megoldását teszi lehetővé, csak adminisztratív eszközökkel küzdeni ellene hiba lenne. A szülők és az ifjúság körében végzett sokirányú nevelő- és felvilágosító munkával azonban mérsékelni lehet és kell ott, ahol létrejöttének egyetlen oka a hagyomány vagy a megszokás.

О БРАКОСОЧЕТАНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Резюме

Несмотря на то, что законы в Венгрии только в исключительных случаях дают возможность для бракосочетания лиц моложе 18 лет, почти 30% девушек выходит замуж до этого возраста. Это стремление молодых почти не ограничивалось официальными органами.

В случае таких бракосочетаний традиции могут иметь выдающуюся роль, потому что доля таких людей, вступающих в брак в молодом воз-

расте, является высокой в таких частях страны, где она была высокая и сорок лет тому назад. Около 15—20% составляет доля тех, кто в качестве причины бракосочетания указали раннюю беременность, сиротство, плохое отношение к ним родителей и т.д.

Характерной чертой этих браков является большая разница в возрасте супругов (6—7 лет) и более низкий, чем средний, уровень школьного образования. Брачная фертильность этих женщин не является более высокой, чем у других женщин, частично из-за более частого регулирования рождаемости. Бездетного брака почти нет.

Вопреки общераспространенным мнениям расторжение брака имеет место нечасто (3% в среднем за 10 лет), но все-таки более часто, чем в случае старших (2, 3%).

На основе исследований у нас сложилось такое мнение, что в Венгрии отдельные лица и общество имеют все меньше заинтересованности в заключении браков в очень молодом возрасте, так как эти браки имеют ряд отрицательных последствий.

ON THE MARRIAGE OF PERSONS UNDER AGE (RESULTS OF A STUDY IN COUNTY TOLNA)

Summary

Although the Hungarian jurisdiction allows the marriage of persons under 18 years only as an exception, almost 30 per cent of girls marry before having reached this age. This endeavour of the youth is hardly limited by the authorities.

Traditions play a great part in the contracting of these marriages because at present too the ratio of persons marrying at such a young age is high in those parts of the country where it was high forty years ago. The ratio of those indicating as cause of marriage the early pregnancy, orphanage, bad treatment by parents etc. amounts to about 15—20 per cent.

These marriages are characterized by the great difference in age between spouses (6—7 years) and by an educational level lower than the average one. Marital fertility of these females is not higher as compared to the others, partly due to the more frequent birth control. There are hardly any marriages without children.

Contrary to public belief, divorce is not a frequent phenomenon (3 per cent on the average of ten years), but it occurs more frequently than among older spouses (2.3 per cent).

On the basis of our investigations we deem that in Hungary both individuals and society are less and less interested in marriages contracted at a very young age, on account of their negative effect.

A KORASZÜLÉSEK NÉHÁNY EGÉSZSÉGÜGYI ÉS TÁRSADALMI VONATKOZÁSA PÉCS VÁROSÁBAN*

DR. VÁRBÍRÓ BÉLA — DR. BREILA ISTVÁN — DR. FARKAS GÁBOR

A koraszülöttség több irányú egészségügyi, gazdasági és nem utolsósorban társadalmi vonatkozásai miatt az érdeklődés középpontjába került.

A gyermekgyógyászt a csecsemőhalálozás, illetve a gondozási munka szempontjából, a szülést a megelőzés lehetősége miatt érinti igen közelről e kérdés. Ugyanakkor a demográfust a reprodukció, de a népesedéspolitika egyéb oldaláról is foglalkoztatja e probléma. A koraszülött kérdés nemcsak az egyén, a család, hanem emelkedő tendenciája miatt a társadalom egészét érintő komoly problémává nőtt.

Sajnos — mint ismeretes — Pécs és Baranya megye ebben a vonatkozásban az elsők között érdekelt.

Így érthető, hogy magunk is igyekeztünk e széles problémakör néhány, részünkről megközelíthető oldalával foglalkozni. Az alábbiakban az eddig vizsgált és feldolgozott több irányú pécsi adatainkat kívánjuk — csupán összefoglalás formájában — ismertetni.

Elsőként nézzük városunk szülészeti eseményeinek alakulását az elmúlt 15 év során.

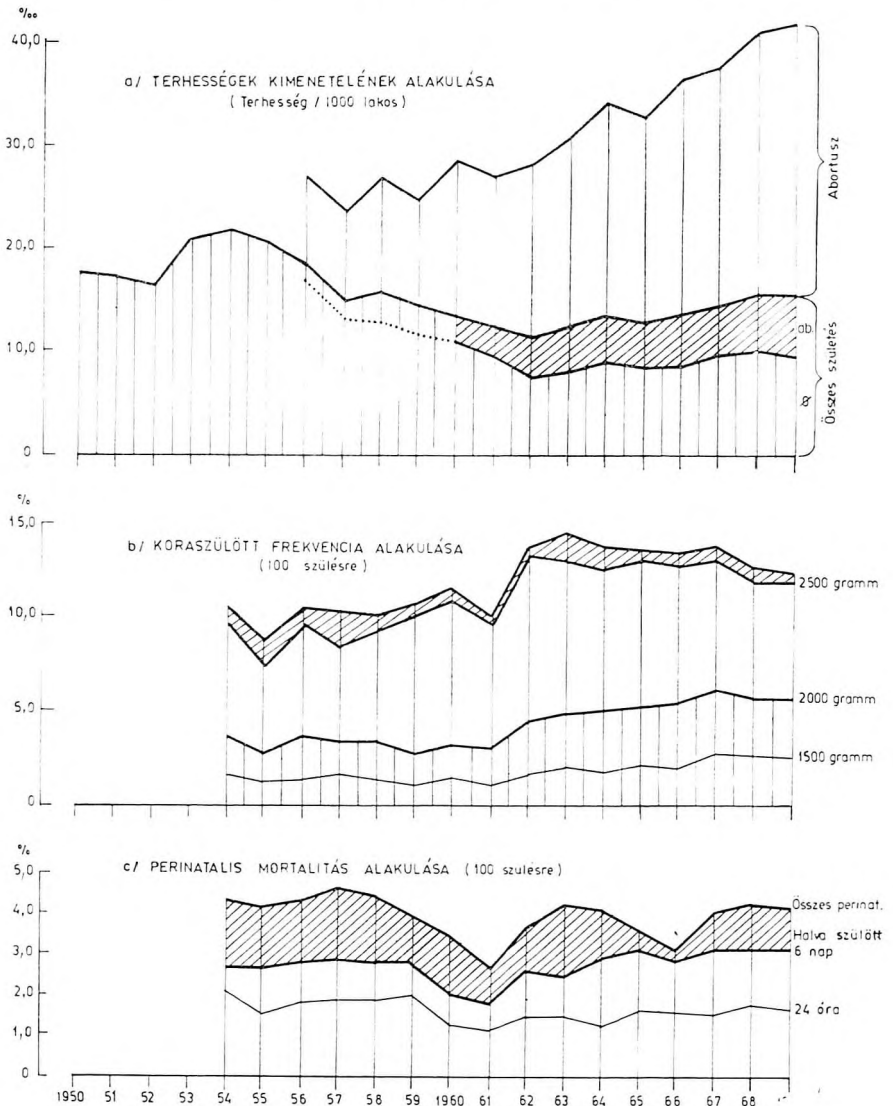
Az I. ábra a terhességek kimenetelét, tehát a fogamzások sorsát mutatja 1000 lakosra vonatkoztatva.

A legfelső vonal az összes nyilvántartott terhességet, a középső vonal a születésekre jutó hányadot mutatja.

Látható, hogy a terhességek összes száma emelkedik, ugyanakkor szembevetűnő a születésekre jutó arány csökkenése, mely a szabad abortusz törvény bevezetésével magyarázható, annak ellenére, hogy az 1962-es 11,5%-es mélypont után az elmúlt években bizonyos emelkedő tendencia tapasztalható. Ez a reprodukció szempontjából sajnálatos eltolódás azt jelenti, hogy míg 1956-ban a terhességek kereken 2/3-a végződött szüléssel (18,5%), addig ma ez az arány fordított és a terhességek 2/3-a abortusszal fejeződött be.

Mint ismeretes, a megszületett csecsemők egyéni sorsa szempontjából, de társadalmi és népességpolitikai szempontból is rendkívül lényeges az újszülött állomány születési súly szerinti összetétele. Itt is elsősorban döntőjelentőségű a koraszülöttek aránya, aminek alakulását az I/b ábra demonstrálja.

* Az MTA Demográfiai Bizottságának Dél-Dunántúli Csoportja, a TIT Demográfiai Szakosztálya és a KSH Baranya megyei igazgatósága által 1970 december 8–9-én Pécsen megrendezett ankéton megvitattott előadás.

I. Szülészeti események (Pécs)

Акушерские события (г. Печ)

Obstetric events (Pécs)

Láthatjuk, hogy a koraszülések aránya (100 összes születésre vonatkoztatva) eleinte fokozatos (1954—1961 közötti átlag 10—11% között mozog), majd 1962-ben ugrásszerű emelkedést mutat (13—14%).

Az is jól kivehető, hogy ez a növekedés elsősorban a biológiailag éretlenebb — tehát rosszabb életkilátású — 2000 g alatti súlycsoportot érintette.

Mindezen tényezők megmutatkoztak (mint ezt az I/c ábra mutatja) a perinatalis mortalitás alakulásában is. A perinatalis mortalitás — mely az

összes csecsemőhalottak csaknem 80%-át adja — döntő tényezője a koraszülöttség.

A koraszüléseknek — mint tömegjelenségnek — igen szétágazó és egymással szövődő okai között a szülési sorrendet, az anya életkorát, társadalmi-gazdasági helyzetét, az urbanizáció következményeit és a nők munkába állásának jelentőségét hangsúlyozzák.

Ha a mi viszonyainkra vonatkoztatva vizsgáljuk a kérdést — mint a II. ábra mutatja — valóban kitűnik mind a primiparák (II/b ábra), mind a fiatal korú (II/c ábra) szülő nők arányának bizonyos emelkedése.

Azonban ezen értékek nincsenek arányban azzal a komoly növekedéssel, amely megmutatkozott a koraszülött frekvencia — ezen belül is az alacsonyabb súlycsoport — emelkedésében.

Ugyanakkor a társadalmi-gazdasági helyzet alakulása — amely vitathatatlannal javult — vagy akár az urbanizáció (hasonló vagy külföldi városokban nem észlelhető a koraszülött arány ilyen mértékű emelkedése) jelentősége önmagában nem tűnik lényegesnek.

Legyen szabad rámutatni a terhességet veszélyeztető faktorra, az előzetes vetélések jelentőségére.

Ha az I. ábra legfelső grafikonjának (I/a ábra) sűrűn vonalkázott területére tekintünk, láthatjuk, hogy azon szülések száma és aránya, melyeket abortusz előzött meg, az elmúlt 8 évben emelkedik és ez a tendencia élesen egybeesik a koraszülések számának növekedésével (1962-től).

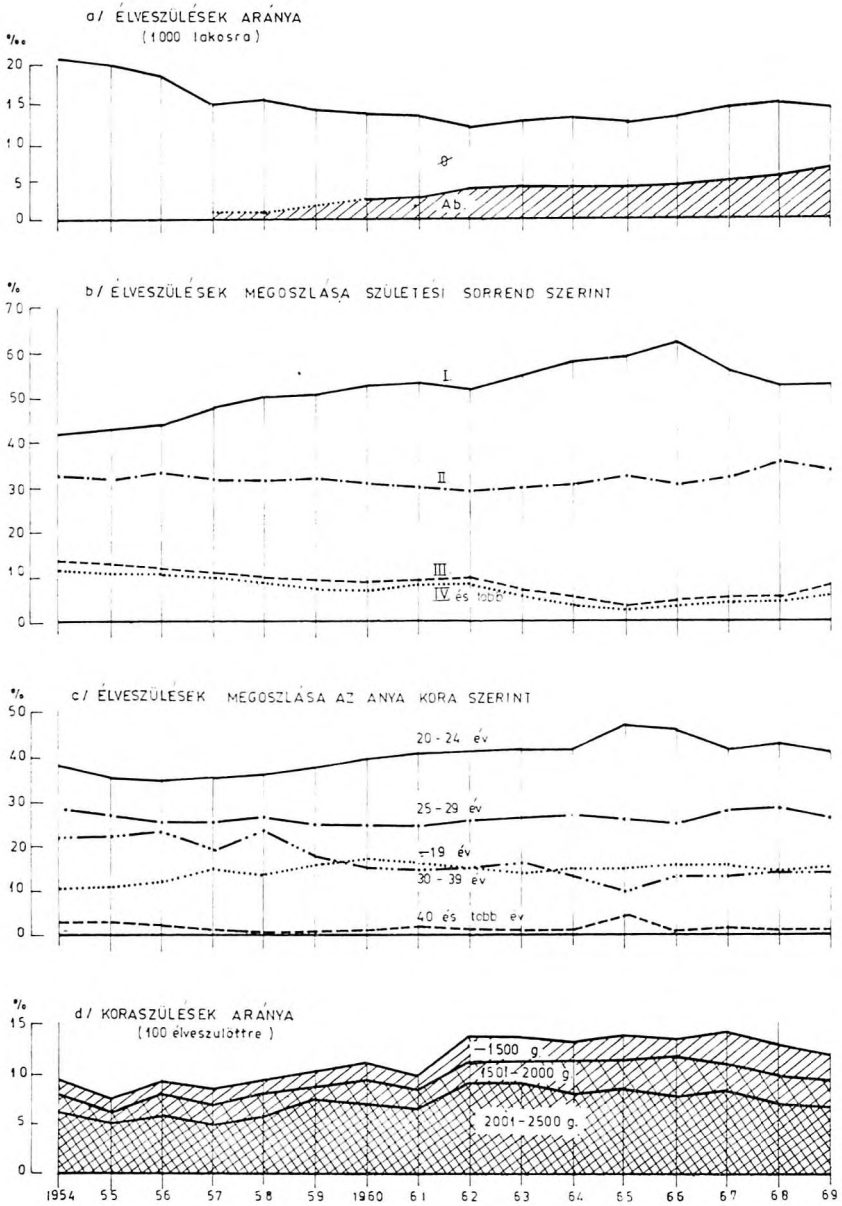
Ezen csaknem évtizedes megfigyelésünkből kiindulva városunkban mi is vizsgálat tárgyává tettük, hogy ennek az „új” momentumnak milyen kihatásai vannak az előbb ismertetett demográfiai tényezők alakulására.

Először vizsgáltuk a szülési sorrendet (III. ábra) és azon születeket, amelyeket abortuszok előztek meg. Vizsgálati anyagunk 5 év (1961—1962, illetve 1965—1966—1967) 8310 élveszülésére vonatkoznak. Az egyes oszlopok magassága a koraszülött frekvenciát mutatják, az ábra jobb oldalán látható jelzéseknek megfelelő súly szerinti bontásban. Az egyes rovatok fölött szereplő római számok a szülési sorrendet, a zárójelben levő arab számok azt fejezik ki, hogy az összes szülési esemény hány százalékát képezik az egyes csoportok.

A 8310 szülésre vonatkoztatva 12,8% körül mozog a koraszülött frekvencia. Az ábra bal oldalán levő oszlopon belül láthatjuk a súly szerinti megoszlást. A születekre eső koraszülött arányt tovább vizsgáltuk azon szempontok alapján, hogy a szülést megelőzte-e abortusz vagy sem. Megállapíthatjuk, hogy a szülést megelőző abortuszok eseteiben a koraszülött frekvencia már 17,4%-os és azon belül is jól kivehető az alacsonyabb súlykategória felé való feltűnő eltolódás. Ha azon eseteket vizsgáljuk, ahol abortusz nem fordult elő az anamnesisben, láthatjuk, hogy az követi a régi, „klasszikusnak” mondható megfigyeléseket, miszerint az először, majd a harmadszor szülőktől felfelé egyre növekszik a koraszülöttek aránya, de az immaturusok vonatkozásában egyik csoportnál sem éri el a primiparáknál észlelt arányokat.

A IV. ábrán a koraszülés frekvenciára és azon belül a súly strukturális megoszlására vizsgáltuk az anyák életkor szerinti megoszlását.

Itt is jól kivehető, hogy mindegyik korcsoporton belül, ahol a szülést abortusz előzte meg, a koraszülési arányok — azon belül is elsősorban az alacsony súlykategória — felé való eltolódás növekszik.

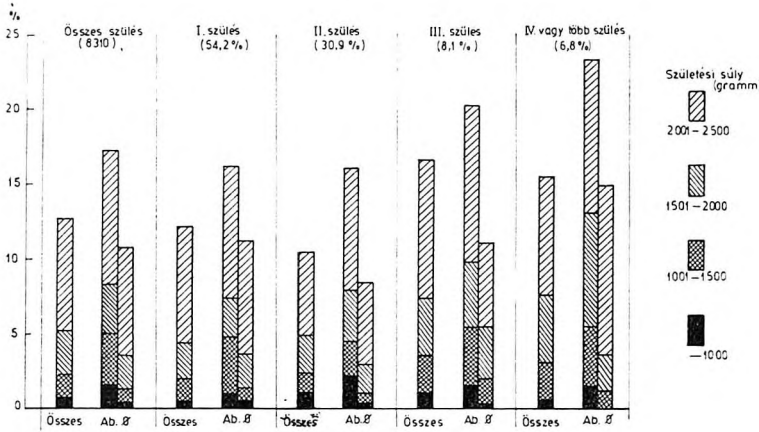
II. A szülészeti mutatók alakulása (Pécs)

Динамика акушерских показателей (г. Печ)

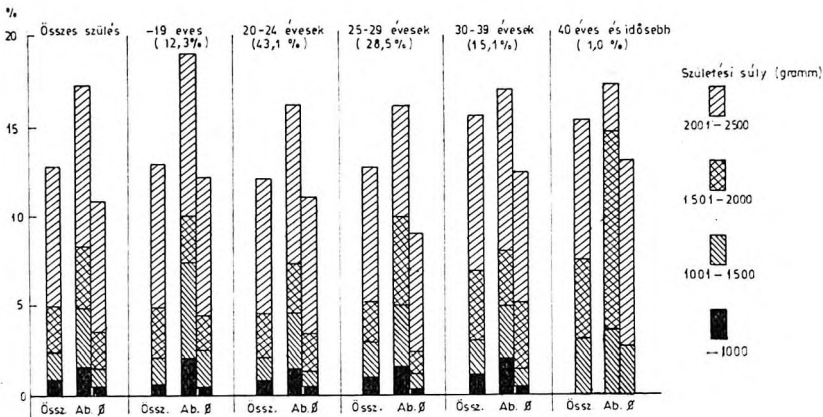
Development of obstetrical indexes (Pécs)

Megállapíthatjuk, hogy a fiatal, 19 év alatti és a 30, de elsősorban a 40 év feletti idős szülő nők esetében magas a koraszülött frekvencia és szignifikánsan látható ez minden korcsoportban, ahol a szülést abortusz előzte meg.

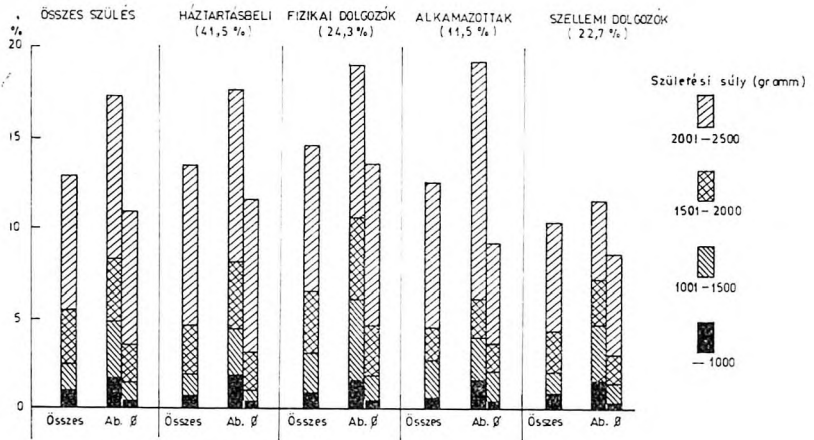
A szülő nők foglalkozása szerint is megvizsgáltuk a koraszülések alakulását (V. ábra). Ebből bizonyos fokig következtethetünk a nők munkába állásának és talán az urbanizálódásnak a jelentőségére is. Tapasztalataink szerint ilyen csoportosításban is megmutatkozik a szülést megelőző abortuszoknak a koraszülésekre kifejtett negatív hatása, ugyanakkor a foglalkozás alapján feltűnő a háztartásbeli (eltartott), a fizikai és alkalmazottak kategóriájában a koraszülések magasabb százalékos aránya a szellemi dolgozókkal szemben. A szellemi dolgozók aránylag alacsony koraszülési frekvenciája feltűnő mindkét szempontból, bár itt is jól kivehető — különösen az immaturusok vonatkozásában — a szüléseket megelőző abortuszok szerepe.

III. A koraszülési frekvencia szülési sorrend szerint
 Живорождения по порядку родов
 Live births by birth order

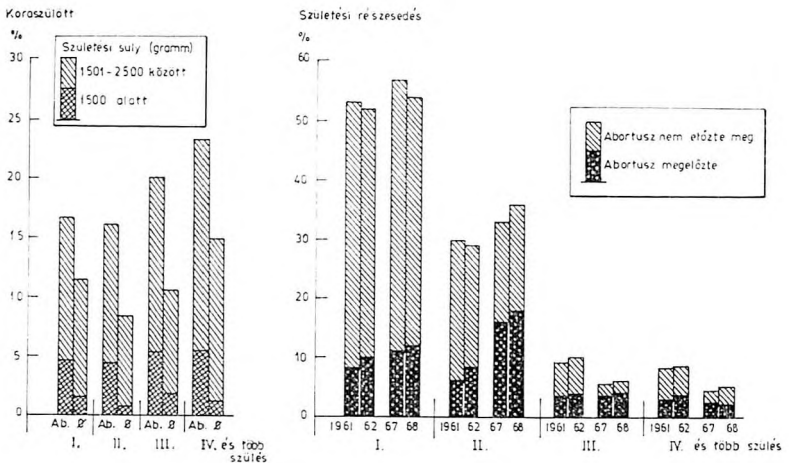
IV. A koraszülési frekvencia az anya életkora szerint
 Частота преждевременных родов по возрасту матери
 Frequency of premature births by the age of the mother

V. A koraszülések az anya foglalkozása szerint
 Преждевременные роды по профессии матери
 Ratio of premature births by the mother's occupation

A továbbiakban megkíséreljük — néhány ábrával érzékeltetni, hogy az előbbieken ismertetett demográfiai tényezők és ezeken belül a megelőző vetélések arányának változásai együttesen milyen hatással lehetnek a koraszülések alakulására.

A baloldali oszlopok a már ismertetett helyzetet demonstrálják (I—IV., illetve több szülés).

VI. A demográfiai tényezők változása és a koraszülések közötti összefüggés
 (Pécs, 7031 szülés)

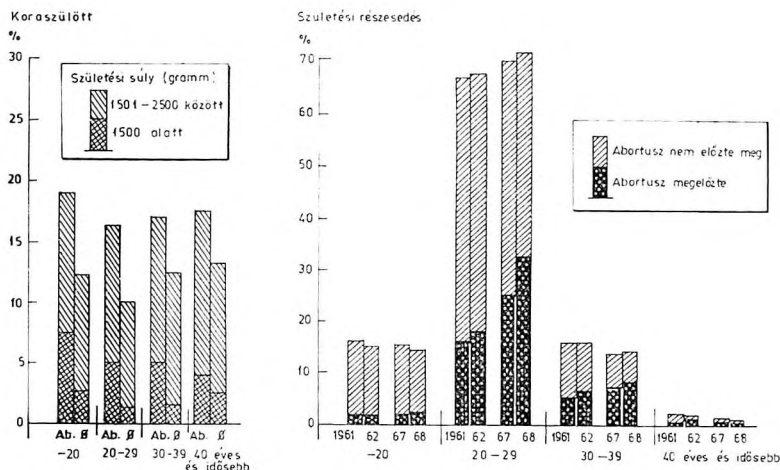
Связь между изменением демографических факторов и преждевременными родами
 (г. Печ, на основе 7031 родов)
 Relation between the change of demographic factors and premature births
 (Pécs, on the basis of 7031 childbirths)

A jobboldali oszlopsorok magasságai a lent jelzett évi bontásokban mutatják az egyes születési sorrend azonos évek összes szülei belüli százalékos megoszlását.

Az oszlopok sötét mezői azt érzékeltetik, hogy a jelzett sorszámú szüelen belül mekkora hányadát élözte meg abortusz.

Láthatjuk, hogy a primiparák elsödleges részeseése mellett a másodikk szülei száma növekedett a nagyobb számú szüelen rovására.

Ez a reprodukciós vonatkozásban sajnálatos tény, a tapasztalati meggondolások alapján a koraszülei számának csökkenéséhez kellett volna vezessen. (Alacsonyabb „koraszüelött frekvenciájú” csoport növekedésével.) Jól látható azonban, hogy e kategórián belül igen komoly mértékben meg-növekedett a megelőző abortuszok aránya is. Ez a körülmény, mint a baloldali oszlopsor mutatja, e demográfiai vonatkozás előnyös hatását — koraszülei vonatkozásában — kifejezetten rontotta. A magasabb sorszámú szüelések arányának csökkenése ellenére azoknál is e negatív irányú szituációval találkozunk.

VII. A demográfiai tényezők és a koraszüelések összefüggései: a szüelö nők életkora (Pécs, 7031 szüelés)

Связь между демографическими факторами и преждевременными родами: возраст роженицы (г. Печ, 7031 роды)

Relations between the demographic factors and premature births: age of child-bearing women (Pécs, 7031 child-births)

A szüelö nők életkorának alakulását a VII. ábra érzékelteti. (A jelzések az előzővel megegyezők.)

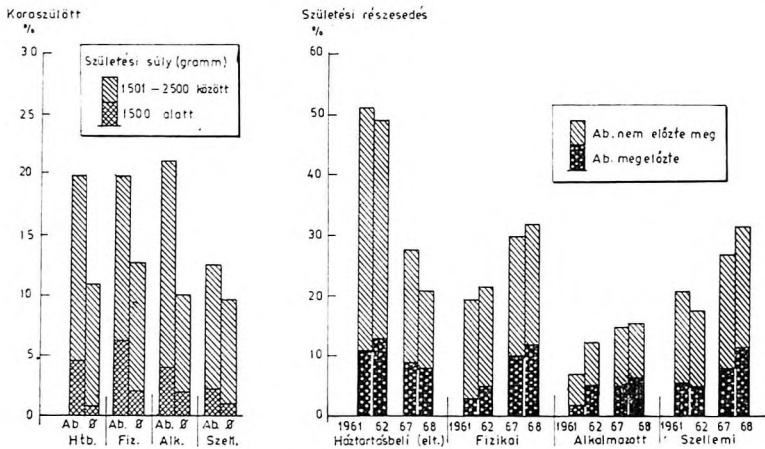
Itt is lényegében az előbbihez hasonló demográfiai viszonyokkal találkozunk.

A koraszüelések vonatkozásában a 20—29 évesek kategóriája mutatta — a múlt tapasztalata alapján — a legoptimálisabb kort.

Sajnos — mint láthatjuk — éppen ezen legmagasabb szüelési részeseesésű korcsoporton belül jelentkezett az abortuszos szüelések arányának nagyfokú növekedése (8 év alatt csaknem kétszeresére). Ez pedig — mint ez irányú

vizsgálataink is mutatják — ugyancsak komoly befolyást gyakorolt a koraszülöttek arányának megnövekedésére.

Végül a szülő nők *foglalkozásának* alakulását a VIII. ábra mutatja.

VIII. A demográfiai tényezők és a koraszültek összefüggései: a szülő nők foglalkozása (Pécs, 7031 szülés)

Связь между демографическими факторами и преждевременными родами: профессия роженицы (г. Печ, 7031 роды)

Relations between the demographic factors and premature births: occupation of child-bearing women (Pécs, 7031 child-births)

A demográfiai viszonyok megváltozása legfeltűnőbbben az ún. háztartásbeliek (eltartottak) részesedésének komoly csökkenésében jelentkezett (minden bizonnyal ezek nagyobb mértékű munkába állására, tehát az összes népességén belüli számszerű csökkenésükre vezethető vissza).

Ugyanakkor kifejezetten emelkedett egyrészt a fizikai, másrészt a szellemi munkát végző szülő nők részesedése. Ez a folyamat összességében minden bizonnyal még nem jelentkezett volna a koraszülések számának emelkedésében. Itt is jól látható azonban mindegyik kategóriában az „abortuszos szülések” arányának megnövekedése.

Ez különösen a fizikai dolgozók vonatkozásában volt rendkívül hátrányos, mivel ez a körülmény — lásd: baloldali oszlopok — elsősorban itt is az éretlenebb súlycsoport emelkedését vonta maga után (ez valóban meg is mutatkozott az elmúlt 2 év koraszüléseinek ilyen irányú eltolódásában) az összes koraszülési frekvencia csökkenése mellett ezen belül tovább növekedett az immaturusok aránya.

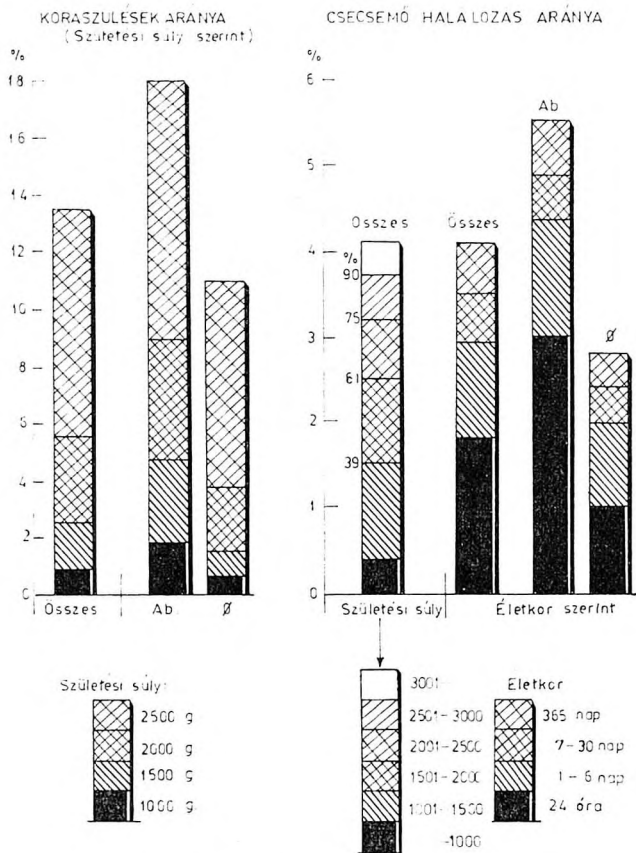
A következő IX. ábra — függetlenül az eddig tárgyalt demográfiai tényezők jelentőségétől — együttesen érzékelteti, hogy a szülést megelőző abortuszok milyen jelentőséggel bírtak egyrészt közvetlenül a koraszülésekre, másrészt közvetve a csecsemőhalálozás alakulására.

Az ábra 5 év 10 410 élveszülésére vonatkoztatott átlagértékeit mutatja.

Jól látható az a különbség, amely a szülést megelőző abortuszos esetekben, illetve abortusz nélküli szülések vonatkozásában megmutatkozik. Láthatjuk, azon esetekben, ahol előzetesen abortusz szerepel, magas a koraszül-

lési frekvencia, s azon belül is jelentős az alacsony súlycsoport felé való eltolódás.

Ami a csecsemőhalálózást illeti, világosan láthatjuk e két csoport mortalitása közti különbséget, mely szerint azon csecsemők halálózása, akik születését abortuszok előzték meg: 5,5%, ugyanakkor ahol a szülést megelőzően abortusz nem fordult elő, a mortalitás százaléka 2,8 volt.

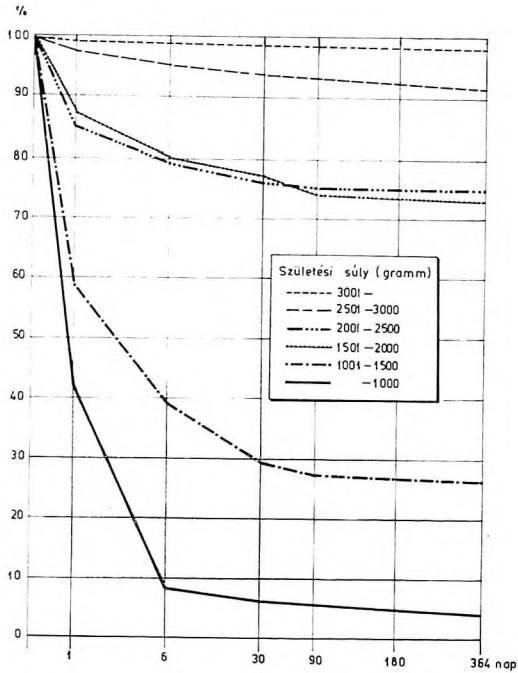

IX. A szülést megelőző abortuszok és a koraszülések, illetve a csecsemőhalálózások közötti összefüggés
 Связь между абортami, предшествовавшими родам, и преждевременным родам и, соответственно, младенческой смертностью
 Relation between abortions previous to births, on the one hand, and premature births or infant mortality, on the other hand

E különbség a születési súlystruktúra következtében döntően a perinatális halálózásban mutatkozik.

Ezek után — figyelmen kívül hagyva a szülést megelőző körülményeket — egységesen vizsgáljuk a koraszülöttségnek, mint adott biológiai tényezőnek a csecsemőhalálózáson belüli jelentőségét.

A X. ábra az elmúlt 1964—1968-as évek átlagában mutatja egyes súlykategóriák túlélési százalékát, vagyis azt, hogy 100 azonos súllyal született csecsemő közül mennyi maradt életben 1, 6, 30, 90 és 180 nap, illetve 1 éves koráig.

X. A túlélési arány az első életév különböző napjain születési súlyok szerint
(Pécs, 1964—1968; 9215 elveszülött)

Доля доживания в различные дни первого года жизни по весам при рождении

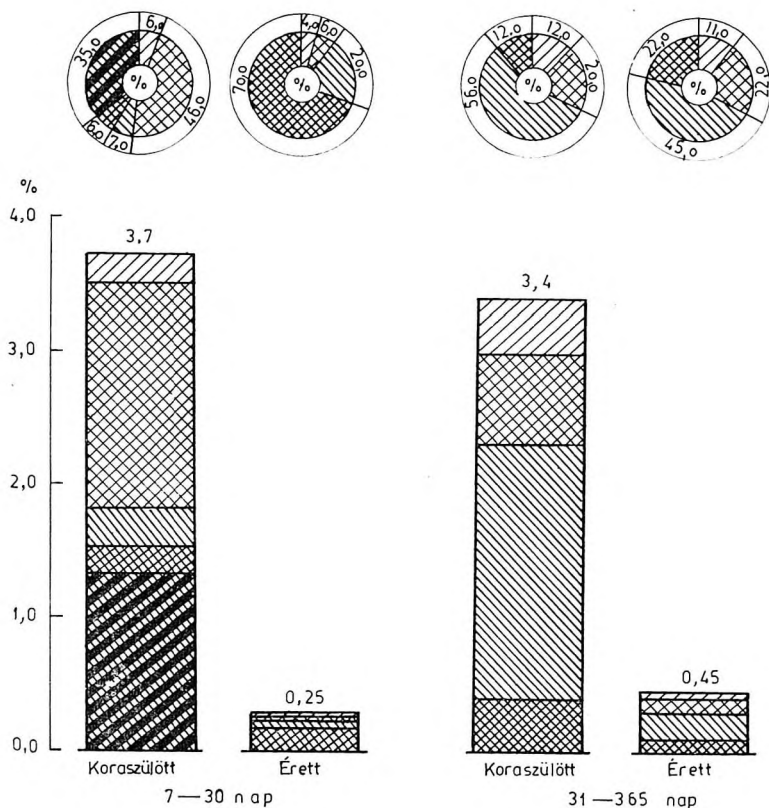
(г. Печ, 1964—1968 гг., 9215 живорожденных)

Ratio of survival on different days of the first year of life by birth weight (Pécs, 1964—1968; 9215 live-born)

Világosan látható a születési súly nagy jelentősége. Legfeltűnőbb, hogy az alacsonyabb súlyú, tehát 1000, illetve 1500 g alattiak „életvonala” már az élet első napjaiban zuhanásszerűen esik, ami azt jelenti, hogy túlnyomó többségüket még a postnatalis időszakban elveszítjük (1000 g-osoknak csak 8%-a, 1500 g-osoknak 39, 2000 g-osok már 80%-ban, 2500 g-osok pedig 95%-ban élnek túl az első 6 napot. A magasabb súlycsoportúak vesztesége ugyanakkor csupán ezrelékekben fejezhető ki).

Ezen adatok már egymagukban is jól érzékeltetik a koraszülöttek (születési súlyukkal arányos) nagy esendőségét, ami elsősorban a perinatális, illetve postnatalis időszak halálozásában jelentkezik. E „túlélési” különbség — ha nem oly szembetűnő mértékben, mint a postnatalis időszakban — de megmutatkozik a későbbi csecsemőkorban is.

Ennek néhány oki jellemzőjét azonban már, ha röviden is, de érinteni

XI. A korán és az éretten született csecsemők specifikus halálózása életkor és halálokok szerint (100 élveszületettre, illetve halottra), Pécs, 1964—1968

Специфическая смертность преждевременно и зрело родившихся по возрасту и причинам смерти (в расчете на 100 живорожденных и, соответственно, по причинам смерти) г. Печ, 1964—1968

Specific mortality of premature and mature infants by age and causes of death (per 100 live-born or causes of death), Pécs, 1964—1968

kell, mivel nemcsak népesedési, hanem széles körű egészségügyi, közelebbről a gondozási problémákra is rámutat.

Ugyancsak az elmúlt 5 év idevonatkozó értékeit mutatja a XI. ábra.

Az oszlopok magassága 100 élveszületett kora, illetve érett csecsemő összes halálózási értékeit mutatja a jelzett életnapokban.

A beosztások az egyes halálokok mortalitási részesedését, a körök cikkei

pedig a halottak ilyen vonatkozású percentuális megoszlását mutatják. A különbség mindkét korcsoporton belül szembetűnő, mind mennyiségi, mind halálloki megoszlásban.

E szerint 7—30 napos korban (első két oszlop) elvesztettük a perinatális időszakot túlélő koraszülöttek 3,7%-át, míg az éretteknek csupán 0,25%-át. A koraszülött csoport e magas halálozásaért az ante-, illetve perinatális okok (szülési károsodás és fejlődési rendellenességek) mellett azonban — mint vezető halálok — az emésztőrendszeri betegségek voltak felelősek. Ez azt jelenti, hogy a koraszülöttek 1,7%-át különböző intézeti enterális fertőzések következtében veszítettük el! Ugyanakkor az „érettek” vonatkozásában túlnyomórészt (70%-ban) a fejlődési rendellenességek szerepeltek, de ez a halálloki tényező az élveszülöttek vonatkozásában még így is a korábbinál kisebb jelentőséggel bírt (0,20, illetve 0,17).

A késői halálozás adatait érzékeltető utolsó két oszlop értékei a tárgyalt probléma szempontjából még fontosabbak. A két csoport össz-mortalitási értéke közti különbség itt is feltűnő, amennyiben az 1 hónapos kort túlélő korák halálozása csaknem 8-szorosa az éretteknek. Mindkét kategóriában a légúti betegség szerepel vezető halállokként, majd az emésztőrendszer, illetve fejlődési rendellenesség következik. Azonban reálisabban mutatja itt is e strukturális különbséget, ha kvantitatív viszonyok alapján differenciálunk. (Lásd: oszlopok beosztásai.) Világosan láthatjuk, hogy míg a korák 3,4%-os össz-postneonatalis mortalitásán belül a légúti betegségek 1,9%-ban, az emésztőrendszeriek 0,7%-ban szerepelnek, addig az érettek 0,45%-os össz-mortalitásán belül ez a hányad csak 0,2, illetve 0,1% volt. Ezek az adatok is lényegében azt demonstrálják, hogy a különböző eredetű (légúti, enterális) fertőzés prognosztikailag még az idősebb csecsemőkorban is jóval komolyabb veszedelmet jelent, ha alacsonyabb súllyal született csecsemőt érint.

Természetszerűleg felvetődik a kérdés, mi az oka, milyen körülményekben kell keresnünk ezt a komoly különbséget.

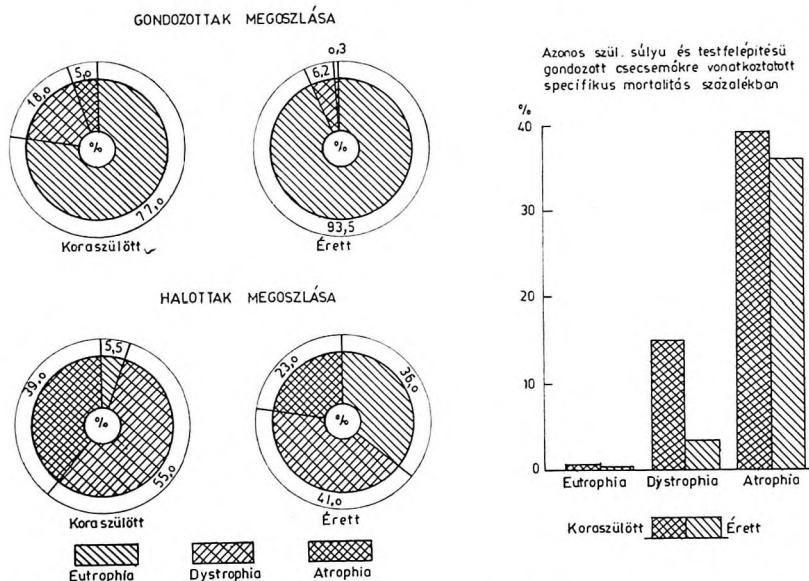
Már korábban rámutattunk: e különbség létrejöttében nagy szerepet játszik a korák fokozottabb dystrophizálódási hajlama. Mint ismeretes, a sorvadásos állapot különböző tartós vagy gyakran visszatérő, rendszerint egymással szövődő alkati, illetve környezeti ártalmak következményeként alakul ki. Ezek a negatív hatások annál inkább érvényesülnek, minél esendőbb csecsemőt érnek. Ennek megfelelően, ha egy fiatalabb koraszülött ilyen milióbe kerül és marad, dystrophizálódása szinte elkerülhetetlen.

Ugyanakkor ismeretes az is, hogy a sorvadt csecsemők mortalitása sokszorosa a megfelelő tápláltságú csecsemőkének. Ebből következik a korák magasabb postnatális halálozása is. Ezt illusztrálja a következő XII. ábra.

A bal oldali körök az egy hónapnál idősebb koraszülött és éretten született csecsemők testfelépítés szerinti megoszlását mutatja, az elmúlt 5 év átlagában: a felsők a gondozás alatt állókat, az alsók a halottakét.

Jól kivehető egyrészt, hogy a korák között több mint 10-szer nagyobb az atrophia gyakorisága, mint az éretteknél. Másrészt, hogy mindkét csoportban az exitáltak között a gondozási számarányukat jóval meghaladó százalékban találunk gyengébben táplált csecsemőket (kora: 23, illetve 94,5%, érett: 6,5, illetve 64%).

Ennek okát, mint a jobb oldali oszlopok mutatják, a különböző testfelépítésű csecsemők „specifikus” mortalitásában kell keresnünk.

XII. Az egy hónapnál idősebb koraszülött és éretten született csecsemők gondozási és halálzási viszonyai testfelépítés szerint (Pécs, 1964–1968)

Условия ухода за преждевременно и зрело родившимися младенцами старше одного месяца и их смертности по сложению тела (г. Печ, 1964—1968 гг.)
 Care- and mortality conditions of premature and mature babies over one month by physical condition (Pécs, 1964–1968)

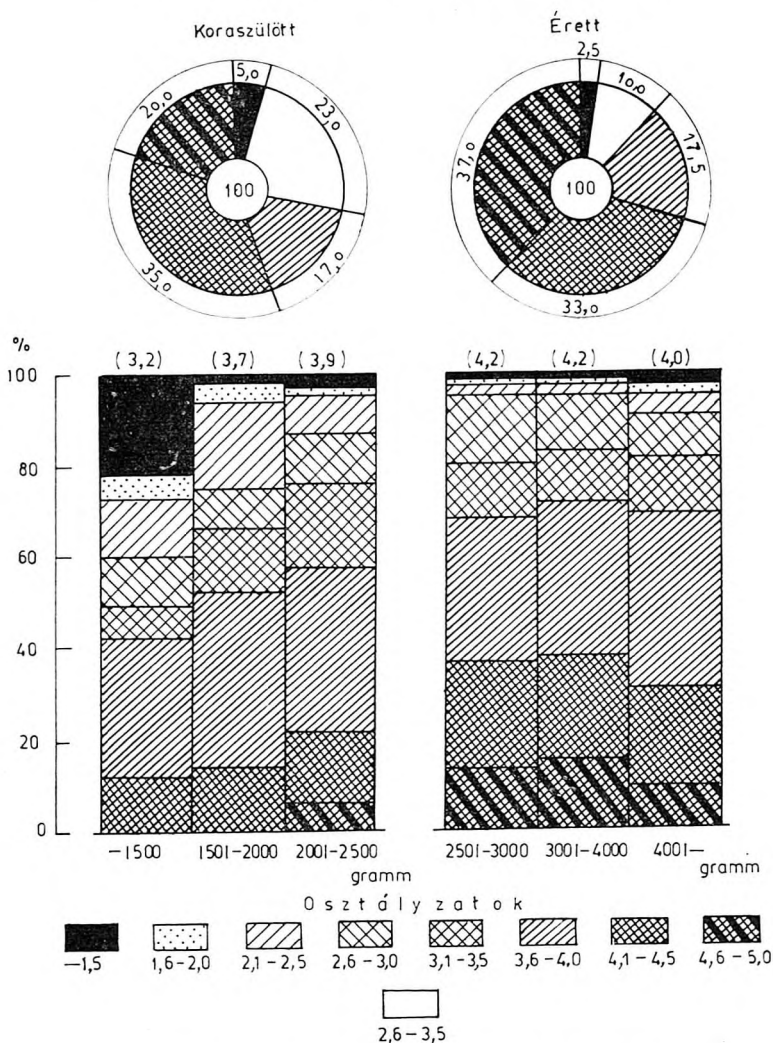
Ez a differencia azonban megmutatkozik az azonos testfelépítésű kora és érett kategóriák között is, jelezve, hogy ha a dystrophizálódáshoz vezető faktor éretlenebb szervezetet érint, az egyén a megbetegedés vonatkozásában is hátrányosabb helyzetbe kerül, mint a biológiailag éretten született hypotrophiás csecsemő.

Az eddigiekben rámutattunk a koraszülött kérdés egészségügyi és népesedéspolitikai hatásaira. Továbbiakban arra a kérdésre igyekszünk választ adni, hogy később, a társadalom számára milyen egyedekké válnak ezek a sokszor nem kis nehézségek és áldozatok árán megmentett és felnevelt gyermekek.

Ezért vizsgálat tárgyává tettük az 1968/69. tanévben iskolakötelessé vált 1073 gyermek első osztályos tanulmányi eredményeit, valamint ugyanazon korcsoport mentális károsodottságának arányait születési súly szerinti csoportosításban. Nézzük először a tanulmányi eredményeket. Ennek alakulását érzékelteti a XIII. ábra.

A felső körök cikkei a koraszülöttek, valamint az „éretten” született gyermekek átlagosztályzatainak percentuális megoszlását mutatják érdemjegyek szerinti csoportosításban (zárójelben levő számok a korák, illetve az érettek átlagosztályzatát jelzik).

Már rátekintés is észrevehető a két kategória közti különbség, mind az átlagosztályzat (3,8, illetve 4,2), mind az egyes érdemjegyek megoszlási arányaiban. Világosan látszik, hogy a koraszülött tanulók között jóval nagyobb százalékban találunk gyengébb osztályzatot (3,5 alatti volt korák: 28, az érettek: 12,5%-a).

XIII. Az I. osztályos tanulók átlagosztályzatának megoszlása születési súly szerint (100 azonos születési súlyra vonatkoztatva) Pécs, 1968/1969

Распределение средних отметок учеников первого класса по весам при рождении (в отношении 100 учеников, имеющих одинаковый вес при рождении), г. Печ, 1968/1969 гг.

Distribution of the average mark of pupils of the I. class by birth weight (per 100 children of equal birth weight), Pécs, 1968/1969

Az oszlopok beosztásai további születési súly szerinti bontásban érzékeltek ezt az arányt a kitűnő (ötös) osztályzattól az 1,5-ös átlag érdemjegyig.

A különbség elsősorban az 1500 g-on aluli születési súlyúak csoportjában feltűnő (kitűnő 0, jeles 12%-ban, elégtelen 22%-ban fordult elő), bár a többi kategóriában is megmutatkozik ez a differencia. (A jó osztályzatúak aránya születési súllyal lépcsőzetesen emelkedik.)

A továbbiakban megvizsgáltuk ugyanezen korcsoporton belül a mentálisan károsított gyermekek születési súlycsoportok szerinti megoszlását, melyet az 1. tábla mutat be.

1. Az 1968-ban iskolakötelessé vált korosztály tanulmányi eredmény és idegrendszeri károsodás szerinti megoszlása a különböző születési súlycsoportokon belül

Распределение поколения, достигнувшего школьного возраста в 1968 г.;

по отметкам и повреждению нервной системы внутри различных весовых категорий

Distribution of children having entered school-age in 1968 by school achievement and injury of nervous system within the different groups of birth weight

Születési súlyok (1)	A vizsgált gyermekek száma (2)	Átlagosztályzat (3)	Az érdemjegyek %-os megoszlása (4)				Az idegrendszeri károsodások %-os megoszlása (5)		
			5—4	3,9—3	2,9—2	1,9 alatt	Oligophren (6)	Pareticus oligophren (7)	Epilepsia (8)
1500 g alatt ..	10	3,2	40,0	20,0	10,0	20,0	10,0	—	20,0
1501—2000 g .	24	3,75	45,8	20,9	16,6	4,2	8,3	4,2	—
2001—2500 g .	83	3,9	55,4	31,4	7,2	2,4	3,6	—	—
2501—3000 g .	275	4,2	64,0	27,2	3,3	1,8	3,3	0,4	0,8
3001—4000 g .	634	4,2	69,1	24,2	3,3	1,8	1,3	0,3	0,8
4000 g felett ..	47	4,0	68,3	21,2	4,2	4,2	2,1	—	2,1
1. Koraszülöttek	117	3,85	52,5	27,6	9,5	4,4	5,2	0,8	1,8
2. Érettek együtt	956	4,15	67,6	25,0	3,3	1,9	1,9	0,3	0,8
3. Összesen ...	1073	4,1	65,9	25,3	4,0	2,2	2,2	0,4	0,9

Горизонтальная графа: (1) Весы при рождении; (2) Число обследованных детей; (3) Средние отметки; (4) Процентное распределение отметок; (5) Распределение повреждений нервной системы в процентах; (6) Олигофрены; (7) Паретические олигофрены; (8) Эпилептики.

Вертикальная графа: 1. Преждевременно рожденные; 2. Зрелые вместе; 3. Всего.

Heading: (1) Birth weight; (2) Number of children studied; (3) Average mark; (4) Percentage distribution of marks; (5) Percentage distribution of injuries of the nervous system; (6) Oligophrenic; (7) Paretic oligophrenic; (8) Epileptic.

Lateral text: 1. Premature children; 2. Mature children together; 3. Total.

Az első oszlop beosztásai a jelzett súlykategóriákra jutó esetek abszolút számait mutatják. A második számoszlop adatai a beiskolázásra kerültek átlagosztályzatait jelzik. Az ezt követő számsorok a különböző születési súlycsoportokon belül mutatják a gyermekek százalékos megoszlását érdemjegyek, valamint a tartós idegrendszeri károsodottság szerint.

Mint a legelső „összes” esetre vonatkozó számsor mutatja az 1961. szeptember 1. és 1962. augusztus 31. között született és megvizsgált 1073 pécsi gyermek közül a beiskolázottak átlagosztályzata 4,1 volt. 65,9%-a 4,0-nél jobb, és 2,2%-a 2,0-nél rosszabb osztályzatot nyert. 2,6%-a volt oligophren (ebből 0,4% pareticus is), az epilepsia pedig 0,9%-os gyakoriságban fordult elő.

Ha a koraszülött és érett csoportokra bontva vizsgáljuk a fenti értékeket, világosan megmutatkozik a prematuritás negatív jelentkező hatása mind a tanulmányi eredmények, mind az idegrendszeri károsodások vonatkozásában.

Így míg az érettek csoportjában a bukottak (1,9%) és az értelmileg

fogyatékosok (2,2%) együttesen 4,1%-ban fordultak elő, addig ez az érték a volt koraszülöttek között már 10,4% volt (4,4 + 6,0%).

Az epilepsia előfordulási aránya 0,8%:1,8% a prematurusok rovására.

Ez a különbség még jobban megmutatkozik, ha a fenti összefüggéseket további súlykategóriák szerinti bontásokban is összehasonlítjuk. Legszembetűnőbb különbséget az immaturus (1500 g alattiak) és a 3001—4000 g közötti súllyal világra jött gyermekek csoportjaiban találjuk.

Figyelemre méltó azonban az is, hogy a 4000 g feletti súlykategóriákban a bukások, valamint az idegrendszeri károsodások gyakorisága ismét növekszik. Feltűnő, hogy az epilepsia előfordulása e kategóriában az összes koraszülötteknél talált átlag értékénél is magasabb (2,1%:1,8%).

Ezen megállapításainkat még inkább alátámasztja a jóval nagyobb számú gyermekpopuláción belül elvégzett kiértékelésünk. Ezt foglalja össze a 2. tábla, mely az előbb tárgyalt kórformák súlycsoportok szerinti megoszlását mutatja.

2. Az 1—14 éves korú gyermekek, valamint ezen belül az idegrendszeri károsodottak megoszlása születési súlycsoport szerint (Pécs, 1969)

Распределение детей от 1 до 14 летнего возраста и в том числе детей с повреждением нервной системы по весовым категориям при рождении (г. Печ, 1969 г.)

Distribution of 1—14 years old children and within them of those having an injury of the nervous system by groups of birth weight (Pécs, 1969)

Megnevezés (1)	Születési súlyok (2)			
	1500 g alatt	1501—2500 g	2500 g alattiak együtt	2500 g felettiak
1. 1—14 éves gyermeklakosság %-os megoszlása (26 462 fő)	0,5	8,6	9,1	90,9
2. Idegrendszeri károsodottak %-os megoszlása:				
3. Oligophrenek (602)	2,5	18,9	21,4	78,6
4. Pareticus oligophrenek (53)	7,6	33,9	41,5	58,5
5. Epilepsiások (158)	1,9	15,8	17,7	82,3

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) Весы при рождении.

Вертикальная графа: 1. Процентное распределение детского населения от 1 до 14-летнего возраста; 2. Процентное распределение детей с повреждением нервной системы; 3. Олигофрены; 4. Паретические олигофрены; 5. Эпилептики.

Heading: (1) Denomination; (2) Birth weight.

Lateral text: 1. Percentage distribution of 1—14 years old children (26 462 persons); 2. Percentage distribution of those having an injury of the nervous system; 3. Oligophrenics (602); 4. Paretic oligophrenics (53); 5. Epileptics (158).

Az anyagunkban szereplő 26 462 gyermek közül 2412, tehát 9,13 volt koraszülött.

Ugyanakkor a 602 nem pareticus oligophrenek 21,5%-a született 2501 g-nál kisebb súllyal. A mozgászavarban is szenvedő 53 gyengeelméjű gyermek közül pedig már 41,4% volt koraszülött.

Az idegrendszerileg károsodottnak tehát a prematurusokra eső hányada a vizsgált populációban észlelt koraszülött frekvencia átlagának kétszerese (9,1%:21,4%), illetve csaknem ötszöröse (9,1%:41,5%).

Az epilepsiában szenvedő 158 gyermek 17,7%-a volt koraszülött. Tehát a prematurusokra eső arány e csoportban is csaknem kétszerese a teljes anyagban észlelt koraszülött frekvenciának (9,1%:17,7%).

Ha a koraszülöttek csoportját további súlykategóriák szerint vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az 1500 g-nál alacsonyabb születési súlyúak csoportjában az oligophrenia ötször (2,5%), a gyengeelméjűség + paresis tizenöt-ször (7,6%), az epilepsia négyszer (1,9%) gyakoribb, mint ennek a súlycsoportnak az 1—14 évesek közötti frekvenciája (0,5%).

Az 1501—2500 g születési súlykategóriában — melybe az érintett populáció 8,6%-a tartozik — az értelmi fogyatékosok 18,9%-a, a pareticus oligophrennek 33,9%-a és az epilepsiások 15,8%-a sorolható.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И НЕКОТОРЫЕ ОБЩЕСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕЖДЕВРЕМЕННЫХ РОДОВ

Резюме

Вопрос о преждевременных родах становится общественной проблемой возрастающего значения не только в отношении своих причин, но также из-за своих вредных последствий.

С помощью представления некоторых рисунков мы имели в виду иллюстрировать и демографически весьма разветвленную проблемы вопроса преждевременных родов. Хотя в отдельности и можно установить почти каждую подлежащую или, может быть, и подающую выявлению причину, совокупность причин — в качестве общественного явления — выступает в качестве результата ряда чрезвычайно разветвленных причин, влияющих друг на друга в положительном или отрицательном направлении.

Одновременно имеющиеся данные указывают и на то, что считать тот или другой фактор единственной вызывающей причиной являлся бы весьма неправильным и слишком удобным подходом, но также неправильно и вредно недооценить значение любого из них. Таким образом следует оценить и значение абортов.

Как видно, этот фактор, который можно и избежать, изменяя бывшее значение отдельных имеющихся демографических факторов, оказывает серьезное влияние на повышение числа преждевременно родившихся и, что еще более серьезно, в том числе на повышение доли незрелых.

Таким образом, первоочередной задачей должно быть предотвращение преждевременных родов, потому что как для индивидуума, так и для общества, наиболее выгодно, если они рождаются зрелыми младенцами.

SOME SANITARY AND SOCIAL ASPECTS OF PREMATURE BIRTHS IN PÉCS

Summary

The question of premature birth becomes more and more a social problem not only on account of its causes but also for the reason of its harmful consequences.

With the figures presented the authors wanted to demonstrate that premature births had a number of demographic determinants. Many of its causes could be singled out but it is far more appropriate to consider premature births as the products of interacting factors. Therefore it would be misleading to attribute entirely the premature births to any of these factors, which is the case regarding the abortions too. On the other hand none of these factors could be discarded, abortion either, which is certainly a factor having considerably modified the role of others, and which might play a role in increasing the ratio of immature infants.

The prevention of premature births has to be considered an important task both from the individual, and from the social point of view.

A CIGÁNY ÚJSZÜLÖTTEK ÁTLAGSÚLYA ÉS AZ ALACSONY SÚLY (KORASZÜLÉS) GYAKORISÁGA A SIKLÓSI JÁRÁSBAN, 1962—1970

DR. HORVÁTH MIHÁLY

A születési súly több szempontból érdemel figyelmet. 1. Általában jellemzőnek tartják a rasszra. 2. A súlyátlag az utóbbi években egyéb akcelerációs jelenséghez hasonlóan egyes országokban növekedett, különösen az alacsony csecsemőhalálozású országokban,¹ ugyanakkor nálunk jelentősen csökkent, az utóbbi 15 évben összesen mintegy 200 g-mal (*Klinger, Barsy és Sárkány, Czeizel és mt-i.*) (1, 11, 4). 3. A születési súlyok, de különösen az alacsony súlyoknak a gestációs idővel és percentillel együtt történő analízise felvilágosítást adhat a méhen belüli fejlődés zavarairól; közvetlen megfigyelési és terápiás intézkedéseket tehet szükségessé (*Fekete és mt-i.*) (5, 6).

A súlyátlag csökkenése kapcsolatos a kisebb súlycsoportok előfordulási arányának a növekedésével, és főleg a 2500 g-nál kisebb újszülöttek számának az emelkedésével. Mint ismeretes, hazánkban az ennek alapján számított koraszülött frekvencia megkétszereződött; jelenleg 10—11%-os szinten van. Ezzel szemben a kiemelkedően alacsony csecsemőhalálozású országokban 5—6% maradt (*Bognár és Czeizel*) (3).

A kis súlyú újszülöttek, és különösen a dysmaturusok számának a növekedése súlyos tehertétele csecsemőhalálozásunknak. Ezért fontos minden részlet, ami e kérdéskomplexumhoz tartozik. Különösen áll ez a lakosság azon részére, melynél e problémák élesebben jelentkeznek, és számarányuknál nagyobb mértékben befolyásolják a súlyviszonyokat, a koraszülöttkérdést és a csecsemőhalálozást. Úgy véljük — áll ez elsősorban a cigánylakosságra —, melynek az átlagos súlycsökkenést befolyásoló hatására *Hoóz* (7) nyomán *Czeizel és mt-i* rámutattak (4).

A cigány újszülöttek átlagsúlyával először 1960-ban foglalkoztunk és akkor azt 3000 g-nak találtuk. Azt is kimutattuk, hogy a rendszeresen dolgozó, jobb körülmények között élő cigánycsaládokban az átlagos születési súly, valamint a koraszülés gyakorisága megközelíti a nem cigány újszülöttek adatait. A nagyon rossz körülmények között élő családokban a koraszülöttség gyakorisága 20%, a születési súlyátlag 2873 g volt (8).

Azóta a bevezetőben említett szempontok ismét aktuálisá tették e kérdés megvizsgálását — továbbá az a körülmény, hogy — bár több vonatkozásban

¹ Fenti tendencia nem egyértelmű a fejlett — köztük az alacsony csecsemőhalálozottságú — országokban; számos ilyen országban — a rendelkezésre álló adatok alapján — a születési súlyátlag stagnálása vagy csökkenése észlelhető. (A *Szerk.* megj.)

e népcsoport fejlődésének vagyunk tanúi — a csecsemőhalálózást oly negatívan befolyásoló hatásukat évről évre regisztrálnunk kell (9).

Vizsgálati anyag és módszerek. A siklói járás területén 1962 és 1970 között született cigány újszülöttek súlyait dolgoztuk fel a szülészeti osztályok adatai, a terhességi törzslapok és a védőnői nyilvántartások alapján.

A súlyviszonyokat az alábbi tábla tükrözi:

1. A cigány újszülöttek születési súlyátllaga és alacsony vagy kis súlyú gyakorisága 1962 és 1970 között

Средний вес при рождении в случае цыганских новорожденных и частота низкого веса с 1962 по 1970 гг.

Average weight at birth of Gipsy new-born and the frequency of low weight in 1962—1970

Év (1)	Az ismert súlyú cigány újszülöttek (4)		A 2500 g alatt születettek száma (%) (5)
	száma (2)	átlagos születési súlya (g) (3)	
1962	138	2956	21,3
1963	174	3021	17,0
1964	210	2996	17,7
1965	175	2832	22,2
1966	151	2855	23,1
1967	150	2819	22,6
1968	139	2899	19,3
1969	147	2891	19,0
1970	152	2793	26,3
1. Összesen:	1436		
2. Átlag:		2900	20,8

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Число; (3) Средний вес при рождении (грамм); (4) Цыганских новорожденных с известным весом при рождении; (5) Число рожденных с весом меньше 2500 грамм.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. Средний.

Heading: (1) Years; (2) Number; (3) Average weight at birth (g); (4) of Gipsy new-born of known weight; (5) Percentage of infants born under 2500 g.

Lateral text: 1. Total; 2. Average.

A cigány újszülöttek átlagsúlya tehát nem emelkedett a legutolsó 9 évben, sőt éppen csökkent. A csökkenés a korábban számított 3000 g-os súlyátlaghoz képest átlagban 100 g (3,3%), de 1970-ben már 207 g (6,9%) volt.

A csökkenési tendencia megfelel a hazai helyzetnek: *Klinger* (11) szerint 1953-tól 1968-ig az élveszülöttek átlagsúlya országosan 3388 g-ról 3146 g-ra (7%-kal) csökkent.

A mintegy 17—18%-nyi cigány csecsemő populáció alacsonyabb születési súlyátlagának a járás összesített születési súlyátlagaira gyakorolt hatását a 2. tábla mutatja.

Tehát a nem cigány újszülöttek átlagsúlya járásunkban az elmúlt 9 évben nem csökkent, 1969—1970-ben mintegy 3%-kal emelkedett is. Ugyanakkor a cigány újszülöttek alacsony átlagsúlya miatt (1. tábla), az összesített súlyátlag nem mutatja ezt a kedvező képet — *Czeizel* és *mt-i* utalásának megfelelően (4).

2. A siklósi járás újszülötteinek súlyátalaga, 1962—1970 között
 Средний вес новорожденных в районе Шиклош, с 1962 по 1970 гг.
 Average weight at birth of new-born in Siklós district in 1962—1970

Megnevezés (1)	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
A nem cigány újszülöttek:									
1. száma	366	460	457	443	450	495	495	490	425
2. átlagsúly (g) . .	3103	3224	4141	3093	3120	3150	3174	3201	3209
3. A cigány és nem cigány újszülöttek együttes átlagsúly (g)	3084	3159	3105	3045	3070	3091	3115	3129	3100

Горизонтальная графа: (1) Наименование.

Вертикальная графа: 1. Число нецыганских новорожденных; 2. Средний вес (грамм) нецыганских новорожденных; 3. Совместный средний вес цыганских и нецыганских новорожденных (грамм).

Heading: (1) Denomination.

Lateral text: 1. Number of non Gipsy new-born; 2. Average weight (g) of non-Gipsy new-born; 3. Average weight of Gipsy and non-Gipsy new-born (g).

A 3. táblában súlycsoportonkénti megoszlásban mutatjuk be a születési súlyokat, az 1962—1970-es évek átlagában.

3. Az 1962—1970-ben született cigány újszülöttek megoszlása születési súly szerint; az egyes súlycsoportok százalékos gyakorisága

Распределение цыганский новорожденных, родившихся в 1962—1970 гг. по весу при рождении; процентная частота отдельных весовых категорий
 Distribution of Gipsy infants born in 1962—1970 by weight at birth; percentage of the frequency of different weight groups

Megnevezés (1)	Súlycsoport (gramm) (2)								
	1000 g alatt	1001—1500	1501—2000	2001—2250	2251—2500	2501—2750	2751—3000	3001—3500	3500 g felett
1. Az újszülöttek száma	7	18	62	54	147	215	358	413	157
2. Az összes cigány-csecsemő %-ában	0,4	1,2	4,3	3,7	10,3	15,0	25,0	28,8	10,9

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) Весовая категория (грамм).

Вертикальная графа: 1. Число новорожденных; 2. В процентах к общему числу цыганских младенцев.

Heading: (1) Denomination; (2) Weight groups (g).

Lateral text: 1. Number of new-born; 2. In percentage of the total number of Gipsy infants.

Úgy véljük, hogy a 3. tábla több szempontból figyelemre méltó: 1. Feltűnő a 2000 g-nál kisebb újszülöttek viszonylag kis száma (5,9%), az átlagban magas (20%-os) „kora”-arányhoz képest. 2. Feltűnően nagyak tűnik a 2000—2500 g közötti újszülöttek száma, ami az összes csecsemő 14%-a. Ez az alacsony súlyúak több mint kétharmada. (Fekete és m-t-i pécsi szülészeti klinikai anyagában az újszülöttek 7,9%-a helyezkedik el e súlytartományban).

Hazai vizsgálok (2, 6, 7, 12) közléseiből ismert, hogy a 2500 g alatt született újszülöttek kétharmada ténylegesen koraszülött, kb. egyharmada, az összes csecsemőnek mintegy 3—4%-a csupán növekedésben elmaradt, retar-

dált újszülött. (A gestatiós idő és a születési súly együttes vizsgálata szerint csaknem ugyanennyi a 2500 g feletti, valóban kora-újszülött). Kérdés, hogy ezek az arányok a cigány újszülöttekre is érvényesek-e?

E kérdés minden kétséget kizáró megválaszolása nehéz, mert a cigányok jelentékeny részénél a gestatiós idő pontosan nem állapítható meg. Mégis megkíséreljük ezt azon 435 esetben, amikor a terhességi törzslapok adatai alapján (utolsó menses időpontja, az első magzatmozgás jelentkezése stb.) nagy valószínűséggel következtetni lehet arra, hogy a magzat a betöltött 37. hét után, tehát időre született.

A 435, 9. hónapban született cigány újszülött közül 41 (9%) volt időre született alacsony súlyú. Ez annyit jelent, hogy *cigány újszülöttek között legalább kétszer, két és félszer olyan gyakori az intrauterin retardáltság*, mint nem cigány újszülöttek között. Kb. kétszer magasabb elhalálzásuknak valószínűleg ez az egyik oka.

Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy számos alkalommal észleljük cigány újszülöttek körében azt, hogy a betöltött 37. terhességi hét után születnek, 2501—3000 g közötti súllyal. A 3. tábla tanúsága szerint 15%-uk helyezkedik el ebben a csoportban. Ismerve a cigány anyák terhesség alatti állapotát, olyan betegségeit, mint pyelonephritis, toxæmia, súlyos anaemia, és ismerve az egyébként nagyon kedvezőtlen egyéb körülményeket, fel kell tételezni, hogy 2501 g felett is, tehát az „érettnek” minősített súlytartományban — az esetek jelentékeny részében tulajdonképpen retardált intrauterin fejlődéssel — esetleg intrauterin károsítottsággal állunk szemben.

E helyzetet számos ok magyarázza: 1. A cigány újszülöttek átlagsúlya azokban az években a legalacsonyabb, amikor a 2500 g alatti újszülöttek száma a 22%-ot is meghaladta. 2. A 16 éven aluli cigánynők körében egyre emelkedik a koraszülések száma: míg ennek gyakorisága 1961—1963-ban 6,2% volt, addig 1968—1970-ben már 13,8% (10). A fiatal kor pedig predestinál alacsony születési súlyra is, koraszülésre is. 3. A fiatal korú cigány szülő nők számának növekedése egyben az először szülő nők számának a növekedését is jelenti. Ezek újszülötteinek átlagsúlya 2766 g volt, míg a 2.—4. szülésből származóké 2880 g; az 5.—6. szülésből származóké 3008 g.

A kis számok és nyilvántartások problémái miatt nem tudjuk pontosan lemérni az interruptiók következményeit a cigánynőknél, s ezek hatását az újszülöttek súlyára. Mindenesetre elgondolkoztató magas számarányuk az interruptióban, ami 1966—1970-ben az összes interruptiók 17—18%-át jelentette. (Ez a cigány lakosság számarányának a kétszerese.) Ugyancsak figyelembe veendő, hogy egyre többen 5—10-szer is végeztenek interruptiót.

A fentiekén kívül sokatmondók a terhesek ellenőrzése alkalmával nyert (nem egyszer katamnesztikus) adatok, melyeket a terhesgondozás különleges feladatai miatt szükségesnek tartunk külön ismertetni.

IRODALOM

1. Dr. Barsy Gyula—Dr. Sárkány Jenő: A művi vetélések hatása a születési mozgalomra és a csecsemőhalandóságra. *Demográfia*, 1963. évi 4. sz. 427—467. p.
2. Dr. Bazsó János—Dr. Abonyi Dezső: A születési súlyra ható tényezők vizsgálata foetalis növekedés-visszamaradottságban. *Gyermekgyógyászat*, 1963. évi 3. sz. 352—358. p.
3. Dr. Bognár Zoltán—Dr. Czeizel Endre: Az ismert kórokok részesedése a kis súlyú újszülöttek (koraszülöttek) aetiologiájában. *Orvostudományok*, 1971. évi 3. sz. 231—240. p.
4. Dr. Czeizel Endre—Dr. Bognár Zoltán—Dr. Tusnady Gábor—Dr. Révész Pál: A születési súly és kis súlyú újszülöttek (koraszülöttek) gyakoriságának alakulása hazánkban. *Orvosi Hetilap*, 1970. évi 3. sz. 145—151. p.

5. Dr. Fekete Miklós és munkatársai: Újszülöttek osztályozása és veszélyeztetett újszülött-csoportok perinatalis mortalitása. *Orvosi Hetilap*. 1970. évi 48. sz. 2823—2830. p.
6. Dr. Fekete Miklós—Járai István—Mestyan Gyula: Az újszülöttkori tüdővérzés. *Gyermekgyógyászat*. 1967. évi 3. sz. 366—376. p.
7. Dr. Hoóz István: A cigányok születési jellegzetességei a sellyei járásban. *Demográfia*. 1964. évi 2. sz. 230—243. p.
8. Dr. Horváth Mihály: Adatok az alacsony születési súlyok és gyakori koraszülések létrejöttéhez. *Gyermekgyógyászat*. 1960. évi 4. sz. 111—113. p.
9. Dr. Horváth Mihály: Telepi viszonyok hatása a csecsemőhalálózásra. *Népegészségügy*. 1967. évi 2. sz. 111—113. p.
10. Dr. Horváth Mihály: A cigány szülő nők demográfiai adatai a Siklósi járásban, 1961—1971. *Demográfia*. 1971. évi 4. sz. 366—371. p.
11. Dr. Klingner András: A termékenységet befolyásoló biológiai tényezők. *Demográfia*. 1970. évi 4. sz. 394—412. p.
12. Dr. Páli Kálmán—Dr. Sápsszky Vilmos: A dysmaturitas („small for dates baby”) mint a koraszülést befolyásoló tényező. *Magyar Pедиáter*. 1971. évi 1. sz. 103—105. p.

СРЕДНИЙ ВЕС ЦЫГАНСКИХ НОВОРОЖДЕННЫХ И
ЧАСТОТА НИЗКОГО ВЕСА (ПРЕЖДЕВРЕМЕННЫХ РОДОВ)
В РАЙОНЕ ШИКЛОШ В 1962—1970

Резюме

Автор приводит изложение динамики условий веса 1436 цыганских новорожденных, родившихся с 1962 по 1970 на территории района Шиклош. Средний вес цыганских новорожденных по сравнению с 3000 грамм в 1960 г. к 1970 г. сократился на 7%. Доля новорожденных с низким весом (до 2500 грамм) составили в среднем за 9 лет 20,8%, а в 1970 г. — 26,3%. Из-за сокращения веса цыганских новорожденных стагнирует и средний вес новорожденных, хотя средний вес нецыганских новорожденных увеличился на 3%. Согласно анализу по группам до 2000 грамм родилось только 6%, в то время как 14% всех новорожденных родилось весом от 2001 до 2500 грамм. В случае 435 новорожденных низкого веса удалось установить и гестационный возраст. 9% из них родились к времени. Согласно этому среди цыганских новорожденных внутри утробы ретардированных новорожденных приблизительно в два, два с половиной больше, чем среди нецыганских новорожденных. Среди возможных причин резкое повышение числа совсем молодых (до 16 лет) рожениц; частое прибегание к интерруциям и прежде всего неблагоприятные условия беременности, которые изложены автором в другой статье.

AVERAGE WEIGHT OF GIPSY NEW-BORN AND THE FREQUENCY OF LOW
WEIGHT (PREMATURE BIRTH) IN SIKLÓS DISTRICT IN 1962—1970

Summary

Author reports on the development of the weight of 1436 Gipsy infants born in Siklós district between 1962—1970. The average weight of Gipsy new-born decreased by 7 per cent by the year 1970 as compared to the average weight of 3000 g in 1960. The ratio of new-born having a low weight (under 2500 g) amounted to 20.8 per cent in the average of 9 years and was equal to 26.3 per cent in 1970. On account of the decrease in the weight at birth of Gipsies also the average weight at birth is stagnant, although the average weight at birth of non-Gipsy new-born grew by 3 per cent. According to the analysis by groups only 6 per cent of infants were born under 2000 g of weight, while the ratio of those born with a weight of 2001—2500 amounted to 14 per cent of the total number of babies. For 435 new-born also the gestation age could be stated. Their 9 per cent were born in time with low weight. According to this among Gipsy new-born the number of intrauterine retarded new-born is approximately two and two and half times as high as among non-Gipsies. Among the possible causes of disease the great increase in the number of quite young child-bearing females (under 16 years), the frequent use of interruption of pregnancy and first of all those unfavourable pregnancy conditions can be mentioned which are described by the author in another paper.

KÖZLEMÉNYEK

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET HUSZONÖT ÉVES*

R. PRESSAT

A Francia Demográfiai Intézet (INED),¹ mely 1945. október 24-én alakult, 1971. január 22-én ünnepelte huszonöt éves évfordulóját egyrészt számos olyan személy jelenlétében, akik Franciaországban figyelemmel kísérik és segítik tevékenységét, másrészt megjelent az ünnepségen a világ demográfiájának tizenhat kiváló személyisége, hogy tanúi legyenek annak, milyen kiemelkedő helyet foglal el a francia demográfia.

Az Intézet munkájáért felelős személyek értékelték a huszonöt éves tevékenységet. Az Igazgató Tanács elnöke (*Doublet*), a jelenlegi igazgató (*Bourgeois-Pichat*), az alapító és 1962-ig igazgató (*Sauvy*), a Technikai Bizottság elnöke (*Robert Debré* professzor) és végül a felügyeletet gyakorló miniszter (*Fontanel*) tartott beszédet, majd a külföldi vendégek közül *Ansley Coale* professzor (Princeton) mint a vizsgált ügy szempontjából teljesen kívülálló, távoli megfigyelő ismertette a helyzetet megvilágító, tárgyilagos álláspontját.

Az ember fontosabb, mint az intézmény. R. Debré professzor említette ezt, aki nagy vonásokban vázolta azt az intellektuális összefüggést, amely az INED megalapítására vezetett: *François Quesnay* (1694–1774) orvos-közgazdász, a *Tableau Économique* szerzője volt *Adolphe Landry* (1874–1956) demográfiai elképzeléseinek ihletője, ő maga pedig *Alfred Sauvynak*, az INED alapítójának példaképe; Debré professzor megemlékezett még az Intézet két jelentős alakjáról, akik idő előtt elhunytak: *Sully Ledermannról*, aki az alkoholizmusról szóló munkáival vált ismertté, és a pótolhatatlan *Dr. Jean Sullerről*, aki olyan sikeresen hangolta össze a demográfia fogalmait és gondolatát a humán populációk biológiai vizsgálatával.

Az évforduló ünnepi hangulatában inkább az eredményeket méltatták és nem bíráltak. A különböző előadók az INED kutatóinak kiváló minőségű munkáit hangsúlyozták, az Intézet nemzetközi hírnevét stb. említették. Helyenként azonban azt is kiemelték, hogy figyelmet kell fordítani az alkalmazott kutatásra és hogy a kizárólagosan elméleti kutatás veszélyes. Az ilyen szavak jelentéktelennek tűnnének, ha nem tudnánk, hogy a nap ünnepélyessége sugallta a diszkréciót és rejtette el a nyilvánvaló panaszt. Egyébként az egyik napilap ezt kifejtette egy névtelen cikkben.²

Az INED születése

Az INED-et azért alapították, hogy „vizsgálja a demográfiai problémákat minden aspektusban”, hogy biztosítsa „a demográfiai ismeretek terjesztését”, és azért, hogy vizsgálja „mindazokat az anyagi és erkölcsi eszközöket, amelyek elősegítik a népesség számának növekedését és minőségének javulását”.

* *Le Concours médical*, 1971. évi február 20. A cikk eredeti címe: L'INED à vingt-cinq ans.

¹ Új cím: 27, rue du Commandeur, Paris-14e.

² Vö.: „Meg kell-e reformálni az INED-et?” *Le Monde*, 1971. évi január 23.

Ennek az alapítólevélnek tisztán natalista színezetét az akkori körülmények magyarázhatják meg: az utolsó háború után a francia népesség, amely a születések számának korai csökkenése következtében előregedett és amelyben 10 évig a halálozások száma meghaladta a születéseket, erősen nyugtalankodott jövője miatt. Később javult a helyzet, amint tudjuk, és az INED-nek már nem kellett a francia népesség ilyen megújulásának következményeivel foglalkoznia, hanem az ezt előidéző rendszabályokat kellett tanulmányoznia. Emlékezzünk csak vissza ezzel kapcsolatosan arra a nagyszámú, adatokkal illusztrált figyelemztetésre az iskolai robbanást illetően, amelyet 1948-tól kezdve tettek közzé és amelyeket közömbösen fogadtak: később és másokkal egyidőben az INED tapasztalta, hogy mily nehéz megértésre bírni a felelősöket . . .

Végül egy kb. tizenöt kutatóból álló állománnyal, anélkül, hogy lett volna egy olyan másik, már korábban működő intézet, amely iránymutatással szolgálhatott volna munkájában,³ az Intézet vezetősége a legszélesebb körben igyekszik felölelni a demográfiai kutatások tág területét és arra törekszik, hogy túllépje a népesedési problémák egyedül statisztikai közelítését. Annak érdekében, hogy az INED működési területét illusztráljuk, néhány címet közlünk az Intézet „Travaux et Documents” (Munkák és Dokumentumok) c. füzeteiből, a választást a tevékenység első tíz évére korlátozva: a franciák kívánságai a városi lakóhelyet illetően (1947), Észak-afrikai demográfiai probléma (*L. Chevalier*, 1947), A népesség öregedése és az aktív élet meghosszabbodása (*J. Daric*, 1948), Eugenetika (*J. Sutter*, 1950), Az iskoláskorú gyermekek szellemi színvonala (1950 és 1954), Franciák és bevándorlók (1953 és 1954), A házasságok termékenysége (*L. Henry*, 1953), A családi eszmék megújulása (1953), Az algériaiak Franciaországban (1955). Ez a nagyon hiányos felsorolás is jól mutatja az állandó érdeklődést az aktuális problémák iránt, ugyanakkor az az elszigeteltség, amelyben az INED demográfusai dolgoztak és főképpen a tájékoztatás hiánya a felügyeletet gyakorló miniszter részéről, lelkiismeretes irányítás nélkül tévútra vezethette volna a kutatókat a valóságtól elszakított kutatás rejtett ösvényein . . .

Egyébként, éppen a titkos jelleget róják fel bűnül az INED-nek valakinek a sugallatára a *Le Monde* cikkében. Ez a kérdés súlyos és ezzel érdemes foglalkozni.

A tudományos zsargon

A *Population*, az Intézet folyóirata nem tudta mindig elkerülni „a tudományos zsargon veszélyeit”. A vád nevetséges, ha ismerjük azt az éberséget, amellyel A. Sauvy 25 év óta, előbb mint igazgató, később mint szaktanácsadó örködik munkatársai írásbeli kifejezésmódja fölött; igen nagy egyéni munkával (néha teljes cikkeket átír), anélkül, hogy bárkit is kímélne, Sauvy át tudja adni mindenkinek a világosságnak azt a vírusát, amellyel ő a legmagasabb fokon rendelkezik. Az olvasó, aki szórakozni óhajt, olvassa el pontosan Sauvynak e néha különös és kegyetlen tanulmányait, amelyekben többek között tényekkel alátámasztva leplezi le a hivatali zsargont.⁴

Valóban, senki sem gondolna arra, hogy ilyen kifogást emeljen a matematikusok, atomtudósok vagy orvosok írásai ellen, pedig ott is, és bizonyára éppen olyan gyakran, mint máshol, vannak rosszul megírt dolgozatok. Ezen a területen azonban elismerik, hogy a szakembereknek joguk van arra, hogy nyelvüket ne értse meg akármik. Ezzel szemben, tekintettel arra, hogy a demográfia, mint a legtöbb társadalomtudomány, mindennapi életünkkel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik, amelyekre vonatkozóan mindenkinek vannak elképzelései és mindenki alkalmasnak tartja magát arra, hogy véleményét nyilvánítson, feltétlenül elvárják a szakembertől, hogy az utca emberével kezdjen beszélgetni, miközben eleméz és olyan nyelvet használ, amely az udvarias társalgás szintjén marad. Kétségtelen, hogy ha a demográfia alkalmasabb is a világi előadásmódra, mint pl. a számok elmélete, kissé naív lenne az ilyen terjesztési módot kielégítőnek tekinteni . . .

³ A japán demográfiai intézetet csak 1940-ben alapították, és munkáinak olvasóközönsége sohasem terjedt túl az ország határain.

⁴ Lásd például: „Ecart de langage” (A nyelv tévelygései.) *La Revue de Paris*, 1966. évi május.

A történeti munkák veszélye . . .

Az INED elleni támadás másik fontos pontja.

A veszély állítólag abból a konkurenciából fakad, amit a történeti munkák jelentenek „a közvetlen célokat követő” munkák számára. De vajon milyen célt szolgálnak a történeti-demográfiai munkák? Kétségtelen, hogy kritikusaink részére csak a távoli tények merész felidézéséről lehet szó, ami olyan erőket mozgósít, amelyeket jobban lehetne felhasználni akkor, ha az időszerű problémákkal foglalkoznának poros, zord nyilvántartások átkutatása helyett.

Ez azt jelenti, hogy elfelejtik, illetve nem vesznek tudomást arról, hogy a régi nyilvántartásokban szereplő demográfiai események nagy tömege sokkal gazdagabb statisztikai anyagot nyújt, mint a jelenleg ismert népmozgalmi adatok. E kincsek felfedezése a mai demográfia részére valóságos felszabadulást jelentett. A demográfus, akinek kutatásai mindeddig a rendelkezésre álló, szokásos, szerény statisztikai adatokra korlátozódtak, elméleti kutatásokba mélyülve, a régi demográfiai forrásokban teljesen új tanulmányi anyagot talált. Ilyenképpen elmondható, hogy a demográfiai kutatások módszertani megújulása a történeti források felhasználásából ered.

Alap kutatás és alkalmazott kutatás

„A kutatók, akik egyre inkább az alapvető és történeti kutatás felé fordulnak, az 1968. májusi irányelvek (?) hatására is, bizonyos mértékben vonakodnak attól, hogy a kormány által kívánt munkákkal foglalkozzanak.”

„Vajon az INED csak egyetemi intézet legyen-e, amely az alap kutatásnak szenteli magát, vagy közszolgálat, amelynek többek között az legyen a feladata, hogy a kormánynak pontos elemeket szolgáltatson politikájának meghatározásához?”

Bizonyára mindenki egyetért majd ennek az alternatívának második részével. De vajon szó volt-e valaha is az elsőről?

Valóban, azon a területen, amellyel foglalkozunk, az alap kutatás és az alkalmazott kutatás közötti megkülönböztetés túl gyakran illúzióból fakad. Néha kényelmes elnevezésekről van szó, amelyek meg nem értést, szembenállást, sőt személyek közötti versengést is lepleznek. Alap kutatásnak minősítenek olyan kutatást, amelynek horderejét nem értjük, és amelyet kissé súlyos elméleti fejtegetések formájában fejeznek ki. Alkalmazott kutatásként ismernek el ugyanakkor olyan vizsgálatot, amely időszerű problémával foglalkozik, ezt főképpen empirikus módszerekkel vizsgálja, és olyan következtetésekre jut, amelyek azonnal érthetők mindenki számára. És mégis, az első kutatás közvetlenül gyarapíthatná a legfontosabb alkalmazásokat, ugyanakkor a második, amely túl törékeny elméleti alapjaiban, talán teljesen téves értelmezést eredményezhetett volna.

Ezek után mégis meg kell említeni, hogy a nyilvánvalóság és a józan ész kissé gyöngö és néha veszélyes irányítók bármely kutatásban, beleértve a demográfiai kutatást is. Kétségtelen, hogy a népességgel kapcsolatosan jelenleg vitatott témák konkrét jellege sok embert arra ösztönöz, hogy ezeken gondolkodjék, megpróbálja vizsgálni és értelmezni ezeket a kérdéseket; ugyanakkor azonban ezek értelmetlen vállalkozások, mert nem kielégítő szellemi eszközökkel hajtják végre.

A demográfiában és számos más területen is, az alkalmazott kutatás csak az elméleti kutatás haladásával fejlődhet. Az INED részére ez utóbbi azért fontos, mert egyrészt a népességtudomány még gyermekkorát éli, másrészt pedig a népességre vonatkozó lényeges kutatás az Intézetben folyik. E tekintetben a helyzet teljesen eltérő más területek, például a közgazdaságtan helyzetétől, ahol a tudományos tevékenység számos intézet között oszlik meg; érthető, hogy ilyen körülmények között egyesek inkább az alkalmazás iránt érdeklődnek, míg másokra bízzák a tevékenységükhöz szükséges elméleti rész szolgáltatását.

Ha az INED-et egy kutatásokkal foglalkozó hivatal intellektuális dimenzióira süllyesztenék le, ez a francia demográfia elsorvasztását „elérzéstelenítését” vonná maga után.

Népesedéspolitika

Végül az INED nem vonhatja ki magát olyan tanácsok adásának funkciója alól, amelyek alkalmasak a népesedéspolitika irányítására. Kétségtelenül azért, mert az alapszabályban lefektetett egyik kötelezettségéről van szó, és azért is, mert ez kutatásainak igen hasznos területét jelenti.

Itt mégis fennáll az a veszély, hogy a felhasználók csalódása nagy lesz, és ez csorbítja a kutatók hírnevét, és már nem bíznak többé abban, hogy a demográfiai kutatás többet tehet annál, mint amennyit a tudomány állása lehetővé tesz. Vegyünk csak egy példát: a közgazdaság és a népesség közötti kapcsolatok vizsgálatát. E fontos kérdéssel kapcsolatosan sokat várnak a demográfustól, bizonyára azért, mert hisznek a szoros determinizmusban a gazdasági tényezők és a demográfiai tényezők között. Egyébként, mostanáig e tekintetben kevés bizonyosságot szereztek és kétségtelen, hogy e kutatási területen nagy erőfeszítéseket kell tenni. Nagy nehézségek merülnek fel azonban, amelyek, egy kiváló brit szakértői csoport szerint,⁵ abból adódnak, hogy hiány van szakképzett személyekben, megfelelő statisztikai adatokban, gazdasági elemzésekben, és mind e hiányosságoknak fő forrása, hogy nem kielégítő a demográfia alaptechnikájának oktatása az egyetemeken.

Egyébként sohasem tagadta senki az INED-ben, hogy érdekes lenne specifikus felvételeket végrehajtani, amelyek megszabnák több kutatás valóságos dimenzióit. Panaszképpen azonban megemlíthették, hogy nem rendelkeznek a kellő anyagi eszközökkel, nélkülözik a feltétlenül szükséges külső közreműködést, és ha tartózkodtak is ettől a feladattól, ez azért történt, mert jogosan féltek attól, hogy ilyen fajta munkát nem tudnak megfelelően végrehajtani. E területen, sokkal inkább, mint más területeken, könnyű a látszatot fenntartani többé-kevésbé tudatos mesterkedésekkel, de becsületére válik a kutatóknak, ha nem hajlandók pártolni ilyen értéktelen vállalkozást.

Vajon 25 éves működés után az INED más lesz-e, mint ami eddig volt? A külföldiek, akik nagyra értékelik és jobban ismerik, mint sok belföldi, ezen csodálkoznának. Hogyan tétélezhető fel, hogy olyan intézetet, amely modellnek tekinthető, alkalmatlannak tartsanak arra, hogy tanácsot adjon a felelős személyeknek a népesedéspolitika tekintetében? Hamarosan ilyené válna azonban, ha a csak ideig-óráig hasznosnak bizonyuló kutatás megfosztaná az INED-et jelenlegi struktúrájától.

25 ЛЕТ ФРАНЦУЗСКОМУ ДЕМОГРАФИЧЕСКОМУ ИНСТИТУТУ

Резюме

Le Concours médical от 20 февраля 1971 г. Заглавие статьи в оригинале: L' INED a vingt-cinq ans.

THE FRENCH NATIONAL INSTITUTE FOR DEMOGRAPHIC RESEARCHES IS TWENTY-FIVE YEARS OLD

Summary

Le Concours médical, 20 February, 1971. The original title of the article: "L'INED a vingt-cinq ans."

⁵ Vö.: Towards a Population Policy for the United Kingdom. Supplement to *Population Studies*. 1970. májusa.

SZAKOSÍTÁS ÉS A TUDOMÁNYÁGAK KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉS*

P. LONGONE

A Francia Demográfiai Intézet (INED) fennállásának huszonötödik évfordulója alkalmából Párizsba érkezett külföldi demográfusok az INED kutatóival együtt több munkaszemináriumon vettek részt, amelyek közül az egyik a több tudományág bevonásával végzett demográfiai kutatásokkal foglalkozott.

A kutatás a humán tudományok területén, fejlődése bármely szakában mindig a tudományágak közötti együttműködésről álmodozott, és hogy ez nem sikerült, az gyakran annak tulajdonítható, hogy nem vették figyelembe ezt a perspektívát. Vajon meghatározhatunk-e egy olyan jelenséget, amely kizárólagosan a közgazdasághoz, szociológiához, földrajzhoz vagy az orvostudományhoz tartozik? Vajon elszigetelhetünk-e egy emberi vagy társadalmi ténytet, amely eltérő tudományágakból eredő sok változót ölel fel? A szociológia, a közgazdaságtan, az antropológia, a régészet éppen úgy, mint a demográfia, megköveteli több tudományág együttműködését.

A humán tudományok közül azonban a demográfia kétségtelenül az, amely az ember és a társadalom vizsgálatának ezeregy módjával az érintkezés és kölcsönhatás legtöbb pontját nyújtja.

Egyes nem demográfus kutatók néha hajlamosak a demográfiát egyszerű statisztikai technikának tekinteni, amely arra szorítkozik, hogy a nagy számok törvényeit az olyan egyéni, illetve személyi tényekre alkalmazza, mint a halálozás, házasságkötés, születés. Ez olyan szempont, amely nemcsak aláértékeli a demográfia változó szerepét a társadalmak életében, hanem feltételezhetően nem ismeri ennek valódi jellegét.

A tiszta demográfia területén, ellentétben azokkal a területekkel, ahol a demográfiai szempontok összekeverednek gazdasági, szociológiai vagy pszichológiai megfontolásokkal a kollektív vélemények és állásfoglalások csatornáján keresztül, a kölcsönös áthatás észlelhető a demográfia és az egyéb tudományok között, ha az okokat vizsgáljuk. Még a *demográfiai elemzésben* is, amely abból áll, hogy különválasztja egymástól a jelenségeket és a szám és struktúra határait a demográfiai jelenségek intenzitásától, a multidisziplinaritás jelen van. Valóban, a kutatónak „modelleket” kell szerkesztenie, de fontos, hogy betekintést nyerjen a demográfián kívüli területekre is, ha ezeket a modelleket jól akarja megszerkeszteni; talán már rendelkezik ilyen ismeretekkel és akkor a „több tudományág együttműködését” önmagában valószínűsíti meg, talán ezeket az ismereteket egy közbülső tudomány szakemberétől szerzi meg kutatási témájától függően; ha meg akarja határozni a modellbe felvett paraméterek értékeit, akkor kérdéseket kell feltennie — amelyekre az ismeretek jelenlegi állása mellett néha nem is kap választ — a biológusnak, orvosnak, közgazdásznak.

A tudományágak keveredése — és a demográfus szerepe — a vizsgált témák és a kutatási szakasz szerint változik; néha a demográfus lesz, természetesen a munka irányítója, más körülmények között csak aránylag másodrendű vonatkozásban kéri ki tanácsát.

* *Population et Sociétés*. Párizs. 35. sz. 1971. évi április. A cikk eredeti címe: Spécialisation et multi-disciplinarité.

Néhány példával illusztráljuk állításunkat és a helyzetek változatosságát.

Valamely fejlődő ország fejlesztési tervének vizsgálatához, éppen úgy, mint egy franciaországi régió rendezéséhez többek között a közgazdászok, agrónomusok, pénzügyi szakemberek, demográfusok, városrendezők részvétele és közreműködése szükséges, és önkényeskedés lenne, ha valamelyik szakértőnek adnánk az elsőbbséget.

Ha az etnológus, orvos, demográfus, pszichológus kis elszigetelt népeiséget és ennek fejlődését akarja vizsgálni a népességgenetikai ismeretek előmozdítására, a demográfus módszerei fontosak lesznek.

Azok a feltételek, amelyek mellett a gazdag és szegény országok iparcikket és nyersanyagokat adnak el egymásnak (relatív árak, amit cserekapcsolatnak nevezünk), állandóan változnak (egyébként rendszerint teljesen kedvezőtlenül a szegény országok számára); ha vizsgálni kívánjuk e jelenség okait, kétségtelen, hogy a gazdasági és politikai tényezők lesznek a legmeghatározóbbak, habár a tudományos-műszaki vonatkozások is szerepet játszanak (a mezőgazdaság és az ipar termelékenységének megfelelő haladása). Ami a tisztán demográfiai vonatkozásokat (a népesség növekedési arányszáma, a keresők és eltartottak eltérő struktúrái) illeti, ezeket is figyelembe kellene venni, habár valószínűleg csak másodlagos szerepet játszanak.

Ezzel szemben, amikor vizsgáljuk az utolsó 50 évre vonatkozóan a cse-csemőhalandóság csökkenésének ütemét a születést követő 52 hét alatt, a demográfusnak jut a fő szerep, és végső soron a statisztikai adatokból olyan törvényt alakíthat ki, amely lehetővé teszi e halandóság több vonatkozásának megkülönböztetését és mérését. Amikor azonban meg kell magyarázni e csökkenés különböző okait és mérlegelni ezek hatásait, a különböző szakembereknek együtt kell működniük a demográfussal, mert amikor külső kausalitásról van szó: földrajzi, egészségügyi, gazdasági és nem tisztán demográfiai tényezők hatásáról, akkor szükséges az együttműködés más tudományágakkal.

Összegezve a mondottakat, megállapítható, hogy a humán tudományok vizsgálata mindig több tudományágat ölel fel, a demográfusnak mindig megvan a helye ebben a vizsgálatban, de téves lenne ezt már eleve úgy meghatározni, mint hogyha valamennyi kutatási téma azonos lenne.

Ilyen körülmények között paradoxon, hogy az oktatás (majdnem valamennyi fejlett országban) az intenzívebb és gyorsabban fejlődő szakosítás felé halad és ugyanakkor a társadalmi jelenségek megfigyelése a tudományágak összefonódását mutatja. Valószínű — és sajnálatos —, hogy a termelő „működési” hatékonysága alkalmazkodik ehhez a szakosításhoz, de ha a termelőberendezés teljesítményét optimálisnak tekinti, akkor az embert e berendezés hajtókerékévé teszi anélkül, hogy személyi teljesítményének optimumával történne.

Mindenesetre a kutató nem függhet a „morzsalékos” munka viszonyaitól; igaz, hogy az ismeretek csodálatos fejlődése feltétlenül ritkítja az enciklopédistákat, ennek ellenére a tudomány embere legyen bizonyos mértékben sokoldalú és legalábbis nyílt elméjű, értse meg a többi tudományágat, mert ez a tudományágak közötti együttműködés megvalósításának alapfeltétele.

Régebben a nagy felfedezők azok voltak, akik a kor ismereteit asszimilálva, saját magukban valóstították meg a több tudományág összekapcsolását. Ezentúl a megművelt szántóföld nagysága nem teszi lehetővé, hogy minden barázdát ismerjünk, de a vizsgált társadalomtudományi problémák jellege megköveteli a különböző tudományágak összehangolását, továbbá azt, hogy ezek kölcsönösen kiegészítsék egymást.

Nyilvánvaló, hogy ennek megvalósításához egyre nagyobb szükség van a csoportos munkára. Egyébként nem olyan egyszerű hasznosítani a különböző tudományágakat a szakemberek intellektuális szükségletének megfelelően. Legalább két feltétel szükséges: különleges szellemi beállítottság és a közös nyelv minimuma, egy másik feltétel kedvező: kettős képzettség.

Az intellektuális szerénység és a nyílt elme lehetővé teszi, hogy reálisan *hallgasság meg* más szakemberek álláspontjait; e magatartás nélkül esetleg nem történik más, minthogy egymás mellé helyezik a téma különböző lehetséges megvilágításokban történő közelítését, míg a sok tudományágat felölelő kuta-

tás célja, hogy áthatoljon ezeken az ismereteken és speciális megvilágításokon, újabb ismereteket fakasztva a közös munkából.

A nyelv közös nevezője nélkül a közös vállalkozás gyakran nekiütközik majd a tudományos közölhetetlenség falának, annál is inkább, mert minden egyes tudomány el akarja magát szigetelni, kialakítva saját zsargonját és közben elfelejtik, hogy egyszer már létezett egy hagyományos közvetítő nyelv: a francia. Abban a pillanatban azonban, amikor a humán tudományok hatalmukba kerítik az egzakt tudományok módszereit és eszközeit, az a képesség, hogy megértik és alkalmazzák a matematikát bizonyos szinten, értékes érintkezési eszközt jelent; a matematikai megszővegezés önmagában véve nem tekinthető célnak; eszközzé válik, de olyan eszközzé, amelynek kezeléséhez a kutatóknak érteniük kell.

Úgy tűnik, hogy az elme nyíltsága és az a képesség, hogy túllépjünk saját szakmánkon, fokozódik és ennek következtében nagyobb a hajlandóság a több tudományágat összekapcsoló munka iránt abban az esetben, ha jól ismerünk legalább két tudományágat. Ebben a tekintetben a demográfiai képzés Franciaországban kielégítő, mert a már más tudományágban (közgazdaság, földrajz, szociológia, például) diplomát szerzett hallgatókat részesítik olyan oktatásban, amely demográfus szakértői oklevélre vezet. Ez a kettős képzés már lehetővé teszi a megfigyelő számára, hogy összekapcsolja a demográfiai jelenségeket és ezek vizsgálatának technikáját a közgazdasági, szociológiai vagy orvosi elemzéssel.

A több tudományág összekapcsolása nemcsak az ismeretek fejlesztéséhez szükséges, hanem gazdagítja minden cselekvő személy elméjét, fokozza kutatói kapacitásukat és emberi értéküket azáltal, hogy tudatossá teszi kölcsönös függésüket és lehetőségeik határait.

СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ ОТРАСЛЯМИ НАУКИ

Резюме

Population et Société. Париж № 35 за апрель 1971 г. заглавие статьи в оригинале: Spécialisation et multi-disciplinarité.

SPECIALIZATION AND MULTI-DISCIPLINARITY

Summary

Population et Société. Paris. No 35. April, 1971. The original title of the article: "Spécialisation et multi-disciplinarité."

FIGYELŐ

HÍREK

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF) igazgató tanácsa 1971. októberében Londonban tartott ülésén megválasztotta az IPPF vezetőségét az 1972–73. évekre. Az IPPF új elnöke *Dr. Fernando Tamayo* (Kolumbia) lett.

ИЗВЕСТИЯ

Совет директоров Международной Федерации по планированию семьи на своем состоявшемся в октябре 1971 г. в Лондоне заседании избрал руководство Международной Федерации на 1972—1973 гг. Новым президентом Международной Федерации по планированию семьи стал *д-р Фернандо Тамайо* (Колумбия).

NEWS

The Governing Body of the International Planned Parenthood Federation (IPPF) at its meeting in London in October 1971, elected the officers of the IPPF for 1972–1973. *Dr. Fernando Tamayo* (Colombia) became the new President of the IPPF.

A TERMÉKENYSÉGET BEFOLYÁSOLÓ TÖRVÉNYHOZÁS TANULMÁNYOZÁSÁRA LÉTREHOZOTT MUNKACSOPORT BUDAPESTI ÜLÉSE

1971. november 26–28-án Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának rendezésében tartotta első ülését a Nemzetközi Népeségtudományi Unió és a Bécsi Társadalomtudományi Központ által közösen létrehívott szakértői csoport. Az ülés feladata az európai országok termékenységet befolyásoló népesedéspolitikai jogalkotás témakörében megindítandó nemzetközileg koordinált kutatás terveinek kialakítása volt. A tizennégy külföldi résztvevővel megrendezett találkozó — melyen a Nemzetközi Népeségtudományi Uniót prof. Eugene Grebenik főtitkár és Bruno Remiche ügyvezető titkár, a Bécsi Társadalomtudományi Központot dr. Riccardo Petrella igazgató képviselték — a tervezett kutatás célját, tartalmát, kereteit, a résztvevő országok körét, a program időbeli beosztását és az Unió, illetve a Bécsi Központ közötti együttműködés formáit tárgyalta meg.

Az értekezéslet a különböző jogrendszerű országok termékenységre vonatkozó — azt közvetlenül vagy közvetve befolyásoló — jogszabályok tanulmányozását jelölte meg általános célkitűzésként. Ennek keretében két fő feladat különböztethető meg: az egyik (a vizsgálat első szakaszában) az ide vonatkozó népesedéspolitikai anyagok összegyűjtése és összehasonlítása, a másik (távlati jellegű) a népesedéspolitikai hatékonyságának nemzetközi összehasonlító vizsgálata az európai országokban. Az értekezéslet közvetlenül a kutatások első szakaszának körvonalazásával és beindításával foglalkozott, bár a résztvevők hangsúlyozták, hogy a kutatások teljes eredményét célszerű volna a Népeségtudományi Unió 1973. évi liège-i konferenciájára, illetve az 1974. évi harmadik Népesedési Világkongresszusra publikálni.

Az értekezleten élénk vita alakult ki a tanulmányozandó témakör pontos körülhatárolását illetően. Megállapodás történt, hogy a normatív jogszabályokon kívül a joggyakorlatot és a szociálpolitikát is be kell vonni a megfigyelés körébe. Ugyanakkor viszont a termékenységi szempontból esetleg releváns szokások, társadalmi konvenciók nem képezik a vizsgálat tárgykeretét. A közvetlenül népesedéspolitikai célzatú jogszabályokon kívül vizsgálандók az elsődlegesen más céllal alkotott, de demográfiai kihatással is járó jogszabályok, állami intézkedések is.

A vizsgálat első szakaszában a következő témakörökre kell kiterjednie az egyes országok felkért szakértői által készített jelentésnek:

1. A házasságkötésre és a házasságok megszűnésére vonatkozó jogszabályok (házasságkötési életkor, más ide vonatkozó szabályok, válás stb.).

2. A nemzésre és a kisgyermek védelmére vonatkozó jogszabályok (fogamzásgátlás, abortusz, sterilizáció; a szüléssel kapcsolatos társadalmi juttatások, anya- és csecsemővédelem, gyermekellátás).*

3. A gyermekekre vonatkozó jogszabályok (iskolarendszer, oktatási költségek, a munkavállalási kor minimuma).

4. A család gazdasági helyzetére vonatkozó jogszabályok (családi pótlék, családi állapot szerinti bérezés és adózás, családi szempontok a lakásjuttatásnál).

5. Az asszonyok helyzetére és foglalkoztatottságára vonatkozó jogszabályok (munkavállalás és elbocsátás, munkaidő és részmunkaidő, nem szerinti különbségek a bérezésben stb.).

6. Nem teljes családok (egyedülálló anyák és a házasságon kívüli gyermekek helyzete).

A következő országok részvételét javasolták a vizsgálatban:

Bulgária
Csehszlovákia
Egyesült Királyság
Franciaország
Hollandia
Jugoszlávia
Lengyelország
Magyarország
Német Demokratikus Köztársaság
Német Szövetségi Köztársaság
Olaszország
Románia
Svájc
Svédország
Szovjetunió
Törökország

Megállapodás történt, hogy *prof. Livi-Bacci* és *dr. Szabady Egon*, a kutatás társigazgatói útmutatót adnak ki a résztvevő országok szakértőinek az anyag összeállítására vonatkozóan (ez időközben már megtörtént). Az egyes országok szakértői által összeállított előzetes jelentéseket 1972 májusában vitatja meg a csoport második ülése; az ott elfogadott elvek alapján kialakított végleges jelentések pedig 1972 végén kerülnek megtárgyalásra.

* Nem döntötték el, hogy az egyes országok jelentése kiterjedjen erre a pontra is, vagy sem.

БУДАПЕШТСКОЕ ЗАСЕДАНИЕ РАБОЧЕЙ ГРУППЫ, СОЗДАННОЙ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, ОКАЗЫВАЮЩЕГО ВЛИЯНИЕ НА ФЕРТИЛЬНОСТЬ. С 26 по 28 ноября 1971 г. проводила в Будапеште в организации Демографического Комитета Венгерской Академии Наук свое первое заседание группа специалистов, созданная совместно Международным Демографическим Союзом и Вьенским Центром Общественных Наук. Задачей заседания являлась разработка планов международно координированных исследований намеченных к проведению по теме законодательства в области политики населения, оказывающего влияние на фертильность в европейских странах. Организованная при участии четырнадцати специалистов встреча, на которой Международный Демографический Союз был представлен профессором Эженом Гребенником и исполнителем-секретарем Бруно Ремеше, и Вьенский Центр общественных наук — директором д-р Рикардо Петрелла, обсудила вопросы о цели, содержании, рамках запланированных исследований, о круге стран-участниц исследований, о графике программы и о формах сотрудничества между Союзом и Вьенским Центром.

В качестве общей цели заседанием было намечено изучение законных положений, оказывающих прямое или косвенное влияние на фертильность в странах с различными законодательными системами. В рамках этого можно различить две основные задачи; первая (на первом этапе исследований) — сбор и сопоставление соответствующих материалов в области демографической политики, а вторая (в перспективе) — международное сопоставление эффективности демографической политики между европейскими странами. Заседание занималось прямо намечением и пуском в действие первого этапа, хотя участниками было подчеркнуто, что полные результаты исследований было бы целесообразно представить в опубликованной форме на рассмотрение Конференцией Международного Демографического Союза, проводимой в 1973 г. в г. Лиэж, и, соответственно, Третьим Всемирным Демографическим Конгрессом, проводимым в 1974 г.

На заседании была проведена оживленная дискуссия в связи с точным ограничением намеченного к изучению круга тем. Была достигнута договоренность о том, что в круг изучения следует включить, кроме нормативных законных положений, и судебную практику и и социальную политику. Однако, навыки, могущие иметь отношение к фертильности, и социальные конвенции не будут служить предметом изучения. Кроме законных положений, имеющих прямую демографическую цель, изучению будут подвергаться и законные положения и государственные мероприятия, принятые для других целей, но имеющие и демографические последствия.

На первом этапе исследований составленный приглашенными специалистами отдельных стран отчет должен будет охватить следующие темы:

1. Законные положения о заключении и расторжении браков (возраст при заключении брака, прочие соответствующие законные положения, развод, и т.д.).

2. Законные положения о деторождении (противозачатие, аборт, стерилизация; общественные льготы, связанные с родами, защита матери и ребенка, обеспечение детей).

3. Законные положения о детях (школьная система, связанные с образованием расходы, минимальный возраст поступления на работу).

4. Законные положения об экономическом положении семьи (семейная надбавка, система заработных плат и налогов по семейному состоянию, учет семейных условий при распределении квартир).

5. Законные положения о положении и занятости женщин (поступление на работу и увольнение с работы, рабочее время и неполное рабочее время, различия в заработных платах по полу и т.д.).

6. Неполные семьи (положение одиноких матерей и родившихся вне брака детей).

Было предложено участие следующих стран в исследованиях:

Болгария

Чехословакия

Объединенное Королевство

Франция
 Голландия
 Югославия
 Польша
 Венгрия
 Германская Демократическая Республика
 Федеративная Республика Германии
 Италия
 Румыния
 Швейцария
 Швеция
 Советский Союз
 Турция

Была достигнута договоренность о том, что содиректора исследований *профессор Ливи-Баччи* и *д-р Эног Сабади* издадут указатель для специалистов стран-участниц исследований о составлении материалов (между тем это было сделано). Предварительные отчеты, составленные специалистами отдельных стран, будут обсуждены на втором заседании рабочей группы в мае 1972 г., а окончательные отчеты, разработанные на основе принятых на втором заседании основных принципов будут рассмотрены в конце 1972 г.

THE BUDAPEST MEETING OF THE WORKING GROUP FOR THE STUDY OF LEGISLATION INFLUENCING FERTILITY. The joint Working Group of the International Union for the Scientific Study of Population and the European Centre for Coordination of Research and Documentation in Social Sciences (Vienna) held its first meeting organized by the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Budapest on 26–28 November, 1971. The task of the meeting was to develop the plans of an internationally coordinated research on population policy legislation influencing fertility in European countries. At the meeting organized with 14 foreign participants—at which the International Union for the Scientific Study of Population was represented by the Secretary General Prof. Eugene Grebenik and the Executive Secretary Mr. Bruno Remiche, and the European Centre for Coordination of Research and Documentation in Social Sciences by the Director Dr. Riccardo Petrella—the aim, content, framework of the planned study, the countries to be included in the research, the timing of the program and the forms of collaboration between the Union and the Vienna Centre were discussed.

As a general aim the meeting indicated the study of legislation directly or indirectly influencing fertility of countries with different legal systems. Within this two main tasks can be distinguished: the one is the collection and comparison of respective materials on population policy (in the first stage of the study), and the other the international comparative study of the efficacy of population policy in European countries (in long run). The meeting directly dealt with the questions of the outlining and the starting of the first stage of research, although the participants stressed that it would be advisable to publish the complete results of the research for the Liège Conference of the International Union for the Scientific Study of Population in 1973 and for the third World Population Conference in 1974.

At the meeting an animated debate developed on the exact delimitation of the subjects to be studied. They agreed to include, beside the normative legal rules, also the legal practice and social policy in the scope of investigation. At the same time, however, customs, social conventions possibly relevant in respect of fertility will not be studied. Beside legislation of direct population policy aim also those laws and state provisions should be investigated which primarily were developed for another purpose but also exert a demographic effect.

In the first stage of the study the reports to be compiled by the invited experts of certain countries should comprise the following subjects:

1. Legislation concerning marriage and termination of marriage (minimum age at marriage and other rules of this respect, divorce etc.).
2. Legislation concerning procreation and children during their infancy (contraception, abortion, sterilization; social benefits concerning delivery, protection of mothers and infants, care for children).

3. Legislation concerning children after infancy (school system, costs of education, minimum working age).*
4. Legislation concerning the economic status of the family (family allowances, wag-ing and taxation by marital status, family aspects at the allocation of housing).
5. Legislation concerning women's employment and status (employment and dismissal from work, working hours and part time jobs, wages according to sex etc.).
6. Incomplete families (status of unmarried mothers, status of illegitimate children). The following countries were proposed to participate in the study:

Bulgaria
 Czechoslovakia
 Democratic Republic of Germany
 Federal Republic of Germany
 France
 Hungary
 Italy
 Netherlands
 Poland
 Rumania
 Sweden
 Switzerland
 Turkey
 United Kingdom
 USSR
 Yugoslavia

It was agreed that Prof. Livi Bacci and Dr. Egon Szabady, the co-directors of the re-search will prepare guide-lines concerning the completion of the material for the experts of the participating countries (in the meantime this was already done). The draft reports to be prepared by the experts of the respective countries will be discussed at the second meet-ing of the Working Group in May 1972; and the final reports to be compiled on the basis of the principles to be adopted at that meeting will be discussed at the end of 1972.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

A NépeSSégtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között. 1963/1
2. A nyugdíjasok helyzete. 1963/2
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszám-lálásnál. 1964/1
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régiónként. 1965/1
5. A válások okai. 1965/2
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái. 1965/3
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. I. Budapesten és a városokban. 1965/4
8. A népesség foglalkozásának változása 1960 — 1963 között. 1965/5
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarorszá-gon, 1900 — 1960. 1966/1
10. Lakásdemográfiai adatok. 1966/2
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete. 1966/3
12. Magyarország népességének területi előreszámítása. 1966/4
13. A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. 1966/5
14. Termékenységi adatok. 1966/6

— * No decision was taken whether this topic should be included or not in the country report.

15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. 1967/1
16. Iskolai végzettség és szakképzettség. 1967/2
17. Magyarország népességének gazdasági korfái. 1967/3
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. 1968/1
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001. 1968/2
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után. 1968/3 (*Angol nyelven*)
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965. 1968/4 (*Francia, angol és német nyelven*)
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960. 1968/5
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968. 1968/6 (*Magyar és angol nyelven*)
24. Alkoholizmus. 1968/7
25. Gyermekgondozási segély. 1969/1
26. Kutatási módszerek a termékenységre és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok. 1969/2 (*Angol nyelven*)
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1
28. Gyermekgondozási segély. 1970/2
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvétellel jelentkezettek demográfiai és testfejlétségi vizsgálata. 1970/3
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon. 1970/4
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) főbb eredményei. 1970/5 (*Angol nyelven*)
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8. 1970/6 (*Angol nyelven*)
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból. 1971/1 (*Angol nyelven*)
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig. 1971/2

СООБЩЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ. В серии сообщений Исследовательского Института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. I. 1960 и 1. I. 1980 гг. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам. 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. I. в Будапеште в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодовитости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.

16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. *(На английском языке.)*
21. Сопровождение по исторической демографии. Будапешт, 1965. 1968/4. *(На французском, английском и немецком языках.)*
22. Демографические характеристики поселений по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. *(На венгерском и английском языках.)*
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. *(На английском языке.)*
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966 года. 1970/1.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желающих поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. II. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи (ТЧ) 1966 года. 1970/5. *(На английском языке.)*
32. Резюме лекций, прочитанных на IX. Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. *(На английском языке.)*
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1957 года. 1971/1. *(На английском языке.)*
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г. по 1967/68 гг. 1971/2.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE. In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1980. 1963/1
2. The Situation of Pensioners. 1963/2
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1
4. Demographic Characteristics of the Population in Hungary by Regions. 1965/1
5. Causes of Divorces. 1965/2
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns. I. 1965/4
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1
10. Housing-Demographic Data. 1966/2
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5
14. Fertility Data. 1966/6
15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1
17. The Economic Age-pyramids of Hungary's Population. 1967/3

18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya 1968/1
19. Population Projection for Hungary, 1966–2001. 1968/2
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3 (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4 (*In French, English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900–1960. 1968/5
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963–1968. 1968/6 (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism. 1968/7
25. Allowance for Child's Care. 1969/1
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2 (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1
28. Allowance for Child's Care. 1970/2
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universities (Higher Schools) in 1966. 1970/3
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary II. 1970/4
31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5 (*In English*)
32. Abstracts of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6–7–8 May, 1970 (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary Since 1957. 1971/1 (*In English*)
34. Life Tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/2

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

POPULATION

A Francia Demográfiai Intézet folyóirata

1971. No. 2.

DESTEFANIS, M.: La population active soviétique: structure et évolution. (A Szovjetunió gazdaságilag aktív népessége: struktúra és fejlődés.) 241—276. p.

Szovjet források alapján adatokat közöl a Szovjetunió gazdaságilag aktív népességének nemek és életkor szerinti összetételéről, a munkaerő szektorok szerinti bontásáról (ezen belül az önálló parasztok és segítő családtagok számáról), az ágazatok és foglalkozási csoportok szerinti megoszlásról.

LERIDON, H.: Les facteurs de la fécondité en Martinique. (A termékenység tényezői Martinique-en.) 277—300. p.

A vizsgálat egyik különlegessége, hogy — figyelembe véve a martinique-i családi szokásokat — megkülönbözteti a „barátnői” viszonyban, „házasságon kívüli együttélésben” és házasságban töltött időt és az ezen állapotoknak megfelelő korszpecifikus termékenységeket. A fiatalabb korosztályokban jelentős szerepe van az együttélés nélküli „baráti” szexuális kapcsolatoknak és a házasságkötés nélküli együttélésnek. E két állapotban a korszpecifikus termékenységi arányszámok lényegesen alacsonyabbak, mint a házasságban. Ez lényegesen csökkenti a befejezett termékenységet, amely az 1914—1928-as női kohorszoknál 5,4 élveszülés körül van. Ha csak a házasságban a korszpecifikus arányszámok érvényesülnének, akkor ez a szám 7,8 gyermek lenne. Míg régebben a különleges családi szokások befolyásolták a termékenységet, ma egyre nagyobb szerephez jut a fogamzásgátlás.

GARLOT, E.: Activités des Organisations internationales en matière démographique. Deuxième partie: Bilan récent et programme de travail des Nations Unies. (A nemzetközi szervek tevékenysége a demográfia területén. Második rész: az ENSZ munkájának mérlege és programja.) 301—318. p.

Felsorolászerűen ismerteti az ENSZ tevékenységét és kiadványait a demográfia területén.

LÉVY, C.—CASTETS, B.: Caracteres sociaux de jeunes délinquantes d'un centre d'observation. (Egy megfigyelési központ fiatalkorú bűnöző leányainak társadalmi jellemzői.) 319—330. p.

A megfigyelt intézmény egy átmeneti otthon, ahova különböző fiatalkorú bűnöző leányokat befogadnak, mielőtt véglegesen elhelyezik őket. 107 leányról gyűjtöttek adatokat. Nagyobb részük olyan családból származik, ahol nem él együtt két szülő. Intelligenciájuk sok esetben az átlagosnál alacsonyabb, sok esetben figyelték meg mentális zavarokat.

FESTY, P.: *Évolution de la nuptialité en Europe occidentale depuis la guerre.* (A nupcialitás alakulása Nyugat-Európában a háború után.) 331—379. p.

Hat nyugat-európai országban (Anglia, Belgium, Franciaország, Hollandia, NSZK, Olaszország) vizsgálja — igen részletes adat dokumentációra támaszkodva — a házasságkötések alakulását. Az első házasságkötés életkorának általános fiatalodásával párhuzamosan a vizsgált országok nupcialitása egyre hasonlóbba válik, kialakul — ugyanúgy, mint a termékenységnél — egy nyugat-európai „norma”. Eddig semmi olyan tendenciát nem lehet felfedezni, hogy a fiatalok körében a házasság népszerűtlenebbé válna.

1971. No. 3.

HENRY, L.: *Pyramides, statuts et carrieres. I. Avancement a l'anciennité — Sélection.* (Piramisok, rendelkezések és karrierok. I. Elöléptetés. Kiválasztás.) 463—486. p.

A személyzeti osztályok munkájának egyes vonatkozásaival kíván foglalkozni: a dolgozók kiválasztásával és előléptetésével. Piramisnak nevezi egy intézmény különböző beosztású, szintű dolgozóinak összességét egy adott időpontban. A rendelkezéseken az előléptetést szabályozó jogszabályokat, adminisztratív szabályokat érti. A karrieren a különböző szintű beosztásokon keresztül vezető egyéni utat érti. A szerző azt kívánja bemutatni, hogy egy intézmény személyzetének korösszetétele, növekedése vagy stagnálása hogyan befolyásolja az előrelépési lehetőségeket, a karriert.

SEGALÉN, M.—JACQUARD, A.: *Choix du conjoint et homogamie.* (A házastárs kiválasztása és homogámia.) 487—498. p.

Egy normandiai falu 250 éves népességtörténetén mutatják be a szociológiai, demográfiai és genetikai folyamatok kölcsönhatását. A vizsgált falu történetének érdekessége, hogy bizonyos időn keresztül megvolt, majd eltűnt a takácsok társadalmi rétege. Ebben a takács rétegben a házasság célja a munkaerők egyesítése volt, szemben a parasztházasságokkal, ahol a földtulajdonok kapcsolódását akarták elérni. Ennek megfelelően változtak a párválasztás törvényszerűségei, amelyeknek viszont — a homogámia indexen keresztül — genetikai hatásai voltak.

FRECHE, G.: *La population du Languedoc et des intendances d'Auch, de Montauban et du Roussillon aux XVIIe et XVIIIe siècles.* (Languedoc és környéke népessége a XVII. és XVIII. században.) 499—518. p.

Különböző népesség-, adó- és katonai összeírások alapján vizsgálja a népesség alakulását Languedocban és környékén. Felhívja a figyelmet ezeknek az összeírásoknak bizonytalan és hiányos voltaira.

SAUVY, A.: *L'exode rural, suivi de deux études sur les migrations.* (A faluról való elvándorlás, két vándorlási tanulmánnyal.) 519—524. p.

Be mutatja az INED-nek egy kiadványát, amelyben három tanulmány szerepel a vándorlásról. Az első a faluról való elvándorlás méreteit, okait, valamint a vándorlás folyamatát tárgyalja, majd elemzi az elvándorlás demográfiai, gazdasági és társadalmi következményeit. A második tanulmány a külföldről jövő szezonmunkások vándorlásával foglalkozik. Legnagyobb részük Spanyolországból jön, és elsősorban szüreti munkákkal, rizstermeléssel, erdészeti, építési, cukorgyári munkákkal foglalkozik. A harmadik tanulmány a második világháború óta végbement külföldi bevándorlást becsüli meg.

LE BRAS, H.: *Éléments pour une théorie des populations instables.* (Az instabil népességek elméletének elemei.) 525—572. p.

A Lotka-féle stabil népesedési modell igen jól használható elemzési eszköz. Újabban kiterjesztették a modellt a kvázi-stabil népességekre. A szerző itt egy további kiterjesztést vizsgált: az instabil népességeket, amelyekben a termé-

kenység és a halandóság egyaránt változik. Háromféle instabilitást különböztet meg: ezeknek az arányszámoknak periodikus ingadozását, véletlenszerű változásait és átmenetüket egy másik szintre. Bizonyítja, hogy bizonyos idő után itt is csak a termékenység és a halandóság alakulásától függ a népesség korstruktúrája, a kiinduló korstruktúra befolyása megszűnik.

1971. Különszám

Ennek a különszámnak tárgya: a család, házasság és válás.

PAILLAT, P.: Influence du nombre d'enfants sur le niveau de vie de la famille: évolution en France de 1950 à 1970. Comparaison avec quelques pays européens en 1969. (A gyermekszám hatása a család életszínvonalára Franciaországban 1950-től 1970-ig. Összehasonlítás néhány európai országgal 1969-ben.) 13—36. p.

Típus családok jövedelmi színvonalát hasonlítja össze. Ezek: segédmunkás, betanított munkás és szakmunkás (a párizsi régió gép- és villamosgépiparában) családok, amelyekben 1, 2, 3, 4 gyermek van (az egygyermekeseknél megkülönböztetve a 2 éven aluli, 2—5 éves és 5 éven felüli gyermekeket). A bérstatisztikából kapják meg a szülők keresetét, ehhez adják hozzá a családi pótlékot, valamint a nem dolgozó anyának adott segélyt. A gyermekeket fogyasztási egységre számítják át, minden gyermek a felnőtt ember 54%-ának felel meg.

A kapott eredményekből világosan kitűnik, hogy a családi pótlék emelkedése nem tartott lépést a bérek emelkedésével, ezért a gyermekes családok helyzete fokozatosan romlott. 1950 körül még alig volt rosszabb a gyermekes családok életszínvonala. Ugyanakkor az az eredeti helyzet, hogy a családi pótlék-rendszer jobban preferálta a több gyermekeseket, mint az egygyermekeseket, teljesen megszűnt, ma már minél több a családban a gyermek, annál alacsonyabb a család életszínvonala. Ennek ellenére öt európai országgal (NSZK, Belgium, Anglia, Svédország, Lengyelország) összehasonlítva még mindig Franciaországban a legkisebb a gyermekes családok hátránya a gyermektelenekhez viszonyítva. Figyelmet érdemel, hogy a családi pótlék viszonylagos jelentőségének erős csökkenése az utóbbi években együttjárt a születési arányszám határozott csökkenésével Franciaországban.

DUMARD, J.—GONTIER, G.: L'attitude des familles d'agriculteurs devant la migration professionnelle: résultats d'une enquête. (A parasztcsaládok magatartása a foglalkozási mobilitás kérdésében: egy vizsgálat eredményei.) 37—66. p.

2803 paraszt feleséget kérdeztek meg a paraszti foglalkozással való elégedettségükről, a testvérek, sógorok, sógornők foglalkozásáról, valamint a gyermekeik foglalkozására vonatkozó terveikről.

A lakóhely komfortosságának, közművesítésének fontos szerepe van abban, hogy a parasztasszonyok mennyire megelégedettek helyzetükkel. Elsősorban a vízvezeték megléte befolyásolja erősen azt, hogy mennyire szívesen maradnak mezőgazdasági pályán. Különösen erős taszító tényező viszont az állatokkal való foglalkozás szükségessége.

Gyermekeknek csupán egynevede dolgozik a mezőgazdaságban, vagy szánják mezőgazdasági pályára. A paraszti pályára szántak kétharmada fiú. A mezőgazdaságból kilépők között viszonylag sok a kisiparos és kiskereskedő pályára menő, viszont az átlagnépességnél valamivel kisebb közöttük a munkások aránya.

VALLOT, F.: Mariages et divorces à Paris: analyse des actes de mariage de quatre cohortes. (Házasságok és válások Párizsban: négy kohorsz házasságkötési iratainak elemzése.) 67—100. p.

Az 1936., 1956., 1960., 1964. évben Párizsban kötött házasságok 25%-ának sorsát vizsgálták társadalmi csoportok szerint. Minden társadalmi rétegben

fiatalodott az első házasságkötési életkor, de változatlanul a munkások házassodnak a legfiatalabb korban, és a felső rétegbe tartozók a legidősebb korban. A társadalmi réteg szerinti differenciák azonban csökkennek.

A válások gyakorisága a későbbi házassági kohorszokban nagyobb. A középrétegekben fordul elő a legtöbb válás, a munkásoknál a legkevesebb, a differenciák azonban itt is csökkennek.

ROUSSEL, L.: *L'attitude des diverses générations a l'égard du mariage, de la famille et du divorce en France.* (A különböző nemzedékek magatartása a házassággal, a családdal és a válással kapcsolatban Franciaországban.) 101—142. p.

2500 házas személynél végeztek közvéleménykutatást a házassággal, családdal és a válással kapcsolatos véleményekről. Mivel életkoruk különböző volt, a szerzők szerint mód nyílik a véleményeknek nemzedékről nemzedékre való változására is következtetni.

Világosan kitűnik, a fiatalabb nemzedékben elterjedtebb a házasságok előtti szexuális kapcsolatok megengedése, főképpen a leányok vonatkozásában mutatkozik a nézetek liberalizálódása, úgyhogy a fiúk és leányok szexuális kapcsolatainak megítélése a legfiatalabb nemzedékekben hasonló.

Valamivel liberálisabbak a fiatalok a házasfelek magatartásának megítélésében is, kissé nagyobb arányban megengedhetőnek tartják a válást.

Kissé csökken az ideálisnak tartott gyermekszám, de még mindig az 1964 utáni házas kohorszokban is átlagosan 2,44.

JAULERRY, É.: *Les dissolutions d'union en France, étudiées a partir des minutes de jugement.* (A válások vizsgálata Franciaországban a bírósági jegyzőkönyvek alapján.) 143—172. p.

Öt kiválasztott év bírósági iratai alapján, 7—9%-os mintán vizsgálja a válások demográfiai és szociológiai jellemzőit.

Az elvált népesség fő jellemzői nem változtak a második világháború óta. A nők gyakrabban kérik a válás kimondását, mint a férfiak. Különösen gyakori, hogy értelmiségi foglalkozású nő nyújt be válási keresetet a bíróságnak.

COMMAILLE, J.—DEZALAY, Y.: *Les caractéristiques judiciaires du divorce en France.* (A válás bírósági jellemzői Franciaországban.) 173—196. p.

Az előbbi tanulmánnyal azonos alapadatokból kiindulva elemzi a válás bírósági eljárásainak lefolyását. A válási keresetek 5%-át utasítja el a bíróság. A válásoknak több mint negyötödében a gyermekeket az anyánál rendelik elhelyezni.

1971. No. 4.

HECHT, J.: *Un exemple de multidisciplinarité: Alexandre Vandermonde (1735—1796).* (Példa több tudomány művelésére: Alexandre Vandermonde.) 641—676. p.

Vandermonde az első hivatalos politikai gazdaságtani tanszékre kinevezett egyetemi tanár volt Franciaországban. Változatos életpályát futott végig: foglalkozott matematikával, fizikával, zenével, szerepet játszott a forradalmi időszak politikai életében, és természetesen széles körű közgazdaságtani munkát végzett. Ennek keretében felvetett demográfiai gondolatokat is, amelyek a fiziológusokhoz álltak közel.

JACQUARD, A.—SALMON, D.: *Sur le diagnostic de paternité.* (Az apaság megállapítása a genetika segítségével.) 677—690. p.

Felveti annak a lehetőségét, hogy az apaság megállapítására (pontosabban: kizárására) használt hagyományos módszerek mellett fel lehetne használni a genetika legújabb eredményeit. Leír egy módszert, amely a Bayes-féle gondolatmenetet használja fel.

TUGAULT, Y.: *L'immigration étrangère en France: une nouvelle méthode de mesure.* (A külföldiek bevándorlása Franciaországba: egy új mérési módszer.) 691—705. p.

Franciaországnak nincsenek bevándorlási statisztikai adatai, ezért különböző becslési módszerekkel kell meghatározni a bevándorlók számát. A hagyományos becslési módszer a két népszámlálás közötti tényleges népszaporodás és a természetes szaporodás különbségét vette vándorlási egyenlegnek. A szerző által javasolt módszer a népszámlálások születési helyadataiból indul ki és egy halandósági tábla alapján helyesbitve számítja ki a két népszámlálás közötti bevándorlók számát.

PHILIPPE, P.—GOMILA, J.: *Structure de population et mariages consanguins a l'Isle-aux-Coudres (Québec).* (A népesség struktúrája és rokonházasságok Isle-aux-Coudres-ben, Québecben.) 707—716. p.

Egy kis kanadai sziget népességének történetét rekonstruálták az anyakönyvek alapján. Az átlagos családonként „hasznos” (később a szaporodásban maguk is szerepet játszó) gyermekszám és ennek varianciája alapján jellemzik a genetikai struktúra átalakulását. A házasságok elemzése azt mutatja, hogy ez a népesség erősen került a rokonházasságokat.

JACQUARD, A.: *Génétiqve et population. Hommage a Jean Sutter.* (Genetika és népesség. Emlékkötet Jean Sutter emlékére.) 717—720. p.

Jean Sutter emlékére kötetet adtak ki, amely számos humángenetikai tárgyú tanulmányt tartalmaz, közöttük Szabady Egon tanulmányát a demográfia és a humánbiológia kapcsolatairól, valamint Thoma Andor tanulmányát az AB0 vércsoportrendszer gének gyakoriságáról Európában.

BRENEZ, J.: *L'observation démographique des milieux nomades. L'enquete de Mauritanie.* (A nomád környezetek demográfiai megfigyelése. A mauritániai vizsgálat.) 721—736. p.

Különösen nehézségeket okoz a nomád népségek körében végzett demográfiai vizsgálat. Niger államban végeztek egy ilyen vizsgálatot 1962 és 1964 között, majd 1965-ben Mauritániában próbálták felmérni a nomád népesség demográfiai jellemzőit. A szerző a mintavételnek négy módszerét ismerteti: a sátrak, a táborhelyek, a vízforrások, kutak, valamint a törzsek szerinti mintavételt. A mauritániai felvételen az utóbbi módon próbáltak mintát választani. Az összeírás segédeszközei: a rádió adó-vevő készülékek, a gépkocsik és a tevék, amelyek a kiválasztott törzseket felkeresik. Az adatfelvétel sikere nagy mértékben függ attól, hogy sikerült-e a törzsfőnök jóindulatát megnyerni.

1971. No. 5.

GIRARD, A.: *Attitude des Français a l'égard de l'immigration étrangère. Enquete d'opinion publique.* (Közvéleménykutatás a franciáknak a külföldiek bevándorlásáról alkotott véleményéről.) 827—875. p.

Franciaországba nagyon régóta vándorolnak be nagyobb tömegek. A második világháború előtt a bevándorlás biztosította a népesség növekedését, mivel az igen alacsony természetes szaporodás következtében alig nőtt volna a népesség. A második világháború után azonban a születési arányszám és a természetes szaporodás megnőtt. Így arra lehetett volna számítani, hogy a bevándorlás csökken. Ez azonban nem következett be. Érdekes megtudni, hogy ilyen demográfiai változások mellett hogyan vélekednek a franciák a bevándorlás tényszeről.

Az INED megismételt vizsgálatai szerint a közvélemény a bevándorlást egyre kedvezőbbben ítéli meg, bár még ma is a népességnek elég nagy része ellenzi a bevándorlást. Érdekes, hogy a franciák nagy többsége felismeri, hogy a külföldiek bevándorlása hasznos az ország számára.

A születésszám és a bevándorlás megítélése között kétféle kapcsolat képzelhető el. Fel lehet tételezni, hogy azok ellenzik a bevándorlást, akik nagyobb természetes népszaporulatot kívánnának (nacionalista álláspont). Ezzel szemben az ellentétes vélemény kapcsolódás tapasztalható: inkább azok pártolják a bevándorlást, akik nagyobb születési arányszámot látnának kívánatosnak, és azok ellenzik a bevándorlást, akik szerint a születési arányszám túl magas (malthusista álláspont).

DUBRULLE, N.: *Les enfants du service d'Aide sociale a l'enfance*. (A Gyermekkori Szociális Gondozás által felnevelt gyermekek.) 877—899. p.

A magyar állami gondozás intézményének megfelelő francia szervezet háromféle gyermek gondozását vállalja: 1., árva és szülei által elhagyott gyermekek, 2., a bírósági döntés útján, veszélyeztetettség miatt átvett gyermekek, 3., átmenetileg gondozott gyermekek, ahol a szülők átmenetileg képtelenek gyermeküket ellátni.

Seine megyében vizsgálták a gondozott gyermekek számának alakulását: ez a szám a második világháború óta emelkedett, de sokkal alacsonyabb, mint az első világháború előtti szám.

Egy mintavételi vizsgálattal tanulmányozták ezeknek a gyermekeknek demográfiai, társadalmi és pszichológiai jellemzőit. A gyermekeknek körülbelül a fele a normálisnál alacsonyabb intelligenciájú. A szülőktől való elszakadás, még akkor is, ha a gyermek körülményei a szülői családban rosszak voltak, maradandó sérüléseket okoz. Ezért kívánatos lenne, hogy inkább a szülőket támogassák és neveljék, hogy az állami gondozásba vétel helyett maguk gondozhassák gyermekeiket.

NADOT, R.: *Mesure de la mortalité infantile. Étude statistique de la méthode biométrique de M. Jean Bourgeois-Pichat*. (A csecsemőhalandóság mérése. Jean Bourgeois-Pichat biometriai módszerének statisztikai vizsgálata.) 901—913. p.

Az egy éven aluli halandóság — viszonylag magas szintje miatt — erősen foglalkoztatja a demográfusokat. Háromféle ok játszik benne szerepet: a gyermekben benne rejlő okok, a szülés körülményeivel kapcsolatos okok és külső okok. Nyilvánvalóan kívánatos lenne a háromféle okot pontosan különválasztani. Ennek egyik módszere a direkt módszer, amely a halálokokon alapul. Ideális lenne, ha a halálóki statisztika nem lenne bizonytalan. Ezért dolgozta ki Bourgeois-Pichat biometriai módszerét, amely a következő elveken alapul:

1. Bizonyos életkoron túl a halandóság már kizárólag exogén (külső) okok következménye, a gyermekkel veleszületett okok és a szüléssel kapcsolatos okok már nem befolyásolják a halandóságot,

2. Az ezen életkoron túli halandóságot egy két-paraméteres függvény segítségével lehet kifejezni,

3. Ezt a függvényt extrapolálni lehet a fiatalabb életkorokra, úgyhogy megkapjuk az egészen fiatalkori exogén halandóságot; a tényleges és az exogén halandóság közötti különbség ezekben a korcsoportokban az endogén (veleszületett és szüléssel kapcsolatos) halálokok okozta halandóság.

A szerző quebeci adatok alapján vizsgálja meg a módszert. Megállapítja, hogy elég az egyéves kor alatti és az egyhónapos kor alatti halandóság ismerete az exogén és endogén csecsemőhalandóság különválasztására.

PAVLIK, Z.: *Nombre désiré et nombre idéal d'enfants chez les femmes rurales en Bohème*. (A falusi asszonyok kívánt és ideális gyermekszáma.) 915—932. p.

Csehszlovákiában több vizsgálatot végeztek, amelyben a kívánt és ideális gyermekszámot kérdezték. Ezek a vizsgálatok különböző mintákra terjedtek ki, de a kívánt gyermekszám mindegyikben meglehetősen alacsony (1,93—2,36) volt. Az itt ismertetett vizsgálatban különböző csehországi területeken kérdezték meg falusi nőket. Az átlagos kívánt gyermekszám itt is alacsony: átlagos 2,21 gyermek. A társadalmi differenciák kicsik, jövedelemcsoportok szerint összehasonlítva az U-alakú görbét kapjuk: a legalacsonyabb és legmagasabb

jövedelműek tervezik a legtöbb gyermeket. Az ideális gyermekszám nagyobb a kívánt gyermekszámnál. Figyelmet érdemel, hogy mind a kívánt, mind az ideálisnak tartott gyermekszám a fiatalabb korosztályok felé haladva csökken, a 15–19 éveseknél azonban ismét magasabb.

A. R.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata

1971. No. 25.

ROSSET, E.: Człowiek stary a społeczeństwo. (Az idős korú ember és a társadalom.) 5–50. p.

Az emberiség egész történetében az időskorú emberek száma és aránya még sohasem volt olyan magas, mint jelenleg. Becslések szerint a világ népességének 7,5 százaléka (270 millió ember) 60 éves és ennél idősebb.

A szerző tanulmányában két tézist dolgozott ki. Első tételében rámutat arra, hogy az emberi élettartam meghosszabbodásával az időskorú emberek bizonyos újrifiatalodása megy végbe: az öregkor határa eltolódik. Az emberek munkaképességének időtartama hosszabb, mint korábban volt.

A másik tétel kevésbé kedvező képet fest. Bizonyításra kerül, hogy az időskorú ember társadalmi helyzete sohasem volt annyira rossz, mint jelenleg. Az ipari társadalom az idős embert a terhes fogyasztó szerepére degradálta, akinek be kell érnie az öregek számára nyújtott szociális juttatásokkal és a szerény nyugdíjjal. Az öregeket megfosztották attól a tisztelettől, amelyet a korábbi társadalmi formációkban élveztek. A polgári társadalomban féltetolták őket a társadalmi élet határára.

A szerző véleménye szerint a szocializmus képes arra, hogy megoldja az öregek problémáját. A szocializmusban a humanizmus elvénél megfelelően, az időskorúakat visszaállítják majd megfelelő társadalmi helyükre, egyenrangú tagjai lesznek a társadalomnak és élvezni fogják azt a szeretetet és tiszteletet, amely megilleti őket a társadalom érdekében végzett, egész életük során kifejtett munkájukért. Ennek az eszmének a megvalósítása az emberiség nagy erkölcsi vívmánya lesz.

JAGIELSKI, A.: Matzenstwo i rodzina w szybko urbanizujacej sie spolecznosci na Pobrzezu Kaszubskim. (Házasság és család egy gyorsan urbanizálódó Kaszub partvidéki közösségben.) 51–74. p.

A cikk egy mintegy 5000 lakosú, gyorsan fejlődő halászvároska házas termékenységét és családi struktúráját mutatja be egy 1967. évi, a népesség közel 30 százalékát felölelő rétegezett véletlenszerű kiválasztással készített reprezentatív felvétel alapján.

A szerző megállapította, hogy a kisváros népességének társadalmi-gazdasági struktúrája különbözik a falvak és a nagyobb városok tipikus struktúrájától. A vizsgált városka népességének társadalmi-demográfiai struktúrája még mindig jelentős mértékben tükrözi a háborús veszteségeket, a háború utáni kiegyenlítési hullámot, és a kikötő és a halászflootta gyors fejlődését követő bevándorlást.

ŠTOKOWSKI, F.: Metody taksonometryczne w analizie przestrzennego zroznicowania procesów demograficznych. (Na przykładzie ruchu naturalnego w województwie warszawskim.) (A demográfiai folyamatok térbeli differenciálódása elemzésének taxonometriai módszerei.) (A varsói vajdaság természetes népmozgalmának példája.) 75–107. p.

A szerző megkísérli a taxonometriai módszerek egyikének, az ún. átlagos eltérések módszerének demográfiai elemzés céljára történő alkalmazását. A módszert Jan Czekanowski lengyel antropológus dolgozta ki. A módszer szerint lehetséges a térbeli közigazgatási egységek (körzetek) — amelyeket a rendszer-

befoglalás alapjának tekintenek —, területi egységeket alkotó homogén csoportokba történő osztályozása. Az így képzett homogén demográfiai régiók alkalmazhatók csak a térbeli dimenziók szerinti demográfiai elemzések céljára, és nem a közigazgatási, gyakran heterogén egységek. A módszer hasznos a népgazdasági tervezés szempontjából is.

A cikk bemutatja, hogy az átlagos eltérések módszere jó eredményt hozhat a demográfiai vizsgálatokban, főként akkor, ha két kiegészítő változóját (a dia-grafikus és adendritikus változót) egyidejűleg alkalmazzák. Mivel a módszer ugyanakkor nagyon egyszerű, hasznos lenne alkalmazása a különböző fajtájú térbeli demográfiai vizsgálatoknál.

JAKOBOWSKI, M.: *Procesy urbanizacji w Czarnej Afryce*. (Urbanizációs folyamatok Fekete-Afrikában.) 109—115. p.

A második világháború előtt a városi népesség növekedésének üteme alacsony volt Fekete-Afrikában. A városi népesség nem volt stabil: kedvezőtlen gazdasági viszonyok esetében csökkent a vidékről a városokba irányuló beáramlás, sőt a városok népességének abszolút száma is csökkent.

Az a politikai és gazdasági fejlődés, amely a második világháború után az afrikai nagyvárosok legtöbbjében végbement, a letelepedési szándékkal odavándoroltak arányának fokozatos emelkedéséhez vezetett. Az egész régiót tekintve azonban jelentősebb változások csak azután történtek, hogy Fekete-Afrika országainak többsége elnyerte függetlenségét. A városokba véglegesen bevándoroltak hányada olyan rohamosan növekedett, hogy ez némely területen a falusi népesség „kihalásához” vezetett. Az urbanizáció arányának jelentős növekedése sok feszültséget és problémát okoz; ezek feloldásához, ill. megoldásához radikális intézkedések szükségesek.

1971. No. 26.

ROSSET, E.: *Nowe zjawiska w demografii Polski*. (A lengyel demográfia új tényezői.) 3—20. p.

A szerző tanulmányában — amely egy 1970-ben Sopotban tartott tudományos ülésen bemutatott előadását tartalmazza — néhány olyan irányzattal foglalkozik, amelyek a lengyel népesség reprodukciójában a generációk egymás után következése (a második világháború időszakából származó alacsony születésszámot követte a háború utáni első években a szokásos kiegyenlítő tendenciát mutató magas születésszám) eredményeként mutatkoznak. Számszerűleg: egy háborús év születéseinek száma nem haladta meg a 400 ezret, míg az első háború utáni években ez a szám 700 ezret tett ki. A következő években Lengyelország természetes népmozgalmának alakulását az említett születési korosztályok egymást történő felváltása határozza meg.

Az első eredmények máris láthatók. Megmutatkoznak a házassági arányszám 1966 óta történt növekedésében: 1965-ben az arányszám csupán 6,3 ezrelék volt és a következő években már 7,1—7,5—8,0 és 8,3 ezrelékre nőtt. A születési arányszámban még nem történt hasonló változás, azonban a születési arányszám csökkenése már megszűnt, az utolsó három évben a 16,3 ezrelékes szinten állapodott meg és a következő években az arányszám emelkedése várható.

A halálozási arányszám jövőbeni kilátásai nem állapíthatók meg ilyen bizonyossággal. Ebben a vonatkozásban két ellentétes tendencia hatása figyelhető meg: az idő előtti elhalálozások ellen folytatott hatékony küzdelem eredménye és az a növekedés, amely a népesség előregedése folyamatának gyors fejlődéséből ered. Mindenesetre, Lengyelország most a demográfiai fellendülés 10—12 éves időszaka elé tekint. Ez akkor fog véget érni, amikor a kora háború utáni évek számszerűleg nagy korosztályai kilépnek a legerősebb reprodukciós tevékenységi korból. Az elkövetkező évek kilátásai nem rózsásak, ezért a szerző a népesség reprodukciója további fejlődésének beható vizsgálatát javasolja, olyan népesedéspolitikai érdekében, amely alkalmas arra, hogy megelőzze a nem kívánatos eredmények alakulását.

PICCHELAURI, G. — DZORBENADZE, D.: *Spoleczno-demograficzna charakterystyka ludności w starszym wieku w Gruzinskiej SSR.* (Az időskorú népesség társadalmi-demográfiai jellemzői a Grúz Szovjet Szocialista Köztársaságban.) 21 — 30. p.

Szerzők olyan kutatás eredményeit ismertetik, amelynek segítségével — több mint 60 évet felölelő időszakra vonatkozóan — kimutatták, hogy abszolút és relatív mértékben is a Grúz Szovjet Szocialista Köztársaság népességének növekvő hányada esik a magasabb korcsoportokba.

A megállapított tények számos társadalmi-gerontológiai problémára vezethetők vissza; ezek megoldása megfelelő időben megfelelő intézkedéseket kíván. Kutatómunka szükséges az időskorú és öreg emberek egészségügyi viszonyai, morbiditásuk és mortalitásuk okai tekintetében.

Az időskorú népesség egészsége és jó közérzete biztosítása érdekében számos társadalmi kérdés tanulmányozása és megoldása szükséges (pl. az öregek elhelyezését szolgáló otthonok férőhelyeinek növelése, a társadalombiztosítás rendelkezésére álló információk felhasználása a gerontológiai és geriatricai kutatások terén).

MAJ, B.: *Popyt rolnictwa na prace w regionalnym rachunku rozmieszczenie ludności.* (A mezőgazdaság munkaerőszükséglete a népesség megoszlásának regionális tervezésénél.) 31 — 51. p.

A regionális tervezésnél a népesség térbeli megoszlásának kérdése elsőrendű fontosságú. Kétféle aspektusban mérik fel a kérdést: aszerint, ahogyan a népesség megoszlását kívánatosnak tartanák és egy olyan feltételezés szerint, hogy ténylegesen milyen, vagy milyen lesz a megoszlás. A kettő közötti eltérések humán források feleslegére vagy hiányára utalnak az adott területen. A két szemlélet között a legnagyobb eltérések a mezőgazdaságnál mutatkoznak.

A probléma megoldásában alapvető a mezőgazdaság munkaerőszükségletének a meghatározása. E tekintetben nehézséget okoz a mezőgazdasági munkahelyek homogenitásának hiánya. A problémát a mezőgazdasági birtokok homogén alosztályaira vagy más, az összesből kiválasztott, lehetőleg kicsi statisztikai egységre alkalmazott két-tényezős termelési függvénnyel lehet áthidalni.

MATEJEW, D. — STOJNEW, G. — WIZEW, S. — DOJCZYNOWA, C.: *Umieralność w Bulgarii według grup społecznych i stosunku do pracy.* (A halandóság társadalmi-foglalkozási csoportok szerint Bulgáriában.) 53 — 72. p.

Bulgáriában a 45 éves és ennél idősebb férfiak és az 50 éves és ennél idősebb nők korcsoportjaiban a halálozási arányszámok magasabbak a gazdaságilag nem aktív népesség körében, mint a gazdaságilag aktívaknál. A legnagyobb különbségek a 25—40 évesek korcsoportjaiban tapasztalhatók. Az 50 évesek és ennél idősebb korú népesség korcsoportjában fordított a helyzet: a halálozási arányszámok magasabbak a gazdaságilag aktív férfi és női népességnél és a különbségek a korról párhuzamosan növekednek.

A 25—45 éves korcsoportú gazdaságilag aktív férfi népességen belül a fizikai dolgozók halandósága a legmagasabb, ezt követi a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké és a szellemi dolgozóké. Viszont az 55 éves és ennél magasabb korcsoportban a szellemi dolgozók halandósága a legmagasabb és ezután következnek a fizikai dolgozók és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak. A 20—40 éves korcsoportú gazdaságilag aktív női népességen felül legmagasabb a szocialista mezőgazdaságban foglalkoztatottak halandósága és ezt követi a fizikai és a szellemi dolgozóké. A 45 éves és ennél idősebb női népességnél a legmagasabb koefficiens a szellemi dolgozóknál mutatkozik, ezt követi a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké és a fizikai dolgozóké.

A gazdaságilag nem aktív 60 éves és ezen felüli férfinépességnél a legmagasabb halandóság a mezőgazdaság szocialista szektorához tartozóknál figyelhető meg, ezután következnek a fizikai dolgozók és a szellemi dolgozók csoportjába tartozóké.

A szerzők rámutatnak arra, hogy a halálozási arányszám általános csök-

kentésén belül figyelmet kell fordítani a halálozási arányszám csökkentésére azoknál a kategóriáknál, ahol az arányszám a legmagasabb.

OKÓLSKI, M.: Rozwoj ekonomiczny a zagadnienie rozrodczosci. (Gazdasági fejlődés és a natalitás kérdése.) 73–92. p.

A cikk a gazdasági helyzetnek és a gazdasági változásoknak a születésekre gyakorolt hatását mutatja be. A szerző bírálja az olyan nézeteket, amelyek a gazdasági fejlődés általános jelenségei és olyan demográfiai tényezők között próbálnak összefüggést keresni, amelyek nem állnak közvetlen kapcsolatban. Hipotézisében a népesség utódokról gondoskodó magatartását befolyásoló egy főre számított nemzeti jövedelem tényezőjét is figyelembe veszi, továbbá a csecsemőhalandóság és gyermekhalandóság változóit.

CRESIN, R. — CIUCA, A. — JUCOVSKI, V.: Umieralnosc w grupie wieku 65—74 lat w ostatnim dziesiecioleciu w Rumunii. (A 65—74 évesek korcsoportjának halandósága Romániában az utolsó évtizedben.) 93—103. p.

Számos fejlett ipari országban az átlagos várható élettartam mutatószámának stabilizálódása figyelhető meg, míg mind ez ideig az egész század során a mutató állandó emelkedése volt tapasztalható.

Statisztikusok, demográfusok, egészségügyi szakemberek, szociológusok e jelenség láttán azt kutatják, hogy vajon lehetséges-e az emberi élettartam további meghosszabbítása, vagy pedig már kimerültek ennek lehetőségei?

A probléma többoldalú vizsgálata után a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az ipari országokban még mindig van lehetőség a halandóság csökkentésére és így sokkal magasabb valószínűséggel biztosítható az érett öregsor elérése.

A jelenlegi átlagos várható élettartam (kb. 70 év) meghosszabbítható a szív és keringési rendszer betegségei által okozott halandóság csökkentése útján, mind a férfiaknál, mind a nőknél és főleg a nőknél a daganatok által okozott halandóság csökkentése által.

A vizsgált korcsoportban a férfiak halandósága kétszerese volt a női halandóságnak. Ez arra mutat, hogy a férfiak halandóságát lehetséges csökkenteni a fennálló munkafeltételeknek és a korszerű életmódnak megfelelő hatékony megelőző feltételek alkalmazása esetén.

K. V.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Néppességi Társaság folyóirata

1970. Vol. 7. No. 1.

KAPLAN, D. L.: Plans for the 1970 Census of Population and Housing. (Tervek az 1970. évi néppesség- és családösszeírásra.) 1—18. p.

1970. április 1-én tartották az Egyesült Államok népszámlálását. A tanulmány ennek terveit ismerteti. Többek között elmondja, hogy a teljes körű összeírás mellett egy-egy 20, 15 és 5%-os minta adatait írják össze olyan módon, hogy a 20%-os minta háromnegyedén a 15%-os programot, fennmaradó részén az 5%-os programot hajtják végre. A teljes körű összeírás meglehetősen szűk körű: a háztartásfőhöz való viszonyt, életkort, nemet, családi állapotot és børszint (fajt) tartalmazza. A kisebb mintákkal végzett összeírás olyan adatokat tartalmaz többek között, mint az elmúlt évi jövedelem, az 5 évvel korábbi foglalkozás, lakóhely stb.

A népesség nagyobb részét, elsősorban a nagyvárosi területeken lakókat postán kiküldött és visszaküldendő önkéntes kérdőívvel tervezik összeírni. Az összeíró csupán a kérdőívek visszaérkezését és kitöltését ellenőrzi, esetleg telefonon érdeklődik, és csak az ezek után fennmaradó adathiányokat pótolja olyan módon, hogy felkeresi az összeírandókat. A népesség kisebb részét a hagyományos interjú módszerrel írják össze.

ABERNATHY, J. R.—GREENBERG, B. G.—HORVITZ, D. G.: *Estimates of Induced Abortion in Urban North Carolina*. (A művi vetélések számának becslései North Carolina városi népességében.) 19—29. p.

1955-ben egy becslés szerint évente 200 000—1 200 000 művi abortuszt hajtottak végre az Egyesült Államokban. A megbízható becslést nehezíti, hogy a kérdezettek a téma kényessége miatt nem felelnek őszintén. A szerzők egy olyan módszert használtak, amely ki akarja küszöbölni a nem őszinte válaszokat: két kérdést tesznek fel a megkérdezettnek, amelyek közül az egyik teljesen közömbös (pl. „Áprilisban születtem”), és egy randomizáló eszköz (rulettszerű játék stb.) alapján döntenek el, hogy melyikre kell válaszolni. Ennek az eljárásnak az a lényege, hogy a kikérdező nem tudja, hogy melyik kérdésre kapott „igen” vagy „nem” választ, de a közömbös kérdésre adható válaszok gyakorisági megoszlásának és a randomizáló készülék működésének ismeretében az összes válaszok alapján meg lehet becsülni a kényes kérdésre adott válaszok megoszlását.

Ezzel a módszerrel 1955-ben 699 000-re, 1967-ben 829 000-re becsülték a művi abortuszok számát az egész országban. Az utóbbi szám azért nagyobb, mert a propagatív korú nők száma nőtt.

A szerzők szerint ez a módszer igen jól használható kényes kérdések kikérdezéses módszertel való kutatására.

ALLINGHAM, J. D.—BALAKRISHNAN, T. R.—KANTNER, J. F.: *The End of Rapid Increase of the Use of Oral Anovulants? Some Problems in the Interpretation of Time Series of Oral Use Among Married Women*. (Az orális fogamzásgátlószerek használatában mutatkozó gyors növekedés vége? Néhány értelmezési probléma a házasság nők orális fogamzásgátló használatának időszakaival kapcsolatban.) 31—41. p.

A hatvanas évek során az orális fogamzásgátlók használata igen gyorsan növekedett. Ebben két tényező játszott szerepet: egyrészt az egymás után következő házassági kohorszok egyre nagyobb arányban alkalmazták, másrészt a házasság tartamának növekedésével együtt nőtt a szerek használata. Ez a növekedési trend azonban úgy látszik, erősen lelassult (a házasság nőknek kb. 30%-a szed orális fogamzásgátló szert), és nem is valószínű, hogy valaha is általánossá váljék az orális szerek alkalmazása. Ebben szerepet játszik a káros egészségi hatásoktól való félelem.

GUSTAVUS, S. O.—NAM, C. B.: *The Formation and Stability of Ideal Family Size Among Young People*. (Az ideális családnagyságról alkotott vélemény kialakulása és stabilitása fiatalok között.) 43—51. p.

Összesen 1123 hatodik, kilencedik és tizenkettedik osztályba járó fiút és leányt kérdeztek meg az ideálisnak tartott családnagyságról. A két és a három gyermek voltak a modális válaszok. Az átlag 3,02 gyermek volt a saját maguk számára és 3,16 az átlagos házaspárok számára. A „túl kevés” és a „túl sok” gyermek átlaga 1,56, illetve 5,96 gyermek volt. A fiúk és a leányok válaszai között a két alsóbb osztályban nem volt különbség, a 12. osztályban is csak kissé volt nagyobb a leányok szerinti ideális gyermekszám. A magasabb társadalmi osztályba tartozók több gyermeket tartottak ideálisnak, mint az alacsonyabb rétegek tagjai. A katolikusok gyermekszám ideáljai is nagyobbak, mint a más vallásúaké. Bizonyos pozitív korreláció mutatkozott a testvérek száma és az ideálisnak tartott gyermekszám között, de ez a kapcsolat nem túlságosan erős.

BARNETT, L. D.: *U. S. Population Growth as an Abstractly-Perceived Problem*. (Az Egyesült Államok népességének növekedése mint absztraktnak érzelt probléma.) 53—60. p.

Egy vizsgálat eredményei arra engednek következtetni, hogy az amerikaiak „komoly” problémának tekintik ugyan az ország népességének növekedését, de ezt nem hozzák összefüggésbe a saját gyermekszámukra vonatkozó elképzelésekkel.

BURCH, T. K.: *Some Demographic Determinants of Average Household Size: an Analytic Approach.* (Az átlagos háztartásnagyság néhány demográfiai meghatározója: egy analitikus megközelítés.) 61—69. p.

A stabil népesedési modellek segítségével számítja ki az átlagos háztartásnagyságot különböző termékenység és halandóság szinteken, abban az esetben, ha csak a családmag él együtt, ha a nagycsaládos együttélésben előfordulnak nevelőanyák (és ha ilyenek nincsenek), valamint egész nemzetségek élnek együtt, valamint attól függően, hogy milyen az átlagos házasságkötési kor. A számítások szerint annál nagyobb az átlagos háztartás, minél nagyobb a termékenység, minél jobb a halandóság és minél később kötnek házasságot a gyermekek. Az is kitűnik azonban, hogy a demográfiai átmenet előtti magas termékenység és rövid átlagos élettartam viszonyai között még nagycsaládos együttélés esetében sem lépi túl a háztartások átlagos nagysága a 4—5 főt.

SCHNAIBERG, A.: *Rural-Urban Residence and Modernism: a Study of Ankara Province, Turkey.* (A városi-falusi lakóhely és a modernség összefüggése: Ankara környékének tanulmányozása Törökországban.) 71—85. p.

Ankara város és négy közeli község vizsgálata azt mutatja, hogy a városban lakó nők modernebb gondolkodásúak. Ez fogyasztási struktúrájukban ugyanúgy megnyilvánul, mint családi kapcsolataikban.

PURSELL, D. E.: *Improving Population Estimates with the Use of Dummy Variables.* (A népességbecslések javítása vak változók alkalmazásával.) 87—91. p.

A megyék népességének előrebecslésénél alkalmazott többszörös regressziós számítás eljárásban vak változók bevezetését javasolja a születési és halálzási arányszám, a nem mezőgazdasági foglalkoztatás és a gépkocsik száma mellett. Ezek a vak változók a régiót és a fejlettséget fejezik ki.

COALE, A. J.: *The Use of Fourier Analysis to Express the Relation Between Time Variations in Fertility and the Time Sequence of Births in a Closed Human Population.* (A harmonikus analízis felhasználása a termékenység időbeli változásai és a születések időbeli sorozata közötti összefüggés kifejezésére zárt emberi népességben.) 93—120. p.

A harmonikus elemzés segítségével mutatja ki a termékenység hullámzások hatását a születésszám ingadozásokra zárt népességben. A születésszám ciklusai bizonyos késéssel követik a termékenységciklusokat, és a két ciklus amplitúdója közötti viszony változik a termékenységciklusok hosszától függően.

1970. Vol. 7. No. 2.

TSUBOUCHI, Y.: *Changes in Fertility in Japan by Region: 1920—1965.* (Termékenység változások régióként Japánban 1920 és 1965 között.) 121—134. p.

A Coale is munkatársai által kidolgozott I_m és I_g mutatókkal jellemzi a házasság arányszámának és a házasság termékenységnek változásait Japán egyes megyéiben 1920 és 1965 között. 1950-ig mindenütt csökkent a házasság aránya, de a házasság termékenység csak a legiparosodottabb területeken csökkent. 1950 után viszont az egész országban megindult a házasság termékenység csökkenése. A szerző szerint ez a folyamat annyiban különbözik a hasonló nyugat-európai folyamatoktól, hogy Nyugat-Európában a házasság arányszámának lecsökkenése sokkal korábban megkezdődött, sőt a házasság termékenység lecsökkenése után a házasság arányszáma újra megnőtt.

LONG, L. H.: *Fertility Patterns Among Religious Groups in Canada.* (A vallási csoportok termékenysége Kanadában.) 135—149. p.

A termékenység időbeli alakulásának U-alakú görbéjét megfigyelték mind az Egyesült Államokban, mind Kanadában: a termékenység az 1910 körül szü-

letett nőknél érte el a mélypontot, azután újra felemelkedett. De míg az Egyesült Államokban mindegyik vallási csoportban jelentkezett a termékenységek ilyen alakulása, Kanadában csak a protestánsoknál és zsidóknál, a katolikusoknál (kivéve a nagyvárosban élőket és az ír eredetűeket) nem következett be 1961-ig a termékenység újabb emelkedése. Ezért a termékenységnek vallások szerinti differenciái csökkentek, bár még mindig nagyok. Elsősorban a francia kanadaiak termékenysége nagy. A szerző feltételezi, hogy ebben vallási, regionális és etnikai tényezők egyaránt szerepet játszanak.

POLLARD, J. H.: *A Taylor Series Expansion for Lotka's r* . (Lotka r -jének Taylor féle hatványsorba fejtése.)

A Lotka-féle integrál egyenletben szereplő r intrinsic természetes szaporodási arányszám meghatározásának egy iterációs módszerét ajánlja.

NAMBOODIRI, N. K.: *A Method for Comparative Analysis of Fertility Dynamics Represented by Sequences of Fertility Schedules*. (Egy módszer a termékenység dinamikájának összehasonlító elemzésére termékenységi görbék sorozataival.) 155—167. p.

A termékenység hullámzásainak hatását elemezte modellek segítségével. A termékenység hullámzások abból állnak, hogy az egymást követő kohorszok befejezett gyermekszáma ingadozik, és ennek megfelelően változnak a szülések közötti intervallumok.

MORGAN, J. N.—SIRAGELDIN, I.: *Two Measures of Geographic Location and Their Relation to Income*. (A lakóhely két mutatószámának összefüggése a jövedelemmel.) 169—173. p.

A földrajzi elhelyezkedés két különböző kategorizálását hasonlítja össze abból a szempontból, hogy azok milyen összefüggést mutatnak a családfők jövedelmével az iskolai végzettség, életkor, nem és faj szerint standardizálva a jövedelmet. Az egyik a hagyományos kategorizálás, amely a település nagyságán alapul. A másik a legközelebbi standard nagyvárosi statisztikai terület (SMSA) központi városától való távolság és e város nagysága szerint kategorizálja a lakóhelyeket. Mindkettő külön-külön hozzájárul a jövedelemkülönbségek magyarázatához.

BROWN, L. A.—HORTON, F. E.—WITTICK, R. I.: *On Place Utility and the Normative Allocation of Intra-Urban Migrants*. (A lakóhely hasznossága és a városon belüli vándorlás normatív szétosztása.) 175—183. p.

Lineáris programozási modell segítségével írja le a városon belüli vándorlások optimális megoszlását. A célfüggvényben a különböző vándorlások által elérhető hasznok összessége és a vándorlások költségei szerepelnek. A korlátozó feltételek — a szállítás programozási modellek mintájára — azt fejezik ki, hogy a város mindegyik — jobb és rosszabb — részében minden helyet ki kell tölteni a vándorlások eredményeképpen. Értelmezi a modell duálisát is, és egy konkrét település belső vándorlásának adatain próbálja ki a modellt.

EDWARDS, O. L.: *Patterns of Residential Segregation Within a Metropolitan Ghetto*. (A lakóhelyi elkülönülés mintái egy nagyvárosi gettóban.) 185—193. p.

A négerrek lakta városrészekben ugyanolyan lakóhelyi elkülönülés mutatkozik jövedelem és a családi életciklusban elfoglalt szakasz (fiatal házaspár, gyermekes, idősebb család stb.), mint a fehérrek lakta városrészekben. A néger gettóból való elköltözés ugyanúgy szelektív, mint a fehérreknél a szuburbiákba való költözés: elsősorban a magas jövedelmű és gyermekes családok költöznek el a nem néger-többségű városrészekbe.

SWEET, J. A.: *Family Composition and the Labor Force Activity of American Wives*. (Az amerikai feleségek gazdasági aktivitása és a család összetétele.) 195—209. p.

Az 1960. évi népszámlálás adatai alapján a vak változós regressziós elemzés segítségével vizsgálja a családi összetétel hatását a feleségek gazdasági aktivitására. A családi összetétel szempontjából a következőket veszi figyelembe: a legfiatalabb gyermek életkora, a család gyermekszáma, más rokonok jelenléte a családban.

Az eredmények azt mutatják, hogy a nő gazdasági aktivitása és a gyermekek száma közötti összefüggés kétirányú: egyrészt a munkavállalási döntés befolyásolja a gyermekszámot (ez a hagyományos tétel), másrészt a gyermekek száma befolyásolja a munkavállalás lehetőségét (több gyermek mellett kevesebb idő marad munkára), de kényszerét is (több gyermek nagyobb anyagi terhet jelent, ezért munkavállalásra kényszeríthet).

RAULET, H. M.: *Family Planning and Population Control in Developing Countries*. (Családtervezés és a népességnövekedés korlátozása a fejlődő országokban.) 211—234. p.

Bírálja a családtervezési programok alapjául szolgáló azon tételt, hogy a családtervezés a népességnövekedés csökkentésén keresztül lényegesen hozzájárulhat a gyengén fejlett országok gazdasági fejlődésének előmozdításához. A szerző szerint a családtervezés elterjedése nem előzheti meg lényegesen a modernizálódás más jellemzőinek előrehaladását. Ugyanakkor a népességnövekedés negatív hatását a gazdasági növekedésre nem lehet olyan egyszerűen és mechanisztikusan meghatározni és kimondani, mint ahogyan azt a demográfusok jelentős része teszi.

STOCKEL, J.: *Infant Mortality Trends in Rural East Pakistan*. (Csecsemőhalandósági trendek Kelet-Pakisztán falvaiban.) 235—240. p.

1958 és 1967 között a csecsemőhalandóság több mint 20 százalékkal csökkent a vizsgált falvakban. Ugyanakkor a csecsemőhalandóságnak az anya életkora szerinti különbségei is kiegyenlítődnék.

LAPHAM, R. J.: *Family Planning and Fertility in Tunisia*. (Családtervezés és termékenység Tunéziában.) 241—253. p.

1967—68 és 1961—65 között az élveszületési arányszám körülbelül 10 százalékkal csökkent. E csökkenésnek azonban csak egyharmada tulajdonítható a megindított családtervezési programnak, a többit a női népesség konstruktúrájának változása és a 15—19 éves házasság nők arányának erős csökkenése (a nők társadalmi helyzetének változásával összefüggésben) magyarázza meg.

JAIN, A. K.—FREEDMAN, R.—CHANG, M. C.: *Demographic Aspects of Lactation and Postpartum Amenorrhea*. (A szoptatás és a szülés utáni terméketlen időszak demográfiai vonatkozásai.) 255—271. p.

Taiwani adatok szerint a szoptatás körülbelül 7 hónappal halasztotta el a menstruáció újrakezdődését a szülés után. Útelemzés segítségével vizsgálja az életkor, a már szült gyermekszám, a lakóhely, az iskolai végzettség, a szoptatás és a menstruáció nélküli időszak hossza közötti összefüggést. Eszerint csak az életkor befolyásolja a szoptatástól függetlenül a terméketlen időszak hosszát, a többi a szoptatás elterjedésén keresztül fejt ki hatását.

1970. Vol. 7. No. 3.

GENDELL, M.—MARAVIGLIA, M. N.—KREITNER, P. C.: *Fertility and Economic Activity of Women in Guatemala City, 1964*. (A nők gazdasági aktivitása és termékenysége Guatemala City-ben, 1964.) 273—286. p.

A népszámlálás 5%-os mintájának vizsgálata azt mutatja, hogy 1964-ben Guatemala City-ben a gazdaságilag aktív nők termékenysége kisebb volt, mint az inaktívaké. Ennek oka részben az, hogy az aktívak között kevesebb a házasság és több a gyermektelen. Regressziós elemzés kimutatja, hogy az életkor, a családi állapot és az iskolai végzettség hatása erősebb, mint a gazdasági aktivitásé.

MONAHAN, T. P.: *Interracial Marriage: Data for Philadelphia and Pennsylvania*. (Különböző fajúak házasságkötései: adatok Philadelphiára és Pennsylvaniára vonatkozóan.) 287—299. p.

A fehér—néger házasságok aránya lassan növekszik. A kisebbségi faji csoportok (néger és egyéb) által kötött házasságoknak körülbelül 2%—ában az egyik házas fél fehér. Többségben vannak az olyan vegyes házasságok, ahol a férfi a néger és a nő fehér.

MANDLE, J. R.: *The Decline in Mortality in British Guiana, 1911—1960*. (A halandóság csökkenése Brit-Guianában, 1911—1960.) 301—315. p.

A század eleje óta a halandóság hatalmas csökkenésen ment keresztül. A tanulmány kimutatja az öt legfontosabb halálok okozta halandóságot 1911-ben, majd ezek csökkenését évről évre. A malária-halandóság, amely a vezető halálok volt, szinte teljesen jelentéktelenné vált, a TBC-halandóság is egytizedére, a vesebetegségek okozta halandóság is kevesebb mint egytizedére csökkent. A javulás oka 1940 előtt elsősorban a vízellátás és a hulladék-szennyvíz kezelés javulása, az orvosi ellátás javulása, a szülés előtti és utáni gondozás szabályainak jobb ismerete volt, a második világháború után a híres DDT-kísérlet hatása volt a legnagyobb.

SCHOEN, R.: *The Geometric Mean of the Age-Specific Death Rates as a Summary Index of Mortality*. (A korszpecifikus halálozási arányszámok mértani átlaga, mint a halandóság összefoglaló mutatószáma.) 317—324. p.

A standardizált halandósági arányszámok helyett a korszpecifikus halálozási arányszámok mértani átlagának használatát javasolja, mert az az előnyük, hogy nincs szükség egy standard kormegoszlású népesség kiválasztására, és egyforma súlyt adnak minden korcsoport halandóságának, szemben a standardizált arányszámokkal, amelyekben az idős korcsoportok halandóságának aránytalanul nagy súlya van.

UDRY, J. R.: *The Effect of the Great Blackout of 1965 on Births in New York City*. (Az 1965. évi nagy áramkiesés okozta sötétség hatása a New York városi születésszámra.) 325—327. p.

Ellentétben a közhiedelemmel, amely szerint az 1965. évi egy napi áramkiesés („nagy sötétség”) után kilenc hónappal a születések száma erősen felugrott, ilyen növekedést nem lehet tapasztalni.

WILLIAMSON, J. B.: *Subjective Efficacy and Ideal Family Size as Predictors of Favorability Toward Birth Control*. (A szubjektív eredményesség és az ideális családnagyság mint a születésszabályozással kapcsolatos álláspont előjelezői.) 329—339. p.

A Harvard Egyetemen Inkeles professzor vezetésével nagy kutatási programmal vizsgálják a modernizálódás folyamatát, különböző összetevőit. Ennek a vizsgálatnak egy részeredményét közli ez a tanulmány. Chilében, Indiában, Pakisztánban, Izraelben és Nigériában végzett interjúk segítségével vizsgálták pszichológiai változók hatását a születésszabályozásra vonatkozó állásfoglalásra. Ezek a változók: 1. az ideális családnagyság, 2. az az érzés, hogy a válaszoló személy sorsát saját maga által irányítotttnak látja (14 kérdés alapján). A válaszokat regressziószámítás és útelemzés segítségével vizsgálták. Arra az érdekes eredményre jutottak, hogy az említett pszichológiai változók nem csupán közvetítő változók a társadalmi változók (pl. iskolai végzettség, jövedelem) és a születésszabályozással kapcsolatos magatartás között, hanem a társadalmi változóktól független hatásuk is van.

FEENEY, G. M.: *Stable Age by Region Distributions*. (Régiókénti stabil korösszetétel.) 341—348. p.

Ha az Egyesült Államokban az 1950—1960 években megfigyelt termékenység, halandóság és régiók közötti vándorlás fennmaradna, akkor a különböző

korcsoportokba tartozók aránya az egyes régiókban a jövőben évtizedről évtizedre ingadozna. Hasonló jelenség mutatkozik, ha a társadalmi csoportok közötti mobilitást elemezzük változatlan átmeneti arányok feltételezésével.

MAJUMDAR, H.—SHEPS, M. C.: *Estimators of a Type I Geometric Distribution From Observations on Conception Times.* (Az I-típusú geometriai megoszlás esztimátorai a megtermékenyülési idők megfigyelése alapján.) 349—360. p.

Potter és Parker egy Pearson-féle I-típusú geometriai megoszlást illesztettek a Princeton termékenységi vizsgálatból kapott megtermékenyülési időadatokhoz. A szerzők ezt a becsült függvényt próbálják tökéletesíteni, de az illeszkedés ezután is elég rossz. Ennek többféle lehetséges magyarázatát adják.

HUDSON, J. C.: *Elementary Models For Population Growth and Distribution Analysis.* (Elemi modellek a népesség növekedésének és megoszlásának elemzéséhez.) 361—368. p.

A Lotka—Volterra-féle logisztikus népességnövekedési modellt két régió esetére alkalmazza, amelyek között vándorlás folyik. Az egyik régiót nagyvárosnak, a másikat a vidéknek lehet tekinteni.

SIMON, J. L.: *The Per-Capita-Income Criterion and Natality Policies in Poor Countries.* (Az egy főre jutó jövedelemkritérium és a születésszámra vonatkozó népesedéspolitiká a szegény országokban.) 369—378. p.

Amikor a születéskorlátozás előnyeit akarják bemutatni, egyes demográfusok szívesen használják az olyan gondolatmeneteket és számításokat, amelyben kimutatják: a népességnövekedés meglassulása az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedésének milyen meggyorsulását hozza magával. A szerző különböző, meglehetősen elvont feltételezések alkalmazásával kimutatja, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése szempontjából nézve egy negatív népesség növekedési ütem, vagyis a népesség csökkenése lenne az optimális. Ezzel azonban azt akarja bizonyítani, hogy az egy főre jutó jövedelem kritériuma alapján nem lehet az optimális népesedéspolitikát meghatározni, mellette más szempontokat is figyelembe kell venni.

DRIVER, E. D.: *Summary of the Social Sciences and Population Policy: A Survey.* (Összefoglaló áttekintés a népesedéspolitikára vonatkozó társadalomtudományi kutatásokról.) 379—392. p.

Körkérdés segítségével próbálták felmérni a népesedéspolitikára vonatkozó társadalomtudományi kutatásokat, ennek eredményeit ismerteti vázlatosan a szerző.

1970. Vol. 7. No. 4.

HYRENIUS, H.—QUIST, J.: *Life Table Technique for the Working Ages.* (Halandósági tábla-technika a munkaképes életkorok számára.) 393—399. p.

Integrált képlet rendszert próbálnak kidolgozni a korszpecifikus halálozási arányszámok, továbbélési arányszámok és a várható átlagos élettartam számára. A képlet rendszer azon a feltevésen alapul, hogy a korszpecifikus központi halálozási arányszámot kielégítően ki lehet fejezni egy $m = a_0 + a_1x + a_2x^2 + \dots$ polinom segítségével. Ez a jelentés csak az 15—80 éves életszakasszal foglalkozik.

SRINIVASAN, K.: *Findings and Implications of a Correlation Analysis of the Closed and the Open Birth Intervals.* (A tárt és nyitott születési intervallumok korrelációs elemzésének eredményei és a belőlük folyó következtetések.) 401—410. p.

Azt a problémát vizsgálja, hogy a születések közötti intervallumokat mennyire lehet felhasználni a termékenység mutatószámaiként. Egy nagy

indiai termékenység vizsgálat adatai szolgálnak alapul az elemzéshez. Azt találja, hogy valóban erős korrelációs összefüggés van a termelékenységi arányszámok és a zárt születési intervallumok hossza között. Ezért az intervallumokat fel lehet használni a termékenység jellemzésére ott, ahol a szülő nők életkora bizonytalan.

McFARLAND, D. D.: *Effects of Group Size on the Availability of Marriage Partners.* (A csoport nagyságának hatása a házassági partner rendelkezésre állására.) 411—415. p.

Matematikai képleteket dolgoz ki annak meghatározására, hogy a csoport taglétszáma hogyan befolyásolja azt, hogy hány csoport tag talál magának házastársat monogámia, endogámia és egyenlő férfi—nő arányszám esetén. A modell kiterjeszhető olyan módon, hogy a házastársak életkorának, társadalmi helyzetének stb. hasonlóknak kell lennie. Minél kisebb a csoport, annál többben nem találnak házastársat.

PRESTON, S. H.: *Empirical Analysis of the Contribution of Age Composition to Population Growth.* (A korösszetételnek a népesség növekedésre gyakorolt hatására vonatkozó empirikus elemzés.) 417—432. p.

A stacioner népesség korösszetételével való összehasonlítás alapján kimutatja, hogy jelenleg a gyengén fejlett országokban a népesség növekedés egynegyede-egyharmada annak a következménye, hogy a népesség tényleges korösszetétele eltér az azonos halandóságú stacioner népesség korösszetételétől. Még nagyobbá válik a korösszetételnek ez a hatása, amikor a termékenység elkezd csökkenni, de a korösszetétel még erősen fiatal marad.

VAN DE WALLE, E.—KNODEL, J.: *Teaching Population Dynamics with a Simulation Exercise.* (A népesedés dinamikájának tanítása egy szimulációs gyakorlat segítségével.) 433—448. p.

Szimulációs gyakorlatokat használtak fel az egyetemi oktatásban arra a célra, hogy a tanulókkal a demográfia alapvető összefüggéseit megértessék. Háromféle adatot használnak fel inputként: 1. a kiinduló népességet, 2. egy halandósági tábla halálozási arányszámait, 3. korszpecifikus termékenységi arányszámokat. A számítógép megadja: 1. a férfi és női népesség korösszetételét és 2. a születési és halálozási, természetes szaporodási és általános termékenységi arányszámokat ötéves időközönként.

E szimulációs gyakorlatok segítségével többek között az alábbi fajta összefüggéseket lehet megértetni: 1. a halandóság csökkenése következtében nem öregszik a népesség korösszetétele, 2. az öregedés a termékenység csökkenésének következménye, 3. a nettó reprodukciós együttható értékének hirtelen lecsökkenése 1-re az Egyesült Államokban még hosszú ideig nem vezet zérus népesség növekedéshez, 4. hasonlóképpen ha az egész világon erre a szintre csökkenne le a termékenység, még hosszú ideig erősen növekedne a népesség, mielőtt bekövetkezik a zérus növekedés állapota, 5. a termékenység csökkenése egy fiatal korösszetételű gyengén fejlett országban (pl. Indiában) az első 15 évben az eltartottak arányának igen nagy csökkenését eredményezi stb.

SPEARE, S. Jr.: *Home Ownership, Life Cycle Stage, and Residential Mobility.* (Saját lakástulajdon, az életciklus szakasza és a lakóhelyváltások.) 449—458. p.

A belső vándorlásnak Markov-lánc típusú modelljeiben azt a feltevést alkalmazták, hogy az egyhelyben lakás időtartamának növekedésével párhuzamosan csökken az elvándorlás valószínűsége. A szerző ezt azzal egészíti ki, hogy a lakástulajdonosok és a lakásbérlők elvándorlási valószínűségei nagyon eltérőek, mert a bérlők átlagosan 4—5-ször nagyobb gyakorisággal vándorolnak, mint a tulajdonosok. Ugyanakkor a bérlők elvándorlásának valószínűsége valóban csökken az egyhelybenlakás időtartamával, viszont a lakástulajdonosok lakóhelyváltásának valószínűsége nem függ az egyhelybenlakás hosszától.

BALAKRISHAN, T. R.—ALLINGHAM, J. D.—KANTNER, J. F.: *Analysis of Oral Contraceptive Use Through Multiple Decrement Life Table Techniques.* (Az orális fogamzásgátlók alkalmazásának elemzése a többszörös csökkentésű halandósági tábla technikával.) 459—465. p.

Egy halandósági táblához hasonló tábla-technikával vizsgálja: hogyan csökken a fogamzásgátló tablettákat alkalmazók száma hónapról hónapra különböző okok (fogamzás tervezése, orvosi okok stb.) miatt Kanadában. Figyelmet érdemel, hogy elég sokan (egy éven belül a nőknek kb. egyharmada, két éven belül közel a fele) hagyják abba a fogamzásgátló tabletták szedését, ebben a legnagyobb arányban az egészségi és orvosi okok játszanak szerepet.

HELBIG, D. W.—SIDDIQUI, H. R.—HPKINS, S. B.—HARPER, P. A., RIDER, R. V.: *IUD Retention in West Pakistan and Methodology of Assessment.* (A méhen belüli fogamzásgátló szer megtartásának aránya Nyugat-Pakisztánban és módszer ennek meghatározására.) 467—482. p.

Egy mintavételi vizsgálattal tanulmányozták, hogy azoknak a nőknek, akik méhen belüli fogamzásgátlószert kaptak, milyen arányban tartották meg azt 12 hónap múlva (beleértve az új behelyezést). Az átlagos arány 56%, de lényeges különbségek vannak a nők különböző jellemzői szerint. Az 5 és több gyermekes nők között nagyobb a megtartási arány, a 0—4 éveseknél, az egészségügyi központtól távol lakóknál stb. kisebb.

ARRIAGA, E. E.: *The Nature and Effects of Latin America's Non-Western Trend in Fertility.* (A latin-amerikai nem-nyugati termékenységi trend természete és okai.) 483—501 p.

1930 és 1960 között Latin-Amerikában erősen csökkent a halandóság, nőtt az írni-olvasni tudók, a városi népesség, a gazdaságilag aktív nők aránya. Mindez — a nyugat-európai tapasztalatok alapján — a termékenység csökkenésére engedett volna számítani. Ezzel szemben az 1960-as népszámlálási eredmények alapján kitűnt, hogy az 1950-es években minden addiginál gyorsabban nőtt Latin-Amerika népessége.

Ténylegesen nőttek a korszpecifikus termékenységi arányszámok, mert a halandóság gyors javulása következtében nőtt a házasságban élő nők aránya.

A halandóság gyors csökkenésének és a termékenység egyidejű növekedésének következtében a népesség rendkívül gyorsan nőtt, a városi népesség még gyorsabban nőtt a vándorlás következtében, és romlott a munkaképes korúak aránya az össznépességben. Ha a halandóság csökkenése és a termékenység csökkenés között ugyanolyan függvénykapcsolat lett volna, mint Nyugat-Európában, az össznépesség és a városi népesség lassabban nőtt volna, a korstruktúra kedvezőbb volna.

Latin-Amerika azonban nem ismételhette meg a nyugat-európai demográfiai fejlődést, mert a halandóság sokkal rövidebb idő alatt csökkent le, ezért olyan korstruktúra állt elő (sok propagatív korú nő), amelyek a nyugat-európai élveszületési arányszám csökkenés eléréséhez a termékenységi arányszámoknak egészen alapvető változása lett volna szükséges 30 év alatt.

A. R.

POPULATION ET FAMILLE

A belga Népeesség- és Családkutató Központ folyóirata

1971. No. 22.

PICHAULT, G.: *Les répercussions familiales du travail professionnel de la femme mariée et mère de famille.* (A házas nő és családanya szakmai munkájának befolyása a család életére.) 1—22. p.

A szerző ebben a második cikkében a házastársak és a kereső tevékenységet folytató nők magatartásával és kilátásaival foglalkozik. Bár a nők túlnyomó

többségének (40%) az a véleménye, hogy munkájuknak nincs befolyása, vagy éppen kedvező befolyása van a házaseset harmóniájára, mégis nagy problémát jelent a gyermekek kérdése. A gyermekekre való felügyelet, a nevelés, az az idő, amelyet a gyermekekkel való foglalkozásra szánni tudnak, a leggyakrabban említett kérdések.

DOOGHE, F.: De disengagementstheorie en de theorie omtrent de subcultuur van de bejaarden als sociologische uitgangspunten to de bejaardenproblematiek. (Az idősebb emberek elszigetelődésének és szubkultúrájának elméletei mint e személyek problematikája vizsgálatának szociológiai alapja.) 23–40. p.

A szerző két elméletet vizsgál és állít egymással szembe: nevezetesen E. Cumming elszigetelődési elméletét és A. Rose elméletét az idős személyek szubkultúrájáról. E két elméletet gyakran egymással ellentmondónak tekintik.

A két elmélet vizsgálata a szerzőt arra a megállapításra vezeti, hogy ezek az elméletek nem állnak egymással szemben, hanem kiegészítik egymást. Az elszigetelődés alkalmas talaj és egyúttal feltétel is az idős emberek szubkultúrájának kialakulására. Az idős emberek egyre növekvő száma és azok a szolidáris kötelek, amelyek ezeken a csoportokon belül létrejönnek, arra hivatottak, hogy tagjaik számára egy olyan helyzetet hozzanak létre, amely — amint az tudatosul bennük — arra vezeti őket, hogy ismét bekapcsolódjanak a társadalom életébe, amelyből magukat kizártnak érzik.

LESTHAEGHE, R. — PAUWELS, K.: De sociale woningbouw in België: kwantitatieve aspecten. (A szociális lakásépítkezés Belgiumban: mennyiségi vonatkozások) 41–46. p.

Az Országos Lakástársaság (Société Nationale du Logement — S.N.L.) a törpetelek-tulajdonosok (Petite Propriété Terrienne — S.N.P.P.T.) és a De Taeye-féle törvény értelmében épített lakások, azaz a szociális lakások száma Belgiumban 26 000. Ez az évi lakásépítkezéseknek (50 000) mintegy a felét jelenti. A tanulmányt kiegészítő különböző térképek helyzetképet adnak és tükrözik az ország északi és déli része közötti különbségeket, valamint az egyes nagyvárosok vonzó és expanziós pólusainak szerepét, nemkülönben a különböző regionális építőársaságok tevékenységének fokát. Az ország évi lakásszükséglete (a demográfiai nyomás, a régi lakások pótlásának szükségessége, az új lakótelepek létesítése stb.) mintegy 60 000. E szerint tehát évente kerekén 10 000-rel kevesebb lakás épül, mint amennyi a szükséglet. A belga lakásállomány minden évben jelentős mértékben elöregszik. Így a lakáspolitikának mind mennyiségi, mind minőségi problémákkal kell szembenéznie, és számot kell vetnie a különleges helyi adottságokkal is.

H. M. M.

1971. No. 23–24.

LESTHAEGHE, R. — DAMAS, H.: Les composants du vieillissement ou du rajeunissement des populations européennes. (Az európai népesség elöregedésének és fiatalodásának összetevői.) 1–83. p.

A demográfiai adatok elemzése alapján a szerző bizonyos közös tendenciákat észlel a különböző európai népeknél. Így pl. a viszonylag fiatal női népességű országok (ahol a 65 évesek és ennél idősebbek aránya 14% alatt van) az elöregedés felé haladnak — Románia és Írország kivételével. A többi, már elöregedett női népességű országokban (Svédország kivételével) kb. 10 év múltán megfiatalodás várható. Ezalatt a legtöbb ország férfi népessége a jelenleginél nagyobb fokú elöregedési tendenciát fog mutatni.

A szerző felosztja az európai országokat relatíve fiatal, ill. relatíve öreg népességekre, tovább osztályozva a termékenység változása, ill. a korstruktúra átalakulásának hatására érvényesülő trendek szerint.

Megállapítja továbbá, hogy folyamatban van az egyes népességek korstruktúrájának újra stabilizálódása.

CONSAEL, R.: *Les systèmes de retraite et les facteurs d'influence démographiques et économiques.* (A nyugdíjrendszerek és a demográfiai és a gazdasági hatástervezők.) 85–105. p.

Rendkívül sok — elvileg korlátlan számú — nyugdíjfinanszírozási rendszer van érvényben. Lényegileg azonban aszerint különböznek egymástól, hogy milyen nagyságú tartalékokat képesek létrehozni. A szerző mint a belga szociális ügyek minisztere, a teljes problémakör áttekintésével ismeri a fennálló nyugdíjrendszerek előnyeit és hátrányait. Szerinte a nyugdíjrendszerek pénzügyi egyensúlyát leginkább az veszélyezteti, hogy nem tudnak eléggé rugalmasan alkalmazkodni a létfenntartási költségek vagy a bérek és jövedelmek alakulásához. Javasolja, hogy a hosszú távú beruházásokat a nyugdíjtökéből lehetőleg úgy kell irányítani, hogy annak vásárlóértéke megmaradjon, a nyugdíjasok gazdasági helyzetének megóvása érdekében.

GILLIAND, P.: *Vieillessement démographique et planification hospitalière.* (Demográfiai előregedés és kórháztervezés.) 107–126. p.

A tanulmány az intézeti elhelyezésre szoruló időskorú népesség problémájával foglalkozik, közelebbről pedig Svájc egyik kantonja kórházi férőhelyeinek tervezésével.

Mivel a népesség előregedése súlyos gazdasági terhet jelent bármely ország számára, a szerző fontos feladatnak tartja az egészségügyi intézmények előrelátó fejlesztését, de még ennél is fontosabbnak kellő számú egészségügyi szakember képzését, akik az öregek intézetén kívüli — tehát kisebb beruházást igénylő — gondozását el tudják látni.

OSTERGARD, F.: *Housing of the aged in European countries.* (Az időskorúak lakáshelyzete az európai országokban.) 127–156. p.

A cikk az egyes országokban végzett felvételek adataira támaszkodva vizsgálja a 65 éves és idősebb népesség lakásviszonyait, lakásnagyság, ellátottság, közművesítés stb. szempontjából. Tekintettel arra, hogy az európai országokban az idős népességnek csak mintegy 3–8%-a él intézetben, ez a kérdés nagy tömegek szociális helyzetét érinti. Részletes adatok állnak rendelkezésre Nagy-Britanniára és Dániára vonatkozóan, ezek képezik elemzése alapját, de vizsgálatát kiterjeszteni a többi nyugat-európai országon kívül Lengyelországra és Izraelre is.

PAILLAT, P.: *Ménages et familles des personnes âgées.* (Az időskorú személyek háztartásai és családja.) 157–182. p.

A tanulmány összeállításához az 1962. és 1968. évi francia népszámlálási adatok szolgáltak példaként, melyek többek közt pontos információt adtak az időskorú népesség családi helyzetéről. A szerző részben demográfiai, részben pedig szociális szempontból vizsgálja a házastársukkal, gyermekeikkel (fiatalabb generációval) és az egyedül élő idős emberek arányát a népességben. Az európai országokat összehasonlítva megállapítja, hogy a nagyarányú népességmozgás és -keveredés ellenére sokkal kevésbé lazák az időskorú emberekből álló családmagok, mint ahogyan az az eddigi, nem eléggé rendszeres megfigyelések alapján a köztudatban elterjedt. A tanulmány előkészítése az európai országok szociális törvényeinek összehangolására irányuló törekvéseknek.

ATKINSON, M.: *Social isolation, class and social mobility in old age.* (Társadalmi elszigetelődés, társadalmi osztály és mobilitás idős korban.) 183–199. p.

Az időskorúak elszigetelődésének és lefelé ható mobilitásának folyamatát a cikk az egyes osztályok helyzetéből kiindulva vizsgálja. Megállapítja, hogy a felsőbb osztályok elzárkózott életmódján nem sokat változtat az öregedés. A középosztálybeli idősebb emberek anyagi körülményeiknél és különféle társadalmi szervezetekben végzett tevékenységüknél fogva kevésbé szenvednek

az öregkor elmagányosodásától, mint pl. a munkásosztályhoz tartozók. A középosztályt viszont erősebben érinti a korral járó jövedelem- és életszínvonalcsökkenés, mint az utóbbiakat (a tőkés országokban).

CLIQUEUET, R. L. — BECUE, B.: *Nationale enquête over de huwelijksvruchtbaarheid 1966: Descriptive analyse van de vruchtbaarheidsvariabelen.* (Termékenységi és fekunditási felvétel Belgiumban, 1966. A termékenységi változók leíró elemzése.) 201 — 266. p.

A felvétel eredményeit felhasználják biológiai és szociobiológiai kutatások céljára. Az egyedi változókat bizonyos identifikációs változókkal összehasonlítva vizsgálja, mint a fogamzások száma, a születési sorrend, a feleség kora, és ezen tényezők egymásrahatását matematikai módszerekkel elemzi.

Sz. K.-né

KÖNYVEK

REVELLE, R. — COALE, A. J. — etc.: *Rapid Population Growth. — Consequences and Policy Implications.* (Gyors népességnövekedés. — Következmények és politikai jelentőségük.) Baltimore, 1971. John Hopkins. 696 pp.

Az Egyesült Államok Tudományos Akadémiája (National Academy of Sciences) két hasonló témájú kiadvány után (The Growth of World Population — A világ népességének növekedése, 1963) és The Growth of U. S. Population — Az Egyesült Államok népességének növekedése, 1965) egy kutatói bizottságot küldött ki, mely az AID (Agency for International Development — A nemzetközi fejlődéssel foglalkozó U.S. szervezet) támogatásával elkészítette és vas-kötetben tette közzé két év elemző és összesítő munkáját a világ népességének növekedésével kapcsolatban. A könyv két részre tagozódik. Első kötete tartalmazza a kérdés összefoglaló ismertetését, a várható következményeket és a javaslatokat. Nyolc javaslati pontban foglalja össze a tennivalókat, az alábbi címek szerint. 1. A családnagyság meghatározásának szabadsága; 2. Országos népesedési politika szükségessége; 3. Rövid távú célok a népességnövekedési, halandósági és születési arány terén; 4. A kisebb családnagyságra irányuló tendencia meggyorsítása; 5. Többirányú politika; 6. Olyan politika, mellyel a népesség rokonszenvez; 7. A népesedési politika nemzetközi tartalmi összehangolása; 8. A további kutatások szükségessége.

A II. kötet 17 tanulmányában neves szerzők az egyes részmakkal kapcsolatos régebbi és új vizsgálati eredményeiket közlik. Bár minden tanulmány szerzője amerikai, ismertetéseik, elemzéseik és következtetéseik a világ össz-népességére irányulnak. Mivel a népesség számának alakulásában a fejlődő országoké a döntő szó, egyes tanulmányok kifejezetten az ott lejátszódó és várható folyamatokkal foglalkoznak, de az általánosabb jellegűek is fontosságuknak megfelelően helyezik azokat az összehasonlító vizsgálatok keretébe.

Mint a szerkesztő bizottság is rámutat, nincs a könyvben teljességre vagy tudományos rendszerességre törekvés, de az egyes kérdések vizsgálatánál — mint a demográfiai jellemzők és a gazdasági tényezők, vagy kulturális és egészségügyi mutatók közötti — korreláció vizsgálata, továbbá a stacioner modellekkel történő elemzés érdeklődésre tarthat számot.

H. L.

ACSÁDI GY. — NEMESKÉRI J.: *History of Human Life Span and Mortality.* (Az emberi élettartam és halandóság története. Budapest, 1970. Akadémia Kiadó, 346 p., 58 ábra, 130 táblázat.)

Az emberi élettartam és a halandóság tulajdonképpen egyazon probléma két különböző szempontból való megfogalmazása. Történelmi tanulmányozásuk nem öncélú feladat, hanem a jelen megismerésének és a jövő fejlődés előre-

látásának szolgálatában szükséges, sőt elengedhetetlen. Szerzők e vezérgondolatnak megfelelően hézagpótló művet tesznek le a népességtudományok asztalára.

A könyv első fejezete a fogalmakat és a halandósági tábla-módszert ismereti, míg a második fejezet már a paleodemográfiai vizsgálatokat és problémákat.

A harmadik fejezet tárgyalja a paleodemográfiai módszer alkalmazásának részletes eljárását. Az antropológiai leletek egyedenkénti kor és nem szerinti meghatározása szolgál alapul a rekonstruált hajdani populáció demográfiai vizsgálatához. Az antropológiai és régészeti ismeretek nagyarányú kiterjesztése szükséges ahhoz, hogy a leletekben fennmaradt egyedek alapján a teljes népességet rekonstruálni lehessen, és a rekonstrukció kulcskérdése az, hogy a leletanyag mennyiben *reprezentálja* a szóbanforgó teljes populációt. A szerzők által kidolgozott komplex nem- és kormeghatározási módszer lehetőséget nyújt arra, hogy a nemek szerinti korszpecifikus halandóság egy-egy lelet-sorozatán belül felismerhető körvonalat adjon a *temető* populációjáról, módot nyújtva az akkor élő népességre való átvételre, a demográfiai, esetleg kulturális és gazdasági jellemzők becslésére.

A negyedik fejezet történelmi korszakok szerint ismerteti a halandóság őstípusát a paleolitikumtól a mezolitikumig. Az előzőekben kifejlesztett elméleti és módszertani konklúziók egységes megvilágításában elemzik a tudomány által eddig ismert eredményeket az Archanthropustól (Solo man) a paleontropuson keresztül a mezolitikus népességek halandósági viszonyaiig.

E fejezet az egyes sorozatok időrendbe helyezésén kívül teljességre törekszik, területileg is bemutatva a világ ismert adatait, összegezve az eredeti közléseket — nem elhanyagolva a kritikai megfontolásokat sem.

Demográfiai szempontból a legmesszebbmenő következtetéseket talán a termékenységi őstípusával kapcsolatos becslések szolgáltatják.

Hazánk területén fennmaradtak az Archanthropus (*Homo erectus*, seu *sapiens*, *paleohungaricus*, *Vértesszőllős*) leleteivel kezdődően olyan régészeti leletek, melyek az ember életének hajnalától bizonyítják, hogy ezen a területen ember élt, s képviselte a fejlődés — talán akkor még egyöntetűbb — fázisait. A rézkori és római kori leletek, de főleg a X—XII. sz.-i temetők mérhetetlen értékű információt őriztek meg. Szerzők ezeket a leleteket — nagyrészt még a feltárás stádiumától kezdődően — több évtizedes munkával dolgozták fel.

Az ötödik fejezet a prehisztorikus populációkkal, a hatodik a Római Birodalom korának népességeivel foglalkozik, míg a hetedik fejezet gerincét a X—XII. sz.-i magyarországi feltárások igen értékes anyagának szerzők által végzett gondos feldolgozása képezi.

A nyolcadik fejezet 29 teljes, illetve rövidített halandósági táblát tartalmaz, ami ön maga forrásul és mintául szolgálhat minden további hasonló jellegű munkához.

Végezetül említést kell tennünk arról, hogy e hosszú időtartamot és a leletek relatív alacsony esetszámát figyelembe véve felmerülhet a kérdés, hogy reális-e az előemberre, a jégkori s az átmeneti kórok népességére szerzők által adott becslés. Az emberiség e legkorábbi időszakára vonatkozóan azonban a realitás, helyesebben a pontosság kérdésének felvetése mellett magának a szegényes bázis alapján tett kísérletnek az értéke vitathatatlan.

H. L.

RASEVIC, M.: *Determinante fertiliteta stanovnistva u Jugoslaviji*. (A termékenység meghatározó tényezői Jugoszláviában.) Institut Drustvenih Nauka Centar za demografska istrazivanja. Beograd, 1971. 201. p.

Szerző bevezetőben hangsúlyozza, hogy a termékenységet befolyásoló tényezők vizsgálata egyre inkább a demográfiai kutatások középpontjába kerül. Ez egyrészt a sok országban észlelhető kedvezőtlen népesedési viszonyokkal indokolható, másrészt azzal a felismeréssel, hogy a demográfiai tényezőknek nagy jelentőségük van a gazdasági és szociális fejlődésben. Jugoszlávia sajátos népesedési helyzete különösen időszerűvé teszi az ilyen irányú vizsgálatokat, miután az országon belül még nagyok a regionális különbségek, a rohamos szaporodástól a népesség fogyásáig terjedően.

A könyv első része elméleti szempontból tekinti át az emberi termékenységet befolyásoló biológiai, szociális és lélektani tényezőket; utalva az egyes tényezők közötti összefüggésekre.

A könyv további fejezetei a jugoszláv termékenység történetét elemzik. A II. fejezet a XIX. század második felétől az első világháborúig terjedő időszakot öleli fel, amely alatt a nyers születési arányszám 43–46 ezrelékről 30 ezrelék körüli szintre csökkent. Regionálisan már ekkor is jelentős különbségek voltak tapasztalhatók; elsősorban Szlovénia, Isztria és Dalmácia alacsonyabb termékenysége tekintetében. Ugyanakkor a hosszabb ideig török megszállás alatt álló területeken volt a legmagasabb a születési arányszám. A tapasztalható különbségek azonban nem annyira a születéskorlátozás következményei, hanem részben az eltérő házassági szokások, részben az emigrációs mozgalom következtében megzavart kor és nem szerinti összetétel hatásait mutatják.

A jugoszláv népesedés első világháború előtti termékenység csökkenésében egyrészt a gazdasági és kulturális fejlődés, valamint a halandósági viszonyok javulása játszottak szerepet, jelentősége volt azonban az agrár-túlnépesedésnek is, ami erős emigrációra vezetett elsősorban az adriai régiókban, amelynek a népesség-megoszlásra és a házassági mozgalomra is hatása volt.

A III. fejezet a két világháború közötti demográfiai fejlődéssel foglalkozva megállapítja, hogy a termékenységsökkenés általános trendjén belül a regionális differenciálódás folytatódott, és az 1939-ben észlelt 26 ezrelékes országos születési arányszám mögött nagy különbségek húzódtak meg. A termékenységsökkenést ismét részben társadalmi-gazdasági fejlődés okozta, megfigyelhető azonban az 1930-as évek világ gazdasági krízisének hatása is, valamint az 1930-as évek végén az első világháborúban született alacsony létszámú kohorszok tovagyrűző hatása a népesedési folyamatokra.

A IV. fejezet a második világháború utáni népességlejlesztést tárgyalja. Ebben az időszakban 1954-ig a termékenység növekedett, elsősorban a világháborús veszteségeket kompenzáló tényezők hatására, ezt követően pedig folyamatosan csökkent. Az 1968. évi 19 ezrelékes országos arány mellett a regionális arányszámok 14 és 38 ezrelék között ingadoztak. A demográfiai átmenet jellegzetességeit mutató termékenységsökkenés mértéke általában nagymértékben összefüggött az adott régió gazdasági-társadalmi fejlődésével és a modernizálódási folyamattal. A tradíciókra orientált, falusi agrártársadalomból az ipari társadalommá való fejlődés és az urbanizálódás különböző módon érintette a régiókat. Például Szerbiában a termékenység alacsonyabb, mint Szlovéniában. További kérdést igényel annak vizsgálata, hogy az alacsonyabb gazdasági fejlettségű területek megoldatlan problémái, a magasabb életszínvonalra való törekvés következtében előállt feszültségek hogyan és milyen mértékben befolyásolják a termékenységet. A legelmaradottabb, és az általános fejlődéstől némileg izolált déli területeken viszont még mindig a tradicionális normáknak van szerepük a reprodukcióban, különösen a mohamedán lakosság körében.

M. K.

FOLYÓIRATCIKKEK

O vozrastnoj sztrukturi, urovne obrazovanija, nacional'nom czocztave, jazükah i izstocsnikah sredsztv szuscesztvovanija naszelenija SZSZSZR po dannüm vszeszojuznoj perepishi naszelenija na 15 janvarja 1970 g. (Az 1970. január 15-i össz-szövetségi népszámlálás alapján a népesség kor, képzettségi színvonal, nemzetiségek, anyanyelv és a létfenntartási eszközök forrása szerinti összetételéről. — A SZU Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal közleménye.) *Vesztnik Sztatistiki.* 1971. 5. sz. 13–29. p.

A sajtóban 1970 áprilisában már közzétették a népszámlálás rövid, előzetes összefoglaló eredményeit, s a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala 1971

második negyedévében már befejezte a népszámlálás legalapvetőbb adatainak feldolgozását. Ezek az adatok a népesség nem, kor, családi állapot, képzettség, nemzetiség, anyanyelv és a létfenntartási eszközök forrása szerinti összetételét jellemzik.

A Szovjetunió lakosainak száma — pontos adatok szerint — 1970. január 15-én 241 720 134 fő volt, ebből 111 399 377 fő volt a férfiak és 130 320 757 fő volt a nők száma. A városi népesség 135 991 514 főt, a falusi népesség pedig 105 728 620 főt számlált. (A városi népesség aránya az össznépességen belül 1913-ban 18, 1939-ben 32, 1959-ben 48 és 1970-ben 56 százalék volt.)

A városi népesség 1959—69. évek közötti 36 millió főt kitevő növekedése a városi lakosság 14,6 millió természetes szaporodásának, a városá vált falvak 5 milliónyi lakójának és 16 millió társadalmi átrétegződésének az eredménye.

A falusi lakosság természetes szaporodása ez alatt az időszak alatt 18 millió fő volt, a falusi népesség száma — ennek ellenére — az említett okok miatt csökkent (mintegy 3 millió fővel).

A SZU Központi Statisztikai Hivatalának jelentése ezt követően táblázatokban közli a lakosság megoszlását szövetségi köztársaságok és gazdasági területek szerint.

A legfiatalabb korosztályokba tartozó gyerekek száma — a születési arányszám utóbbi években bekövetkezett csökkenése miatt — 1959 és 1970 között megcsappant, ugyanakkor tanúi lehetünk a felső korhatár folyamatos kitolódásának (amely napjainkban átlagosan 70 év), aminek következtében érthetően megnőtt az idősebb korcsoportokhoz tartozó népesség száma és aránya.

Az össznépességen belül 1970-ben a férfiak aránya 46,1, a nők aránya pedig 53,9 százalék volt; ez az arány a városokban 46,3, 53,7, a falvakban 45,8, 54,2 százalék volt. A férfi és a női népesség eltérő aránya a háborús veszteségek miatt az idősebb korcsoportokban számottevő. A különbség azonban évről évre csökken: 1959-ben a nők száma még 20,7 millióval volt több a férfiakénál, 1970-ben ez a különbség 18,9 millióra csökkent. 43 életévig — a korábbi években — kizárólag a nők száma volt magasabb a férfiakénál (1959-ben 5,5 millió fővel), napjainkban a férfi és a nő arány ezekben a korévekben kiegyenlítődött.

A Szovjetunió lakosságából 1970-ben 107,2 millió volt házas. A házas lakosság száma 1959-ben 86,5, 1939-ben pedig 76,6 milliót számlál. 1970-ben minden 1000 férfi közül 722 fő, minden 1000 nő közül 579 fő volt házas. Az eltérő arány a népességszám nemek szerinti megoszlásának természetes következménye.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt a Szovjetunió népességének $\frac{3}{4}$ része iskolázatlan volt. A távoli északi területeken, Közép-Ázsiában és az ország egyéb területein — ez időszakban — a népesség szinte teljes egészében iskolázatlan volt. Az ország népességének 80 százalékát képező falusi népesség 3,7-szer alacsonyabb képzettségi szinten állott, mint a városi népesség.

Az iskolázatlanság felszámolásáról szóló rendelet megvalósításának eredményeképpen a szovjet hatalom első éve és 1926 vége között eltelt időszak alatt a népesség képzettségi szintje kétszeresére nőtt. Az 1959. évi népszámlálás szerint a 9—49 éves városi népesség 98,7 százaléka, a falusi népességnek pedig 98,2 százaléka iskolázott volt; vagyis ekkorra szinte teljesen sikerült felszámolni az iskolázatlanság tekintetében mutatkozó hiányosságokat. 1970-ben már alig 170 ezer iskolázatlan férfit és 269 ezer iskolázatlan nőt számláltak meg, akik száma szinte teljes egészében a testi fogyatékosokból, krónikus betegek közül datálódott. 1970-ig az iskolázatlanságot valamennyi köztársaságban sikerült likvidálni.

A foglalkoztatott népességen belül az általános iskolát és a be nem fejezett 7. ill. 8 osztályos iskolát végzettek aránya az 1959. évi 33 százalékról 1970-re 25 százalékra; az általános iskolánál alacsonyabb végzettségűek aránya pedig 24 százalékról 10 százalékra csökkent.

A 10 évesnél idősebb lakosok 1000 főjére 1939-ben 8, 1959-ben 23, 1970-ben 42 felsőfokú végzettségű lakos jutott, ugyancsak ezekben az években a középső iskolások eloszlása 100, 338, ill. 441 fő volt. (A foglalkoztatott népességen belül — az említett években — ez az arány 13, 33 és 65, illetve 110, 400 és 588 volt.)

Az össznépességen belül a felső- és középfokú végzettségű nők és a férfiak aránya jelentős mértékben közeledett egymáshoz, a foglalkoztatott népességen

belül pedig az e tekintetben mutatkozó különbségek teljesen kiegyenlítődték. 1970-ben a városi népesség több mint $\frac{3}{4}$ része, a falun élő népességnek pedig több mint a fele felső- és középfokú végzettséggel rendelkezett.

A közlemény táblázatai részletesen bemutatják a Szovjetunió népességének nemzetiségek és anyanyelv szerinti megoszlását is.

A foglalkoztatott népesség — mezőgazdasági háztáji segítő családtagok nélkül — 115 millió fő volt (ami az össznépesség 47,8 százaléka). A foglalkoztatott népességen belül 111 millió fő volt munkaképes korú.

A 130,5 millió főt számláló munkaképes korú népességből a foglalkoztatott népesség és a tanulók száma 120,6 milliót tett ki (92,4 százalékot); ez az arány 1959-ben 82 százalék volt.

A népesség számának a létfenntartási eszközök forrása, egyéni foglalkozás, népgazdasági ágak és társadalmi csoportok stb. szerinti részletes adatait (megoszlását) a későbbiekben teszi közzé a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala.

O. L.

KISER, C. V.: Changing Patterns of Fertility in the United States. (A termékenységi szerkezet változásai az Egyesült Államokban.) — *Social Biology*, 17. évf., 1970. dec. 4. sz. 302—315 p.

A cikk a termékenységi szerkezet változásait három szempontból vizsgálja: a termékenységi szint változásai, a házassági életkor és a születések időzítése, és a differenciális termékenység szemszögéből.

A termékenység általános trendje 1800 és 1936 között folyamatosan csökkenő volt. 1810-ben a nyers születési arányszám becsült értéke 54 ezrelék volt, 1900-ban 30 ezrelék, az 1930-as években pedig 18 ezrelék alá süllyedt. A második világháború utáni elnyújtott születési hullám jellemezte az 1947—57 közötti éveket; ezt a háborúban elmaradt házasságkötések és születések ezt követő pótlásán kívül a házasságkötési életkor csökkenése és a házasságkötés, valamint az 1. és 2. gyermek születése közötti időszak csökkenése idézte elő.

A termékenységi trend hosszú távú csökkenésében jelentős szerepet játszott a gazdasági-társadalmi rétegek szerinti különbségek alakulása. A demográfiai átmenet jellegzetessége, hogy a születéskorlátozás először a magasabb (szellemi foglalkozású, iskolázott) rétegekben válik elterjedté. Ennek nyomán az Egyesült Államokban 1910-ig a társadalmi rétegek szerinti termékenységi különbségek fokozatosan növekedtek. 1920 és 1940 között az általános csökkenésen belül nem történt lényeges változás az egyes rétegek termékenységi szintjének egymáshoz való arányában, ezt követően viszont bizonyos nivellálódás indult meg, elsősorban annak nyomán, hogy a szellemi rétegeknél nőtt a termékenység a legjelentősebben. Az 1957 óta bekövetkezett újabb termékenységszűkülésben feltehetően szerepe van a korábbi termékenységi differenciák újból való jelentkezésének, vagyis a szellemi rétegek ismét alacsonyabb termékenységének.

A tanulmány nagyrészt a népszámlálások termékenységi adatain alapul, és a kohorsz-elemzés módszerével választja szét a periódusra vonatkozó termékenységi adatokban a családnagyság változásából adódó tartós jellegű, illetve a házasságkötés és a születések időzítés változásaiból adódó ideiglenes hatásokat.

M. K.

CHESTER, R.: The Duration of Marriage to Divorce. (A házasság tartama a válásig.) — *The British Journal of Sociology*, 1971. júni. Vol. XXII. No. 2. 172—182. p.

A bírósági adatokon alapuló rendszeres válási statisztika mindenütt a házasságkötés és a válás kimondása között eltelt időt vizsgálta első megközelítésben, és a válásra, illetve a volt házastársakra vonatkozó egyéb információkat ez idő tartamával kombinálva jellemzi. Ugyanakkor a válásokkal foglalkozó szakemberek, de még a közvélemény is tudja, hogy a válás kimondásával meg-

szüntetett házasság a valóságban már jóval korábban véglegesen felbomlott, és sokkal igazabb képet kapunk a felbomló házasságokról, ha a házasság tartama szempontjából a házasságkötés és a különélés kezdete között eltelt időt figyeljük meg. E felismerés nyomán a magyar népesedésszociológia már több éve kimutatja ezt az időszakot is. Angliában azonban a rendszeres statisztikából hiányoznak ezek az adatok, és Robert Chester egy angliai város bírósági aktáinak feldolgozása alapján hasonlította össze a két időszak közötti különbséget. Chester véleménye szerint is a felbomló házasságok igazi tartamát a különélés kezdetéig eltelt idővel lehet jobban jellemezni, mert igaz ugyan, hogy a különéléssel nem szűnik meg minden kapcsolat a házastársak között, főleg pedig a házastársak sokszor nem egyformán értékelik a különélés tényét, a társadalom szempontjából azonban a különéléssel megszűnik a házastársi viszony; a házastársak többé nem tekinthetők egy fogyasztási egység tagjainak, nem várható tőlük további prokreációs tevékenység és a gyermekek nevelésénél sem képeznek egységet.

Chester vizsgálata 1000 esetre terjedt ki, amelyek közül 881 alkalommal szűnt meg válással az első házasság. Ezek közül 805 esetben sikerült a különélés időpontját is megállapítani. Az adatok szerint míg a de jure házasságtartam átlaga 13,7 év, mediánja 11,5 év volt, addig a különélésig eltelt idő, a de facto házasságtartam átlaga 9,1, mediánja 7,0 évet tett csupán ki. A kettő közötti különbség tehát több mint 4 év. E különbség szóródása erős: 9 százaléknál a különélés kezdetétől a válásig nem telt el egy év sem, 27 százaléknál 1—2 év, 17 százaléknál 2—3 év, 13 százaléknál 3—4 év és 34 százaléknál több mint 4 év. Ezen időtartam értelmezéséhez tudni kell, hogy Angliában a válási kereset benyújtásától a válás kimondásáig eltelt idő mediánja kevesebb, mint 7 hónap.

Az adatok alapján Chester következtetése, hogy feltétlenül szükséges a különélési periódus önálló tanulmányozása. Valószínűnek látszik, hogy a különélés kezdetekor a felek nem sietnek válási keresetük benyújtásával, mivel nincsenek közvetlen házassági terveik, hanem először adaptálódnak új helyzetükhöz. Chester kutatásának eredményeit amerikai vizsgálati eredményekkel is összehasonlította és megállapította, hogy az összehasonlítás szerint Amerikában a felbomló házasságoknak mind a de jure, mind a de facto időtartama rövidebb, mint Angliában.

CS.-SZ. L.

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felölös szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeességtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.
Telefon: 181-609

Kiadóhivatal: Budapest, II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530

Kiadásért felel a Statisztikai Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlapirodánál

(KHI. Budapest, V., József Nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a KHI. 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Előfizetési díj fél évre 52,—, egész évre 104,— Ft

72.0721 Athenaeum Nyomda, Budapest — Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató